

ĐẠI VIỆT SỬ THI

HỒ ĐẮC DUY

QUYỂN I CHƯƠNG MỞ ĐẦU

Dân tộc ta từ ngày dựng nước
Giòng sử thiêng đã được viết ra
Hằng nghìn năm trước trôi qua
Đất đây đã có quốc gia Việt Thường

THỜI ĐẠI HỒNG BÀNG (2879 - 257 TCN)

Vua Thần Nông vốn giòng Lạc Việt
Cháu : Đế Minh . Nối nghiệp vua ban (2879
TCN)
Rừng xanh, Ngũ Lĩnh chiêm quan
Phương Nam chọn đất , cưới nàng Vụ Tiên

KINH DƯƠNG VƯƠNG - XÍCH QUỶ

Với mỹ nhân xe duyên kết tóc
Sinh ra đời Lộc Tục hoàng nam
Cắm lều, dựng trại, chiêu dân
Đặt tên Xích Quỷ giang sơn một vùng

Kinh Dương Vương xứng hùng một cõi
Đất nước dài một giải mệnh mông
Kết hôn con gái Thần Long
Sinh ra Sùng Lãm nối dòng Vương gia

LẠC LONG QUÂN

Lạc Long Quân có bà vợ trẻ
Nàng Âu Cơ diễm lệ thướt tha
Bà sinh một bọc trứng gà
Một trăm trứng nở thành ra trăm người

Đi theo cha, năm mươi về tới
Bỏ núi rừng ra mãi Biển Đông
Mẹ cha dòng dõi : Tiên , Rồng
Như rừng với biển khó lòng cùng nhau

HÙNG VƯƠNG - VĂN LANG

Mãi về sau, Long Quân chọn được
Đất Phong Châu khí vượng kinh đô
Văn Lang lập quốc bấy giờ
Hùng Vương xứng đế, cõi bờ tuần tra

Nước Văn Lang, nhìn ra Đông Hải
Động Đình Hồ ở mãi Bắc phương
Bờ Tây : Ba Thục chắn đường
Phía Nam giáp nước Hồ Tôn của Chàm

Chia đất nước ra làm mấy bộ
 Lấy Văn Lang làm chỗ trung quân
 Việt Thường, Ninh Hải, Cửu Chân
 Hoài Hoan, Giao Chỉ, Bình Văn, Dương Tuyền

Miền Vũ Dịch, Chu Diên, Cửu Đức
 Miền Tân Hưng, Phúc Lộc, Vũ Ninh
 Ngoài xa Lục Hải mấy thành
 Bên trong Lạc Tướng vây quanh bên ngoài

Người Bách Việt chen vai sát cánh
 Sống quây quần bên nhánh sông Lô
 Đất, rừng trù phú trời cho
 Dân chuyên nông nghiệp, rành nghề gốm nung

Nền Văn Hóa Đông Sơn rực rỡ
 Chế Trống Đồng dùng ở khắp nơi
 Khai sinh tục vẽ trên người
 Xâm mình để tránh các loài dưới sông

Vào cuối đời Vua Hùng thứ sáu
 Phù Đổng hương có cậu con trai
 Lên ba chặng nói chặng cười
 Nghe tin giặc đến liền đòi sứ vô

Tâu Hoàng Thượng : Xin cho thảo tặc
 Sẽ đánh nhừ tan tác giặc Ân

Xin đúc ngựa sắt roi thần
 Để làm vũ khí đánh quân bạo tàn

Rời vườn vai, xua tan lũ giặc
 Xong quay về đến đất Sóc Sơn
 Áo nhung bỏ lại bên đường
 Dấu chân Phù Đổng Thiên Vương nay còn

Đời Thành Vương, vua sai đem lễ (1062 TCN)
 Biếu nhà Chu : Bạch trĩ vũ mao
 Mở đầu hai nước bang giao
 Chu công đáp lại , xe trao đưa về

Nàng Mị Nương muôn bề sắc sảo
 Trai Thục bang kính báo cầu thân
 Vua Hùng hỏi ý quần thần
 Xét rằng bên Thục mười phân đáng ngờ

Việc hôn nhân chẳng qua là tính
 Dùng mưu ngầm kiêu định Văn Lang
 Vua Hùng đã biết ý gian
 Lựa lời từ chối Thục Vương việc này

Lại treo bảng kén tài phò mã
 Ai nhanh chân sẽ gả Mị Nương
 Sơn Tinh sớm, được hưởng hương
 Chậm chân chàng Thủy đau thương hận thâm

Thủy Tinh thề , mỗi năm làm lụt

Ra oai thần mưa trút nước dâng
 Thục Vương xấu hổ còn hơn
 Dặn cho con cháu quyết tâm trả thù

THỜI ĐẠI NHÀ THỤC (257 - 208 TCN) AN DƯƠNG VƯƠNG ÂU LẠC

Năm Giáp Thìn (257TCN) bấy giờ Thục Phán
 Xâm lấn dần địa phận Văn Lang
 Tự xưng hiệu An Dương Vương
 Kinh đô đóng ở Việt Thường Phong Khê

Bỏ quốc hiệu Văn Lang ngày trước (257TCN)
 Đổi ra thành Âu Lạc từ đây
 Tính theo năm tháng đến rày
 Hăm bảy thế kỷ, kế thay vua Hùng

Đời cuối cùng của giòng Hồng Lạc
 Tính ra là mười tám Hùng Vương
 Trải bao điền hải tang thương
 Đến nay Thục Phán chiếm luôn riêng mình

Chọn được chỗ lương điền đất tốt
 Vua cho người động thổ khởi công
 Cổ Loa thành gọi Tư Long
 Xoay theo xoắn ốc từ trong ra ngoài

Thành Tư Long xây hoài chẳng được

Thần Kim Quy bày chước trừ ma
 Dặn rằng dù có can qua
 Linh Quang, Kim Trảo, móng ta cho người

Cổ Loa thành bồi bồi dững khí
 Tường thì cao, hào rộng lại sâu
 Giang sơn Vua Thục tử sau
 Linh Giang Nam Bắc đối đầu Trung Hoa

Tần Thủy Hoàng làm vua Trung Quốc
 Cho Nhâm Ngao đất được một miền (214TCN)
 Triệu Đà giữ trấn Long Xuyên
 Phía Nam Thiên Đức thuộc quyền Thục Vương

Đất Nam phương lắm le muốn lấy
 Đã mấy lần thất bại mưu sâu
 Sai con Trọng Thủy sang hầu
 Làm quan Túc Vệ, bắc cầu thông gia

Chàng Trọng Thủy nghe cha đánh cắp
 Lấy nỏ thần bẻ gập làm đôi
 Âm thầm để tạm một nơi
 Đánh lừa vua Thục và người chung quanh

Cuộc chiến tranh về sau xảy đến
 Cứ tưởng rằng nỏ vẫn chỗ xưa
 Đến khi lâm trận nhà vua
 Mới hay kẻ cắp đã đưa đi rồi

Giặc đuổi gấp, bén sau chân ngựa
 Tới đường cùng núi Dạ chắn ngang
 Thục Vương ngửa mặt mà than
 "Nỏ thần vô dụng, Rùa thần cứu ta"

Rùa hiện ra, nhìn vua rối gắt :
 "Kẻ ngồi sau là giặc biết không ?"
 Mị Châu tình đã nặng lòng
 Rắc đường lông ngỗng để chồng tìm theo

Vua quay lại, chém vèo một nhát
 Nàng đã ra cái xác không hồn
 Từ đây triều Thục mất luôn
 Năm mươi năm chắn chỉ còn vết lông (257-208TCN)

Đất Phiên Ngung vốn giòng Chân Định
 Vua Triệu Đà thôn tính Lĩnh Nam
 Là người quý quyết, mưu thâm
 Đã từng hỏi thử : "Ta bằng Lưu Bang ?"

THỜI ĐẠI NHÀ TRIỆU (207 - 111 TCN)
ÂU LẠC TRIỆU ĐÀ (VŨ ĐẾ) 207 - 137 TCN
ở ngôi 71 năm

Nam Việt Vương Triệu Đà xưng đế (207TCN)
 Năm Mậu Ngọ làm lễ lên ngôi
 Giang sơn hùng cứ một thời

Cát quân chiếm lấy đất ngoài Trường Sa

Đánh Ngô Nhuế chạy xa khỏi đảo
 Nơi biên thùý tiến thảo viễn chinh
 Quyền uy riêng một triều đình
 Dừng cờ Tả đạo xưng quyền đế quân

Triệu Vũ Đế thâm dần đất nước
 Ở phía Nam tới được Việt Thường
 Bắc Phương thì đến biên cương
 Cùng người Trung Quốc vạch đường phân ranh

Hán Văn Đế trị bình cường thịnh (179 TCN)
 Sai người vào Chân Định tìm ra
 Mộ phần, gia tộc Triệu Đà
 Sửa sang miếu mạo mấy tòa cung lẫm

Kể từ đó, hai phương giao hảo
 Hán và Đế xếp giáo lui binh
 Bàng dân thiên hạ yên tình
 Nước nhà thịnh trị thanh bình cả hai

VĂN VƯƠNG (137 - 125 TCN)
ở ngôi 12 năm

Cháu là Hồ, con trai Trọng Thủy
 Nổi ngôi vua, Vũ Đế trao cho
 Văn Vương học đạo Thuấn Nghiêu

Lấy nhân lễ nghĩa làm điều trị dân

Mân Việt Vương cho quân xâm lấn
 Nam Việt xưa thuộc Hán từ lâu
 Kiến Nguyên sai tướng vào châu
 Giúp giùm Nam Việt, kết nhau lúc này

Lời giao ước chung tay chống giặc
 Giữa hai miền Nam Việt - Trung Hoa
 Nếu khi gặp việc can qua
 Thì cùng hợp sức để mà cứu nhau

Vì Văn Vương ơn sâu cầu cạnh
 Cho nên Vua bàn tính thiệt hơn
 Sai người sắm sửa đưa con
 Đem qua nhà Hán để làm con tin

Triệu Văn Vương ngồi trên gần được
 Mười hai năm nối nghiệp Triệu Đà (137 - 125
 TCN)
 Anh Tề lúc trước cho qua
 Nay quay trở lại thay cha trị vì

MINH VƯƠNG 125 - 113 TCN)
ở ngôi 12 năm

Mới vừa về, lên ngôi Thiên tử (124 TCN)

Triệu Minh Vương đã phụ lòng tin
 Bỏ trưởng, lập thứ lòng riêng
 Phong Cù Hoàng hậu gây thêm bất hòa

Mất kỹ cương quốc gia phân hóa
 Phép nước suy mỗi họa gần bên
 Vợ thì dâm loạn chuyên quyền (112 TCN)
 Con còn bé bỏng đưa lên trị vì

Hán Nguyên Đỉnh tính bề xâm lược
 Sai Ngụy Thần dùng chức gián ly
 Khi dụ dỗ, lúc răn đe
 Khuyên vua phiên thuộc theo về Bắc Phương

AI VƯƠNG (113 - 112 TCN)
ở ngôi 1 năm

Triệu Ai Vương sức hèn tuổi trẻ
 Thái hậu là một kẻ trắng hoa
 Giữa triều Tể Tướng Lữ Gia
 Vì dân can gián nhưng bà chẳng nghe

THUẬT DƯƠNG VƯƠNG (112 - 111 TCN)
ở ngôi 1 năm

Lữ Gia vì nước nhà họ Triệu
 Vung thớt gươm kết liễu Ai Vương

Lập con trưởng của Minh Vương
Tên là Kiến Đức, Thuật Dương Vương hầu

Không bao lâu, biết vua bị giết
Nguyên Đĩnh bèn thừa dịp ra tay
Phiên Ngung sắp đặt mấy ngày
Mùa Đông Canh Ngọ bao vây thành trì (111 TCN)

THỜI ĐẠI BẮC THUỘC NHÀ TÂY HÁN (110 - 39 SCN)

Nước suy vi, dân tình ta thán
Tổ quốc chừ quân Hán cướp đi
Đất phân chín quận, giặc chia
Đặt quan cai quản, sau khi giết người

Đất Lĩnh Nam từ thời lập quốc
Đến bây giờ lại mất vào tay
Nước ta Bắc thuộc từ rày (110 TCN)
Giặc gây thảm cảnh đọa đày nhân dân

Đặt đất Nam làm đô hộ phủ
Thạch Đái là thứ sử Giao Châu
Tích Quang văn hóa thâm sâu
Tiếp theo Tô Định tham giàu bạo quan (110 TCN - 39)

Ở Giao Chỉ người dân còn nhớ
Công của người Thái Thú Nhâm Diên
Dạy ta cày cấy canh điền
Tỏ lòng tưởng niệm lập đền khói nhang

Thời Tây Hán làm than khổn đốn
Suốt thời gian trăm bốn chín năm (149)
Bao nhiêu uất hận hờn căm
Thêm tên Tô Định tham tàn hại dân

THỜI ĐẠI TRUNG NỮ VƯƠNG - TRUNG VƯƠNG 40 - 43 ở ngôi 3 năm

Hai Bà Trưng con quan Lạc tướng
Quê Phong Châu thuộc huyện Mê Linh
Trưng Trắc đến tuổi trưởng thành
Cùng chàng Thi Sách, kết tình phu thê

Thù Tô Định lăm bề hà khắc
Lại giết chàng Thi Sách tướng quân
Tham tàn một lũ bất nhân
Đọa đày thiên hạ muôn phần đốn đau

Thù Tô Định không sao kể xiết
Cùng với em thề quyết một lòng
Nam nhi đánh với quần hồng

Để coi nhi nữ vẫy vùng thử xem

Bà Trưng Trắc cùng em Trưng Nhị
Phất cờ đào quyết chí trừ gian
Thù chồng không trả nào cam
Nước còn nô lệ chẳng kham lao tù

Vua nhà Hán, khởi từ năm Sửu (41)
Cho Phục Ba sang cứu Phong Châu
Lưu Long, Phù Lạc phong hầu
Đặt làm phó tướng dẫn đầu tiến binh

Ở Mê Linh, cùng dân cả nước
Để sẵn sàng chặn bước xâm lăng
Cửu Châu , Hợp Phố , Nhật Nam
Thanh Trì , Nam Hải , Lĩnh Nam theo về

Lệnh phát đi, đánh nhanh rút gọn
Dụ giặc vào chia mỏng địch quân
Kẻ thù như nước đang dâng
Ào ào tiến đến đã gần Tây Nhai

Trước thế giặc như loài lang sói
Sợ quân mình khó nổi đánh nhau
Vua bà ra lệnh lùi sâu
Vào vùng cứ địa, đào hào cắm chông

Trận khởi đầu giết xong Hàn Vũ
Giết tên này ở chỗ Tây Nhai

Trăm quân giặc chết trận này
Khiến cho Mã Viện phải thay ý đồ

Vượt sông Hồng thừa cơ đánh úp
Lịnh Hai Bà : Tạm chớ giao tranh
Bảo toàn lực lượng để dành
Cắm Khê đọi lịnh, đánh nhanh bất kỳ

Giặc biết ý cho đi từng đội
Lấn chiếm dần không vội ra quân
Bình ta đánh chậm, cầm chân
Điều quân đại chiến ở gần Hát Giang

Dưới lọng vàng, trên đầu voi chiến
Bóng hai bà ẩn hiện trong sương
Cờ đào phấp phới hiên ngang
Quần thoa nhi nữ mỡ đường tiến quân

Sau một trận giao tranh ác liệt
Sa cơ đành tuấn tiết hy sinh
Hát Giang nước biếc gieo mình
Ổn đền nợ nước, tình riêng với chồng

Hai Bà Trưng một lòng với nước
Vì cơ đồ vị quốc vong thân
Trăm năm nước chảy đá mòn
Vẫn còn in lại dấu chân vua Bà

Năm Quý Mão hai bà tuấn tiết

Trước mười năm ở tít Trung Đông (43)
Chiên con là chúa Hải Đông
Chết trên thánh giá vì lòng độ nhân

Rút về Nam, Đô Dương vào núi
Cố tìm đường đánh đuổi Hán quân
Nghĩa binh Chu Bá theo chân
Mấy năm kháng chiến yếu dần tiêu hao

"Cột Đồng gãy thì Giao Châu diệt"
Là lời thề tướng giặc ghi đây
Phục Ba đức, dựng cột này
Cổ Lâm dấu tích đến nay khó tìm

THỜI ĐẠI BẮC THUỘC NHÀ ĐÔNG HÁN (43 -226)

Quân Đông Hán gọng kềm siết chặt
Trị dân Nam mặc sức giam cầm
Tha hồ vợ vét, tham lam
Cướp theo cửa cải bạc vàng mang đi

Những Thái Thú người Di, người Hán
Rất nhiều tên tán tận lương tâm
Làm quan đâu được vài năm
Vén thu lông trĩ, kỳ nam đem về

Năm Canh Tuất (190) Man Di Nam Chiếu
Quy tụ người ở đạo Nhật Nam
Cũng như dân ở Tượng Lâm
Lập nên nước mới là Chăm hiện nay

Nước Lâm Ấp tôn ngay thủ lĩnh
Là Khu Liên thống lĩnh toàn dân
Về sau đổi lại Hoàng Vương
Đất đai khai phá mở mang xuống dần

Hán Trung Bình vào năm Giáp Tý (184)
Giao Lý Tiến quản lý Giao Châu
Rời sai Sĩ Nhiếp về sau
Phong chức Thái Thú cầm đầu từ đây

THỜI ĐẠI BẮC THUỘC NHÀ ĐÔNG NGÔ 226 - 280

Sĩ Nhiếp người Vấn Dương, nước Lỗ
Cuối năm Dần đầu với Ngô Vương
Tôn Quyền cho gửi thư sang
Giữ nguyên chức tước, phong hàm Tướng Quân

Quân xâm lược dần dần áp đặt
Lấy luật Tàu ép bắt dân ta
Đổi thay phong tục đã qua
Lâu ngày đồng hóa, dần dà diệt luôn

Năm Bính Dần nữ vương Triệu Ẩu (246)
 Dấy dân quân chiến đấu diệt Ngô
 Núi Nưa tụ nghĩa dựng cờ
 Giết viên thứ sử nhà Ngô đương thời

THỜI ĐẠI TRIỆU THỊ TRINH 248 - 248 ở ngôi 1 năm

Triệu Thị Trinh là người nhan sắc
 Cùng anh là Quốc Đạt cầm quân
 Lệnh Bà sức khỏe đang xuân
 Cỡi đầu voi dữ diệt quân bạo tàn

Trong Núi Nưa, nuôi quân dạy tướng
 Cờ mao dùng khiển tướng điều binh
 Khiến cho giặc phải rùng mình
 Tôn Quyền biệt phái sai Hành Dương sang

Triệu Trinh nương linh hồn chiến đấu
 Trước ba quân tả hữu giáp vàng
 Dân tôn "Lệ Hải Bà Vương"
 Tên Bà nghe đến kinh hoàng giặc Ngô

Chúa Đông Ngô mưu mô quý quyết
 Nhưng lệnh bà quyết diệt ngoại bang

Đánh cho Lục Dận kinh hoàng
 Đánh cho quân giặc hết đường rút lui

Đất Mỹ Hóa là nơi tử chiến
 Giặc xếp hàng Phú Đieu chôn thân
 Ngô vương chiến thuật đổi ngay
 Dằng dai phản kích đêm ngày cầm chân

Lũ Giặc Ngô lâu dần trụ vững
 Chiếm từ từ dân chúng chung quanh
 Bà Triệu rút bỏ khỏi thành
 Nghĩa quân kiệt sức nên đành bại vong (248)

Dòng sông Lương binh không thấy bóng
 Dáng Nhụy Kiều nữ tướng năm nao
 Phát phơ một ngọn cờ đào
 Sơn hà phút chốc lọt vào ngoại bang

QUYỂN HAI

THỜI ĐẠI BẮC THUỘC 227 - 540 NHÀ NGÔ - TẤN, TỔNG TỀ LƯƠNG

Đất Giao Châu tách làm hai phía (264)
 Phần phương Nam Giao Chỉ đặt tên
 Tấn - Ngô , nhị quốc tranh quyền
 Đất vùng thuộc địa rồi ren tơ bởi

Lúc Đông Ngô, lúc đời nhà Tấn
 Lũ cầm quyền, tán tận lương tâm

Dân ta đói rách lắm than
Dưới ách nô lệ ngoại bang bấy giờ

Ông Đào Hoàng phong cho hầu tước
Khi Tấn triều cướp được Giao Châu (271)
Cầm quyền cũng được khá lâu
Bốn đời thứ sử nối nhau kế thừa

Quân xâm lược dù Ngô hay Tấn
Tổng Lương Tề cũng vẫn ác ôn
Ngày càng bóc lột nhiều hơn
Thu gom của cải để làm của riêng

Bọn quan lại tranh quyền giành chức
Giết lẫn nhau cưỡng bức nhân dân
Như tên Lương Thạc, Lư Tuần (322)
Như tên Lý Tồn, Trường Nhân bấy giờ (380)

Phạm Hồ Đạt làm vua Lâm Ấp (399)
Cất quân vào đánh đất Nhật Nam
Tràn qua tiến chiếm Cửu Chân
Giao Châu thôn tính bàn hoàn Tấn Vương (413)

Hai năm sau Hoàn Vương đánh tiếp (415)
Vào Giao Châu cướp giết dã man
Bắt theo vô số dân thường
Đem về Phật Thệ để làm tù binh

Chúng đốt thành phá tan nhà cửa

Hủy kho tàng phóng lửa đốt dinh
Cửu Chân thiên hạ rùng mình
Dã man tàn bạo, dân lành ngả nghiêng

Viên thứ sử đương quyền trao trở
Dụ Hoàng Vương vào chỗ nghi binh
Ra tay tốc chiến thành linh
Giết ngay Hồ Đạt đuổi binh khỏi thành

Phạm Dương Mại nhân danh Lâm Ấp (432)
Xin cai quản phần đất Giao Châu
Tổng vương xuống chiếu phê vào
Rằng không chấp thuận yêu cầu của y

Năm Bính Tý (436) Hòa Chi khởi đánh
Giết Phù Long tướng lãnh Chiêm Thành
Tấn công tiến chiếm thật nhanh
Tiến vào Tượng Phố là kinh đô Chàm

Ở Nhật Nam giặc không quấy rối
Thời Hoàng Vương suy thoái dần dần
Lâm Ấp, Nam Chiếu là dân
Không còn đáng sợ như lần trước đây

Bọn quan lại lũ người gian ác
Lo làm giàu đi cướp của dân
Như tên Lưu Bột, Trường Nhân
Như là Lưu Khả tham quan đương quyền

Bọn Phương Bắc triều miên cưỡng bóc
 Hại dân lành xúi dục man di
 Điêu tàn non nước suy vi
 Long dân mong ngóng những vì cứu tinh

NHÀ TIỀN LÝ (541 - 547)
LÝ NAM ĐẾ ở ngôi 7 năm

Ở Thái Bình tháng hai Tân Dậu (541)
 Có một người hiểu thấu lòng dân
 Đó là Lý Bí tướng quân
 Gióng cờ tổng cổ giặc Lương bạo tàn

Đặt quốc hiệu Vạn Xuân cho nước (544)
 Dời đô về ở trước Long Biên
 Người xưng Nam Đế nguyên niên
 Xây cung Vạn Thọ đặt nền móng cho...

Đất Việt Thường cũng từ đạo đó
 Có vương triều (544) phủ bộ trăm quan
 Đặt ra tướng võ, tướng văn
 Định thêm luật lệ để ngăn lạm quyền

Cho Triệu Túc được làm Thái phó
 Lấy Tinh Thiều vào chỗ tướng Văn
 Phạm Tu đã có công ngăn
 Giặc người Lâm Ấp, võ quan uy quyền

Nhà Lương sai Bá Tiên tư mã
 Làm tiên phong đánh trả Giao Châu
 Chu Diên, vua đánh phủ đầu
 Dằng dai chống cự, năm sau vỡ thành (545)

Trận Gia Ninh , trận sông Tô Lịch
 Cả hai bên truy kích lẫn nhau
 Địch dùng mưu kế đánh mau
 Lệnh vua cho rút ngỏ hầu dưỡng quân

Đất Khuất Lạo, Tân Xương đóng tạm
 Quân số còn hai vạn binh nguyên
 Lại thêm ngàn lẻ ghe thuyền
 Bổ sung binh lính dành riêng dự phòng

Hồ Điển Triệt dàn quân phục kích
 Đánh cầm chân đợi địch hết lương
 Nhằm khi chúng sắp cùng đường
 Tốc thần vua sẽ đánh tràn một phen

Trần Bá Tiên, tướng quân của giặc
 Khích quân mình đánh thật cho hay
 Thời cơ nay đã đến tay
 Lúc đêm ngập nước đánh ngay tức thì

Quân ta vỡ, rút về Khuất Lạo
 Để sửa binh, gươm giáo quân lương
 Tổ chức quân ngũ đàng hoàng
 Chọn thêm tướng giỏi, bổ sung nhân tài

Vua cho vời Triệu Quang Phục đến (546)
 Trao cho người ấn triện thay vua
 Dân quân đất nước đang chờ
 Dặn người giữ vững cơ đồ cha ông

Triệu Quang Phục anh hùng dũng liệt
 Điều khiển quân hiểu biết mọi đàn
 Thế vua, ông nhận ngai vàng
 Sửa sang binh mã chọn đường ra tay

**THỜI ĐẠI TRIỆU VIỆT VƯƠNG -
 TRIỆU QUANG PHỤC (548 - 570)
 ở ngôi 30 năm**

Triệu Việt Vương lên thay Nam Đế
 Đất Vũ Ninh được kể lắm người
 Anh hùng hào kiệt khắp nơi
 Tự về dưới trướng chen vai diệt thù
 Đầm Dạ Trạch ở Chu Diên huyện
 Chọn gò cao huấn luyện dân binh
 Bùn lầy bụi rậm vây quanh
 Um tùm cây cỏ rừng xanh bạt ngàn

Dạ Trạch Vương đánh tan tướng giặc
 Là Dương Sàn lấy đất Giao Châu
 Năm trăm năm , lệ thuộc Tàu
 Từ đây độc lập, nêu cao ngọn cờ

Kể từ giờ dân yên nước mạnh
 Vùng cư dân ở cạnh Long Biên
 Được mùa thóc lúa nhiều thêm
 Diệt tan xâm lược chưa yên nội tình

Lý Thiên Bảo là anh Nam Đế
 Cùng một người họ Lý bôn ba
 Trong khi giặc mới tràn qua
 Vào đất Di Lạc xưng là Đào Lang

Đào Lang vương sau khi tạ thế
 Lý Phật Tử kế vị chúa công
 Tử xua quân xuống miền Đông
 Giành nhau với Triệu Việt Vương đất này

Tử là tay gian manh quỷ quyệt
 Đã năm lần chỉ biết thua đau
 Nay dùng chước quỷ mưu sâu
 Tìm ra diệu kế dắt nhau trá hàng

Xin cho con Nhã Lang gửi rể
 Cài vào nhà để dễ đoạt ngôi
 Việt Vương vốn tính thương người
 Vô tình để hấn vào nơi thăm dò

Triệu Quang Phục chẳng lo chú ý (570)
 Bị Phật Tử tìm kế giết đi
 Cảo Nương vì quá đam mê

Nên cha phải chết bởi nghe lời chồng

HẬU LÝ NAM ĐẾ (571 - 602)
ở ngôi 32 năm

Lý Phật Tử tiếm xưng Nam Đế
Lấy họ xưa là đế lừa dân
Ô Diên, đô đóng mấy năm
Sau dời đô đến ở gần Phong Châu

Năm Nhâm Tuất vua Tàu sai tướng (602)
Là Lưu Phương Tổng Quản Quân Doanh
Đưa quân uy hiếp kinh thành
Phật Tử quá sợ, trối mình hàng ngay

Tướng nhà Tùy cho người áp giải
Đưa vua về giam tại Bắc Kinh
Nước ta nay lại trở thành
Là đất thuộc địa dưới quyền ngoại bang

THỜI ĐẠI BẮC THUỘC
NHÀ TÙY ĐƯỜNG (603 - 938)

Đất Việt Thường , vào tròng lệ thuộc (603)
Quân Tùy Đường lần lượt kéo sang
Dưới giày xâm lược ngoại bang
Nước non xơ xác hoang tàn thảm thương

Bọn Bắc phương đánh hơi thấy lửa
Nghe Lâm Ấp vàng quả thật nhiều
Lưu Phương được phái đem theo
Quân hơn một vạn vượt đèo đánh sang

Vua Phạm Chí chặn đường đánh trả
Quân nhà Tùy bèn giả chạy thua
Đột nhiên quay lại đánh vào
Trung quân phản kích làm vua chạy dài

Nhà Tùy mất, Đường sai Đạo Hựu
Sang Giao Châu phủ dụ Khâm Hòa
Là người khét tiếng điêu ngoa
Khâm Hòa Thái Thú xin qua châu hầu (618)

Y cướp bóc trên châu ngọc quý
Khi về Tàu, làm lễ dâng lên
Địa đồ, sổ bộ tịch điền
Của dân Nam Việt không quên một vùng

Đường Thái Tông đổi tên thành Phủ (622)
Xứ Việt Thường xưa gọi Giao Châu
Nay thì được gọi như sau
An Nam Độ Hộ thuộc Tàu từ đây

LÝ TỰ TIÊN (687)

Quan cai trị mặc tay vợ vét
 Cửa trong dân thu hết làm riêng
 Có người tên Lý Tự Tiên
 Hưng binh khởi nghĩa đứng lên diệt thù (687)

Vì lực ít, khó cơ chiến thắng
 Bị giặc Tào vây hãm đó đây
 Về sau bị bắt, lưu đày
 Quân tan, binh vỡ tiếc thay anh hùng

ĐINH KIẾN (687)

Tướng của người là ông Đinh Kiến (687)
 Gom tàn quân quyết chiến tới cùng
 Đánh thành vây phủ tấn công
 Giết tên Đò hộ dẹp xong lũ này

Vua nhà Đường cử ngay Tư mã
 Tào Trục Tĩnh qua ngã Quế Châu
 Phục binh giết Kiến trả thù
 Cho tên Đò Hộ bấy giờ tham lam

MAI HẮC ĐẾ (722)

Mấy trăm năm , mấy đời Bắc thuộc
 Toàn dân ta trói buộc triền miên
 Bọn quan nha lại đương quyền
 Làm điều thất đức đảo điên lòng người

Khắp mọi nơi dân tình ta thán
 Mong có người báo hận cho dân
 May thay có bậc thánh nhân
 Quê làng Mai Phụ, Thúc Loan tên ngài

Cả toàn dân đến nơi Can Lộc (713)
 Một lòng trừ ngoại tộc Bắc Phương
 Thề nay đánh đuổi giặc Đường
 Trừ quân xâm lược nhiều nhưng giống nòi

Năm Quý Sửu lên ngôi Cửu Ngũ (713)
 Ngài là người đất cũ Hoan Châu
 Thu về đất nước đã lâu
 Bị Tào đô hộ cất đầu không lên

Năm Giáp Dần (714) đuổi tên Đò Hộ
 Là Sở Khách ra khỏi Giao Châu
 Từ đây sạch bóng quân thù
 Toàn dân mỡ hội khởi đầu kỷ nguyên

32 châu thu liền một mối
 Một Vương quyền phục vụ cho dân
 Ngoại giao các nước ở gần
 Lâm Ấp, Chân Lạp, Kim Lân để cùng

Lập thế chung : Tìm đường giữ nước

Khai sinh ra chiến lược liên hoàn
 Hợp cùng các nước lân bang
 Tạo thành sức mạnh sẵn sàng đấu tranh

Bốn mươi vạn dân binh các nước
 Làm kinh hồn lữ cướp Bắc phương
 Mười năm ròng rã vua Đường
 Vạch xong kế hoạch lên đường xuất quân

Dương Tư Húc làm quan Vệ Tướng (722)
 Tiến quân vào theo hướng Phục Ba
 Húc theo đường cũ đi qua
 Từ Khâm Châu đến chỉ vừa một đêm

Trong thoáng chốc đã lệnh quân giặc
 Ùa vào theo lối tắt đường sông
 Quân ta bối rối vô cùng
 Những nơi xung yếu lọt vòng bao vây

Mai Hắc Đế rời ngay khỏi phủ
 Rút vào rừng đánh trả địch quân
 Binh lương , khí giới hao dần
 Quân cùng lực cạn mười phần còn hai

Nước độc lập đã mười năm chẵn (712 - 722)
 Ngài mất rồi nhưng vẫn còn đây.
 Tiếc thương không nói nên lời
 Đền Mai Hắc Đế nơi người mệnh chung

BỐ CÁI ĐẠI VƯƠNG (761 - 802)

Ba quý tử con Phùng Hạp Khánh (767)
 Vị tướng tài bên cạnh Thúc Loan
 Những trang văn võ song toàn
 Phùng Hưng anh cả lại càng oai phong

Vật ngã trâu, tay không bắt hổ
 Uy danh kia sấm nổ gần xa
 Hưng binh vì nước, vì nhà (766 - 780)
 Anh hùng hào kiệt nghe qua theo về

Cờ khởi nghĩa lời thề vì nước
 Quyết tâm giành cho được non sông
 Giúp dân giải thoát khỏi vòng
 Đã từng nô lệ ở trong tay Tàu

Vì nô lệ phát cờ đại nghĩa
 Đánh tan tàch khiếp vía ngoại xâm
 Đánh cho tướng giặc bàng hoàng
 Đánh cho toi tả đầu hàng mới thôi

Cao Chính Bình sợ oai mà chết (791)
 Giặc nhà Đường kế hết cạn lương
 Vẫn còn ngoan cố không hàng
 Về sau dùng kế Anh Hùng mới xong

Đẹp giặc xong, làm vua trị nước
 Ở trên ngôi vừa được bảy năm (782)
 Một lòng vì nước vì dân
 Khi ngài tạ thế nhân tâm sứt sùi

Ngài đã vì mệnh trời , quốc tổ
 Dâng tôn ngài Bối Cối Đại Vương
 Cầm quyền giữ mỗi kỷ cương
 Giúp dân bẻ gãy gông cùm ngoại bang

Con Phùng An thay cha kế nghiệp
 Bị nhà Đường uy hiếp đánh tan
 Triệu Xương cai trị cử sang
 Làm quan Đô Hộ An Nam lúc này (791)

Nửa thế kỷ từ ngày mất nước (790 - 840)
 Cứ mỗi lần, kẻ trước kẻ sau
 Sang làm Thứ Sử Giao Châu
 Tên nào cũng trở thành giàu có thêm

Tội cho dân lên rừng xuống biển
 Mò ngọc trai, tìm kiếm ngà voi
 Cong lưng tôi mọi cho loài
 Ngoại bang xâm lược tác oai dân mình

DƯƠNG THANH (819)

Năm Kỷ Hợi (819) Dương Thanh thứ sử

Người Giao Châu chiêu dụ dân quân
 Phất cờ khởi nghĩa đánh tan
 Giết Lý Tượng Cổ tham tàn hiếp dân

Mấy năm sau Dương Thanh tử trận
 Người Nam Chiếu Hoàn Động kéo sang
 Cùng đi có cả Hoàn Vương
 Là vua Lâm ấp lên đường xâm lăng

NAM CHIẾU XÂM LĂNG (858)

Năm Mậu dần, An Nam loạn lạc (858)
 Khắp mọi nơi đói khát triền miên
 Bên trong xã hội không yên
 Cõi ngoài Nam Chiếu chiếm nguyên mấy vùng

Quân Nam Chiếu hung hăng xâm lấn
 Đuổi quân Đường đến tận biên cương
 Thành mất, tướng chết thảm thương
 Giết ngay Sái Tập nhà Đường năm sau (863)

Quân Nam Chiếu cầm đầu một cõi
 Đuổi giặc Đường ra khỏi Giao Châu (863)
 Đặt viên Tư Tấn ngôi cao
 Từ đây đất Việt thuộc vào người Man

Quân Nam Chiếu hai lần lấy đất
 Đường binh thua mất mặt Hải Môn

Quan dân thất đảm kinh hồn
 Vừa bắt vừa giết dễ hơn vạ người

Nhà Đường sai Cao Biền sang đánh (846)
 Với mưu đồ bình định Giao Châu
 Chủ trương trấn áp làm đầu
 Xây thành khẩn đất làm cầu giao thông

Năm Bính Tuất (866) xem xong dự án
 Cao Biền cho đào móng sửa sang
 La Thành xây mới khang trang
 Nhà hơn bốn chục vạ gian để dùng

Đi một vòng gần hai nghìn trượng
 Đắp quanh thành một đoạn đê cao
 Vọng lâu liên kết cùng nhau
 Châu mai bốn mặt thêm vào phía trên

Lại đào kênh Thiên Vy lấy lối (867)
 Để ghe thuyền lui tới thông thương
 Về sau dân gọi Cao Vương
 Cao Biền đã ở đất Nam mấy đời

Đến năm Tỵ (880) lòng người không thuận
 Bèn dấy lên tổng tấn công ngay
 Đuổi tên Tăng Cổn chạy dài
 Lại thêm Nam Chiếu tác oai bên ngoài

Quân Nhà Đường không ai cai quản

Chạy xô nhau kinh mạn bỏ thành
 Nhắm đường Ung Quảng cho nhanh
 Sau lưng để lại vô vàn binh lương

Thuở bấy giờ dân đang khổ ải
 Một là do quan lại nhà Đường
 Hai là Nam Chiếu nhiễu nhương
 Chúng cùng cướp bóc phá tan nước mình

Giặc hai bên mặc tình vơ vét (905)
 Chúng tha hồ càn quét nhân dân
 Núi sông mấy bận qua phân
 Lòng người uất hận chỉ mong có ngày

KHÚC THỪA DỤ (906 -907)

Khúc Thừa Dụ vừa ngay khi ấy
 Với danh gia nổi dậy cơ đồ
 Một lòng vì nước mà lo
 Cùng dân khởi nghĩa, đắp mô chiếm thành

Giặc giả phong "Đồng Bình Chương Sự"
 Kèm theo chúc Tiết Độ Sứ quân
 Dụ người mong được lòng dân
 Dụ cơn phần uất của dân Việt mình(906)

Giặc biết đâu, người anh hùng ấy
 Xoay thế cờ đoạt lấy thời cơ
 Cùng dân giữ vững cõi bờ
 Dễ dàng bẻ gãy ý đồ mưu thâm

KHÚC HẠO (907 - 917)

Mới ba năm mà người vôi thác
 Con : Khúc Hạo gánh vác lên thay (907)
 Một trang anh kiệt nhân tài
 Lấy dân làm gốc vạch ngay tỏ tường

Nhà cải cách kiếm đường phát triển
 Từ nghèo nàn sẽ biến ấm no
 Tổ chức quản lý phân cho
 Từng châu, từng phủ phải lo chu toàn

Đừng đầu Tĩnh là viên Quản Giáp
 Giáp, chia thành từng xã nhỏ hơn
 Lựa người lệnh trưởng khôn ngoan
 Bình quân thế ruộng vương tròn cho dân

Lấy an lạc, khoan dung, giản dị
 Làm phương châm cai trị nhân dân
 Cải cách hành chính dần dần
 Quốc gia đổi mặt ngày càng thắm tươi

Khi tạ thế chọn người kế vị
 Suốt đời vua chỉ nghĩ đến dân
 Giữ cho đất nước hùng cường
 Dân thêm giàu mạnh ngày càng mở mang

Để giang sơn ngày càng vững chắc
 Phải đối đầu với giặc Bắc phương
 Ngoại giao khôn khéo nhún nhường,
 Sứ thần trao đổi bình thường với nhau

Nơi địa đầu giữ yên biên giáp
 Với Chiêm Thành, Chân Lạp phương Nam
 Phân chia ranh giới rõ ràng
 Đặt quân canh giữ sẵn sàng chặn ngay

KHÚC THỪA MỸ (917 - 923)

Khúc Thừa Mỹ lên thay Khúc Hạo (917)
 Sai sứ thần sang báo vua Lương
 Giữ tình giao hảo bình thường
 Nhận cờ Tiết Việt tượng trưng Phiên thần (919)

Quân Nam Hán mạnh tâm chiếm đoạt
 Lý Khắc Chính được cắt đem qua
 Bình hùng tướng mạnh quân xa
 Mạnh tâm chiếm lại nước ta bấy giờ

Năm Canh Dần kẻ thù Nam Hán (930)
 Lấy đất đai ở quận Giao Châu

Đại La, Hoan , Ái thu vào
Cất quân mấy vạn đánh vào Champa

Thứ sử mới tên là Lý Tiến
Được điều sang trợ giúp việc quân
Nhưng mà thế giặc đã tàn
Đại La giữ được mấy phần chung quanh

Ở Dương Xá vàng danh Bộ Tướng
Người họ Dương hào trưởng năm xưa
Ba ngàn quân sẵn phòng ngừa
Phất cờ khởi nghĩa diệt chừa ngoại xâm

Dương Đình Nghệ phá tan bọn giặc
Đuổi thứ sử vây bắt tàn quân
Giết thêm Trần Bảo hung thần
Tự xưng Tiết Độ Sứ Quân cầm quyền

DƯƠNG ĐÌNH (Diên) NGHỆ (931 - 938)

Dương Đình Nghệ giữ yên đất nước
Coi binh quyền mới được bảy năm
Thì tên Nha Tướng gian thâm
Là Kiều Công Tiễn manh tâm hại người (937)

Ham địa vị giết ngay chủ cũ
Công Tiễn kia dạ thú lòng lang
Cũng vì ham chức, làm càng
Rước quân ngoại tộc phá tan cơ đồ

QUYỀN BA

NGÔ QUYỀN (938-944)

Tính kể từ đầu năm Mậu Tuất (938)
Đất nước ta quả thật rối bời
Lăm le Nam Hán bên ngoài
Bên trong nội loạn lòng người oán than

Đất nước chìm trong cơn nguy biến
Vua Nam Hán muốn chiếm nước ta
Sai con Hoằng Tháo đem qua
Binh hùng tướng mạnh để mà xâm lăng

Chúa Nam Hán chiếu ban mũ áo
Cho Vạn Vương Hoằng Tháo tiên phuông
Cử thêm binh mã lên đường
Chiến thuyền theo hướng Bạch Đằng tiến vô

Còn riêng y, đóng đô Bắc Bạch
Ở Hải Môn ứng trực sẵn sàng
Nghe tin quân giặc tràn sang
Ngô Quyền gấp rút chặn đường , đánh ngay

Trước giết Tiễn , sau bày thế trận
Sông Bạch Đằng dụ chúng tiến sâu
Cọc ngầm từng khoảng cách nhau

Đội khi nước lớn trên bầu đổ ra

Thuyền của ta nhấp nhô mặt sóng
Tháo tức mình nổi trống tiến quân
Đuổi theo sát khí đặng đặng
Quân ta giả chạy, theo giòng nước xuôi

Rồi đột nhiên ta quay phản kích
Khi nước triều vừa kịp rút nhanh
Đánh cho một trận tan tành
Quan quân tướng giặc thất kinh rụng rời

Thuyền của địch đâm lòi cọc sắt
Nát lũng sườn khiến giặc thất kinh
Nhác trông lại thấy Ngô Quyền
Oai phong lẫm liệt trên thuyền chỉ huy

Ta chẻ đôi, phân ly đội ngũ
Giặc bỏ thuyền lố nhố lên bờ
Hán quân đâu thể nào ngờ
Lọt vòng mai phục ta chờ từ lâu

Địch khiếp vía đâm đầu tháo chạy
Còn quân ta thấy vậy đánh luôn
Dồn cho chúng đến cùng đường
Bắt ngay Hoảng Tháo, trước quân chém liền

Chúa Nam Hán vật mình đau đớn
Biết con đà tử trận, phan thân

Xác con để lại đất này
Giận mình không đủ sức tài cứu con

Bạch Đằng Giang, sông xưa hùng dũng
Tiếng sóng rền còn vọng đầu dây
Hồn thiêng chót vót chân mây
Ngọn cờ độc lập tung bay trên thành

Người ta bảo có vành ánh sáng (898 - 944)
Khi vua sinh tỏa rạng khắp nơi
Khí thiêng un đúc nên người
Tướng đi tựa hổ, nốt ruồi ngang lưng

Có trí dũng, sức nâng được vạc
Lúc trẻ thơ mẹ đặt Ngô Quyền
Cùng con Dương Nghệ kết duyên
Được phong Nha tướng cầm quyền Ái Châu

Đất Đường Lâm ơn sâu vũ lộ
Chọn Loa Thành làm chỗ đóng quân
Lập Dương hoàng hậu, chiêu đàn
Đặt ra chức tước cho hàng thân vương

Chế nghi lễ, đai cân phẩm phục
Thiết triều đình theo bậc đế vương
Ngài vừa bốn bảy thì băng
Ở ngôi cứu ngũ Việt Thường sáu năm (941)

Một chiến thắng ngàn năm để lại

Sông Bạch Đằng mãi mãi thiên thu
Đường Lâm xây dựng cơ đồ
Ngô Vương lưu dấu để cho đến giờ

DƯƠNG BÌNH VƯƠNG (945-950)

Ngô Xương Ngập kế thừa ngôi báu
Có Tam Kha là cậu của mình
Di thư Vua viết phân minh
Giao Kha giúp rập con mình lên ngôi

Nhưng Tam Kha nuốt lời di chúc (945)
Tên gian thần thừa lúc ấu vương
Mon men trở dạ bắt lương
Cướp ngôi của cháu , Bình Vương xưng càn

Dương Tam Kha mưu gian hại cháu
Bọn cận thần cho dầu đa mưu
Cũng không giấu được ý đồ
Soán ngôi phản nghịch dở trò mị dân

HẬU NGÔ VƯƠNG (951-965)

Ngô xướng Văn nhân danh triều cũ
Cùng hai người họ Đỗ, họ Dương
Dùng mưu bắt được Bình Vương
Bảo toàn cơ nghiệp nối giòng họ Ngô

Văn cùng anh cùng lo việc nước
Sau Xương Ngập lẩn lướt chuyên quyền
Muốn giành tất cả làm riêng
Gây nên chia rẽ anh em trong nhà

LOẠN SÚ QUÂN (966)

Loạn sứ quân tạo ra thảm cảnh (966)
Mười hai phe tranh đánh lẫn nhau
Sứ quân tên họ như sau :
Lý Khuê, Bạch Hổ, Đằng Châu chiếm thành

Đất Thái Bình Nguyễn Khoan hùng cứ
Đỗ Cảnh Thạc, Xương Xí, Nguyễn Siêu
Lã Đường, Kiều Thuận tiếp theo
Rồi Ngô Nhật Khánh lại gieo kinh hoàng

Kiều Công Hãn giành dân với Tiệp
Loạn sứ quân chém giết lẫn nhau
Chiến tranh mãi đến năm sau
Cuối cùng Bộ Lĩnh tóm thâu nước nhà (968)

ĐINH BỘ LÍNH (968 -980)

Đinh Bộ Lĩnh vốn là bộ tướng
Của sứ quân Trần Lãm Minh Công
Châu Hoan thứ sử : cha ông
Quê người ở đất Đại Hoàn Hoa Lư

Mồ côi cha kể từ thuở bé
 Mẹ họ Đàm quạnh quẽ nuôi con
 Ngày thường với trẻ cùng thôn
 Tréo tay làm kiện suy tôn mà đùa

Cầm cờ lau, tay khua nghi trượng
 Chơi như là điều tướng, khiển binh
 Người già thấy thế làm kinh
 Trẻ này sau lớn ắc thành đế vương

Quả nhiên sau, khương cường khôn lớn
 Đầu quân về dưới trướng Minh Công
 Cùng dân dấy nghĩa xưng hùng
 Sứ quân hàng phục cuối cùng tôn lên

Vạn Thắng Vương thành tên người gọi
 Bởi mỗi lần trống nổi xuất quân
 Điều binh tốc thắng như thần
 Khiến cho hùng trưởng quy hàng dưới tay

Năm Mậu Thìn lên ngai Hoàng Đế (968)
 Dời đô về kinh ấp Hoa Lư
 Đắp thành, bảo vệ kinh đô
 Sáu quân binh mã để lo giữ gìn

Đại Cồ Việt đặt tên cho nước
 Dùng kinh tế liệu trước cho dân
 Nghiêm minh trái lệnh bất tuân

Vạc dầu củi sắt để răn mọi người

Vua lại sai phân chia nhiệm vụ
 Chọn nhân tài để bổ làm quan
 Biên niên, lịch sử rõ ràng
 Ghi từng sự kiện để làm tàng thơ

Chia binh ra quân cơ mười đạo
 Cấp quân trang, mũ áo chỉnh tề
 Định phân cấp bậc uy nghi
 Đạo, Quân, Lữ, Tốt, Ngũ ghi rõ ràng

Đình Tiên Hoàng lập năm hoàng hậu
 Quá yêu con thơ ấu Hạng Lang
 Phong làm Thái Tử thay vương
 Buộc con Đình Liễn phải nhường cho em

Năm Bính Tý thương thuyền các nước (976)
 Lần đầu tiên dừng bước đất ta
 Đem dâng phẩm vật lụa, ngà
 Cống triều cốt để làm quà giao thương

Cuộc ngoại thương đầu tiên từ đây
 Cửa nước ngoài muốn cậy nhờ ta
 Bán buôn trao đổi lại qua
 Giữa dân các nước diễn ra trong vùng

Liễn mất quyền, sinh lòng chiếm đoạt
 Giết Hạng Lang tội ác Việt Vương

Vì ngôi làm việc bất lương
Nhẫn tâm đến nỗi coi thường tình thâm (797)

Việc như thế nẩy mầm bạo loạn
Tên Đỗ Thích thí mạng nhà vua
Khi ngài an uống say sưa
Trong sân cung cấm bấy giờ nửa đêm

Hắn giết thêm Việt Vương Đinh Liễn
Rồi trèo tường lén ẩn trong cung
Bị quan Nguyễn Bặc truy lùng
Tìm ra hung thủ bên trong lỗ vò

Tên Đỗ Thích bấy giờ bị bắt
Thân thể y bằm nát thịt xương
Đáng đời răn kẻ làm gương
Âm mưu thoán đoạt ngôi vương của người

Việc hại người chung quy là thế
Chuyện quốc gia phải để vô tư
Bỏ trưởng mà lấy con thơ
Lập năm hoàng hậu cơ đồ e hư

Rước linh cửu vua rồi đem táng
Mã Yên Sơn thuộc huyện Trường Yên
Quần thần đưa trẻ cầm quyền
Vừa tròn sáu tuổi đã lên ngai vàng

ĐINH PHẾ ĐẾ (979 - 980)

Quan đại thần Lê Hoàn nhiếp chánh (980)
Mưu thông gian với cánh họ Dương
Vân Nga thái hậu tôn vương
Cùng quan Cự Lạng dọn đường đoạt ngôi

Vở hài kịch đến hồi ngoạ mục
Trong triều đình gặp lúc lao đao
Ngang nhiên nội phủ đi vào
Quan quân áo trận ào ào nói năng

ĐẠI HÀNH HOÀNG ĐẾ (980 - 1005)

Tôn Thập Đạo nổi chân Thiên Tử
Năm Canh Thìn khai thái tân quân (980)
Tung hô vạn tuế mấy lần
Vân Nga thái hậu cúi dâng áo bào

Lẽ đương nhiên nhân nào quả ấy
Bộ Lĩnh xưa từng lấy vợ người
Trớ trêu cho cái sự đời
Vợ mình kẻ khác cướp rồi biết chằng ?

Quê Ái Châu Lê Hoàn xưng đế
Lấy vợ vua : Dương thị phu nhân
Lên ngôi Hoàng hậu để gần
Mười hai trai lớn lần lần phong vương

Năm Canh Thìn Tống vương hạ chiếu (980)

Sai Đa Tốn mang biểu thư sang
 Vừa đe, vừa dọa, vừa nương
 Tung đòn tâm lý dọn đường xuất quân

Tống chia quân ra làm bốn mũi
 Hướng Bạch Đằng đường thủy tiến qua
 Hội quân ở đất Đại La
 Lạng Sơn binh bộ chia ba kéo vào

Hầu Nhân Bảo làm Giao Châu sứ (980)
 Tôn Hoàng Hưng, Khâm Tộ theo chân
 Lưu Trùng đốc thúc thủy quân
 Hơn ba vạn đưa lên đường vượt sang

Hầu Nhân Bảo dương dương tự đắc
 Kéo quân vào đi tắt lối sông
 Vừa qua gần tới Chi Lăng
 Bị ta phục kích giết phăng ngay liền

Giặc khiếp đảm thất điên, bát đảo (981)
 Lê Đại Hành vũ bão tiến công
 Giặc phơi thầy chết đầy đồng
 Đánh tan ba vạn quét xong giặc thù

Bắt Phụng Huân, trói gô Quân Biện
 Giải giặc Tàu về đến Hoa Lư
 Bộ binh Khâm Tộ thua to

Tống Vương xuống chiếu truyền thu quân về

Vua nước Tống suy đi tính lại
 Dừng chiến tranh không khỏi thương vong
 Chi bằng đưa chế sách phong
 Giữ cho thông hiếu được lòng hai bên

Lê Đại Hành nắm quyền quân lữ
 Sai Tử An mở lộ Bắc Nam (992)
 Thân hành đánh chiếm Nam Man
 Chém Bê Mi Thuế kinh hoàng dân Chiêm

Vì trước đó người Chiêm bắt giữ
 Quan Từ Mục , Ngô Tử Canh sang
 Đưa thư hỏi tội Hoàn Vương
 Lâu nay không thấy đưa sang cống triều

Trăm cung nữ bắt theo về nước (982)
 Lẫn bạc vàng lấy được trong cung
 Nhà sư Thiên Trúc bị cùm
 Theo quân chiến thắng đi cùng di quan

Vua ra lệnh phá tan tông miếu
 Hủy thành trì quốc bửu thu gom
 Đánh Chiêm một trận thất hồn
 Rửa xong cái nhục dám giam sứ thần

Đối với Tống dần dần thông hiếu
 Sai sứ thần dâng biểu Ung Hy

Xin làm tiết trần biên thù (985)
Đến năm Thuần Hóa phong vì Quận Vương (995)

Khéo ngoại giao khi cường, khi nhược
Lúc sứ thần Lý Giác sang thăm (987)
Vua sai Sư Thuận giả làm
Chèo đò đưa sứ , đối ngâm thơ rằng :

"Bạch mao phô lục thủy
Hồng trạo bãi thanh ba"
Hai người ứng đối ngâm nga
Giác càng kính phục về nhà tấu lên

Vua cho trả bọn Quách Quân biện
Là tù binh trong trận Chi Lăng
Nhân khi Sứ Tống sang thăm
Tỏ tình hòa hiếu nhún nhường của ta

Vua cầm quyền, trông xa thấy rộng
Là một người lương đồng tài cao
Giỏi tài nội trị ngoại giao
Giỏi tài khai khẩn vét đào kênh mương

Năm Quý Mão (1003) trên đường thị sát
Kênh Đa Cái hết nước cạn khô
Vua liền ra lệnh truyền cho
Quân dân nạo vét để đưa nước vào

Giặc Cử Long lâu lâu quấy rối

Vua đích thân đi tới Cùmg Giang
Điều quân , bày trận dọn đường
Kêu trời ba tiếng đánh trần , giặc tan

Nam Bình Vương tước phong của Tống
Vì bãi binh ở Trấn Như Hồng
Vua Tàu cũng muốn đẹp lòng
Nên sai sứ đến dâng công cho ngài

Việc Ất Mùi (995) quan quân Giao Chỉ
Trăm chiến thuyền trực chỉ Trung Hoa
Hành quân tốc chiến từ xa
Như Hồng thị trấn vòng qua đánh vào

Châu Tô Mậu , Ung Châu nước Tống
Cũng bị ta chiếm đóng mấy ngày
Chiếm rồi cho rút ra ngay
Để mà nhắc nhở cho người biết ta

Sai quan nha đúc tiền Thiên Phúc (984)
Xây thêm lầu Long Lộc, Trường Xuân
Dựng nhà trên núi Đại Vân
Điện vàng, Điện bạc sức dân đổ vào

Đối với nước tài cao trông thấy
Nhưng việc nhà chẳng mấy kỷ cương
Anh em không biết nhún nhường
Mưu giành ngôi báu tranh vương đoạt quyền

TRUNG TÔNG HOÀNG ĐẾ (1005)

Điện Trường Xuân vào năm Ất Ty
 Vua băng hà chiếu chỉ truyền ngôi
 Anh em giành giết ghế ngai
 Cuối cùng Long Việt là người được may

NGỌ TRIỀU HOÀNG ĐẾ (1005 -1009)

Lê Long Đĩnh sai người hạ sát
 Giết anh mình để đoạt ngôi vua
 Sửa quan chế đổi triều vua
 Rập khuôn theo đúng kiểu như bên Tàu (1006)
 Mẹ Long Đĩnh tên Hầu Di Nữ ?
 Là một người gốc ở Champa
 Hai vua bà đã sinh ra
 Nửa mang máu Việt , nửa là Champa

Long Đĩnh có : bốn bà hoàng hậu
 Xin Tàu cho mũ áo dát vàng (1009)
 Tống triều chấp thuận gởi sang
 Vua mang ngư trắng đem dâng Bắc Triều
 (1007)

Theo Sử ký làm điều quái đản
 Được gán cho Long Đĩnh - Minh vương
 Một là dâm dăng bạo tàn

Hai là ác đức coi thường mạng dân ?

Như chuyện lấy : thằng lẩn làm gói
 Bắt trẻ thơ ra gọi cho ăn
 Bắt người trấn nước sủi tâm
 Bắt người xẻo thịt, bắt nằm chuồng heo

Bắt trèo cây cheo leo cao vút
 Đốn gốc để cho rớt xuống chơi
 Lấy cỏ tranh quấn vào người
 Rồi đem đốt lửa vua tôi giải sầu

Lại róc mía trên đầu sư trọc
 Rồi giả vờ như sóc nhằm gai
 Thả tay vua để dao rơi
 Đầu sư gội máu, vua cười vỗ tay

Vua lại sai cho người bắt rắn
 Bỏ vào quần để đặng dọa chơi
 Lão bà hoảng vía la trời
 Vỗ tay thích chí vua cười bò lăn

Lúc thiết triều vua nằm nghiêng ngả
 Bởi vì người đã quá ham mê
 Tẩu sắc, dâm dật ê chề
 Mắc thêm bệnh trĩ khó bề ngồi lâu

Tên "Ngọ triều" bắt đầu từ đó
 Tắm điện lâu là chỗ vua băng

Đồng dao lên tiếng hát rằng :
"Ngọa triều hoàng đế" là thằng quái thai

Có một điều mà đời chẳng hiểu
Tại sao vua dâng biểu xin kinh ? (1007)
Đắp đường, dựng cột, đào kênh ?
Đóng thuyền để chở bộ hành sang sông ?
(1009)

Trong bốn năm coi trông việc nước
Đã năm lần chinh phạt phiến quân
Nếu vua là kẻ hôn quân
E rằng phải xét cân phân mọi bề

Nhà Tiền Lê tuyệt dòng từ đấy
Kỷ Dậu niên triều ấy mất ngôi (1009)
Cầm quyền hăm chín năm trời
Thay vua họ khác hai ngày lạ chưa ? !

Đã mấy lần cơ đồ nguy biến
Cảnh sơn hà lâm nạn chiến tranh
Quốc gia chìm nổi gập ghềnh
Cuối cùng vẫn thắng xích xiềng ngoại bang

QUYỂN BỐN

LÝ THÁI TỔ (1010 - 1028)

Lý Công Uẩn vốn dân Cổ Pháp
Sinh ra đời đúng bậc minh vương
Lên ngôi hoàng đế Việt Thường
Là n người khoan thứ tinh tường việc dân

Cha không có, mẹ người họ Phạm
Chùa Tiêu Sơn giao hợp thần nhân
Sinh vua tuần tú bội phần (974)
Năm lên ba tuổi cho làm con nuôi

Lý Khánh Văn nhận nuôi đứa bé
Trẻ thông minh đủ vẻ lương tường
Sư chùa Lục Tổ rất thương
Nói rằng : Không phải người thường thế đâu

Mãi về sau lời sư Vạn Hạnh
Đã trở thành định mệnh quốc gia
Nhiều năm rông rã trôi qua
Tiên tri lúc trước quả là đúng ngay
Sau hai ngày vua Lê Long Đĩnh
Chết chưa chôn thì chuyện xảy ra
Trong triều nổi cuộc phong ba
Nguyễn Đề , Cam Mộc đứng ra nói rằng :

"... Bọn ta không nhân lúc này cùng nhau
sách lập Thân vệ (Lý Công Uẩn) làm thiên tử ,
lở bối rối có xảy ra tai biến gì ,

liệu chúng ta có còn giữ được cái đầu hay không
? "

Cuộc chính biến tôn vương chớp nhoáng
Kế hoạch xong chỉ đúng hai ngày
Cho dù ai muốn trở tay
Cũng không xoay được đổi thay cuộc cờ

Lý Công Uẩn , cơ đồ có sẵn
Kẻ khôn ngoan dưới trướng khá nhiều
Thiền sư Vạn Hạnh phò theo
Thái sư Khuôn Việt đem điều nghĩa nhân

Gốc là dân mỗi giếng trị nước
Việc khởi đầu làm trước lên ngôi
Bỏ giếng lưới, bỏ giam người
Đại xá thiên hạ đổi đời từ đây

Vua xuống chiếu từ rày có việc
Không thuận lòng giải quyết với nhau
Được quyền diện kiến trình tâu
Vua thân phán quyết ngỏ hầu minh oan

Lại hạ lệnh : người đang trốn tránh
Cho phép về lại cảnh quê hương
Áo cơm giúp kẻ cùng đường
Tha người Nam Chiếu cấp lương đưa về

Vua lại phê, ba năm tha thuế

Sửa đình chùa đổ nát hư hao
Công, hầu, khanh tướng ban trao
Chọn người xứng đáng để giao trọng quyền

Viết chiếu truyền, dời đô đến chỗ (1010)
Thành Đại La đất cổ Cao Vương
Vùng này đất phẳng mười phương
Long châu, hổ phục dị thường địa linh

Nhìn địa hình, đông, tây, nam, bắc
Thế đất này nét sắc mà oai
Vì dân lập kế lâu dài
Tính theo vận nước nhân tài hội đây

Lạ lòng thay, thuyền vua vừa đến
Có rồng vàng xuất hiện trên sông
Đổi tên thành gọi Thăng Long
Mùa thu tháng bảy khởi công dựng nền (1010)

Điện Càn Nguyên nơi coi triều chính
Điện Tập Hiền hướng định chánh Nam
Năm sau là Điện Long An
Phía đông Giảng Võ Thư Tàng kế bên

Bốn cửa thành : Tương Phù, Quán Phúc
Cửa phía Bắc Diệu Đức mở ra
Đại Hùng theo hướng Tây qua
Tường cao hào chắn phía xa ngoại thành

Cửa Đan Phượng thông liền Uy Viễn
 Bạc thềm rồng trước Điện Cao Minh
 Thăng Long quang cảnh hữu tình
 Nghênh Xuân cung cấm, ngoại thành chùa
 Nghiêm

Đổi niên hiệu Thuận thiên để tính (1010)
 Chúc đặt ra phân định rõ ràng
 Sắc phong cho sáu bà hoàng
 Các con đều được tước vương , tước hầu

Lấy kinh tế làm đầu trị quốc (1013)
 Định lệ ra luật nước rõ ràng
 Sáu tên sưu thuế đàng hoàng
 Năm lần giảm thuế nước càng phồn vinh (1017)

Nơi Phiên trấn (1020), tình hình không ổn
 Giặc xâm lăng khốn đốn dân binh
 Cất quân chinh phạt tự mình
 Đánh cho mấy trận tan tành Cử Long

Vua một lòng tôn sùng đạo Phật
 Xuống chiếu truyền khuyên tập chép kinh
 Để lâu bát giác tôn vinh (1021)
 Đúc chuông, xây tháp, linh đình làm chay

Với Bắc triều vua sai thông hiếu
 Nhà Tống phong Giao Chỉ quận vương
 Năm lăm tuổi thọ hưởng dương (1028)

Hiệu là Thái Tổ, Thọ Lăng táng ngài

Lý Công Uẩn , nhân thời mỡ vận
 Vốn là người khí tượng đế vương
 Song ưa nghe việc dị thường
 Nên chi bị lụy đoạn trường mà thôi

LÝ THÁI TÔNG (1028 -1054)

Lý Phật Mã vâng lời di chiếu
 Đến cấm thành mới hiểu ra rằng
 Ba em mai phục thân quân
 Giết mình để đoạt ngai vàng về tay

Xác vua cha còn đây chưa liệm
 Sao ba em toan chiếm ngai vàng
 Đồng Chinh, Thánh Dực, Võ Vương
 Rõ là cốt nhục tương tàn buồn thay

Cuộc chính biến, ba tay vương tử
 Khiến triều đình phải xử cho nghiêm
 Có quan Phụng Hiếu điện tiền
 Rút gươm thẳng đến chém liền Võ Vương

Lý Phật Mã trong cơn bối rối
 Lên ngôi vua hiệu đổi Thiên Thành

Tôn cha, Thái Tổ thần danh
Quốc tang bố cáo trong thành, ngoài biên

Vua tha cho bọn em dấy loạn
Lấy tình người đổi oán bằng ân
Đem tiền, gạo phát cho dân
Gọi là bố thí ngay lần lên ngôi

Vua lại sai đặt ra thứ bạc
Để trao quyền cho thật phân minh
Lựa người tài giỏi nghề binh
Phong làm Thượng Tướng giữ gìn quốc gia

Vua lập ra bảy bà hoàng hậu
Là một điều nhiên hậu không ai
Sách phong thái tử truyền ngai
Nhật Tôn hoàng tử được ngài ban cho

Là một người nhân từ sáng suốt
Lại hiểu thông thao lược kinh luân
Sáu nghề lễ nhạc luật âm
Ngự văn, thư số cũng trang anh tài

Suốt một đời trên ngai hoàng đế
Bước trường chinh tế thế đông, tây
Ở ngôi hăm bảy năm đầy
Tám lần chinh phạt dạn dày phong sương

Đánh Trệ Nguyên chặn đường Tồn Phúc (1033)

Phạt Chiêm Thành qui phục nhân tâm (1039)
Dải dầu chín tháng hành quân
Chém đầu Sạ Đầu, giết gần vạn binh (1044)

Vua xuống chiếu soạn thành bộ Luật
Ghi rõ ràng cho thật phân minh
Chia ra môn loại rành rành
Đâu là dân luật, luật hình, luật quân

Bộ Hình Thư được dân mong muốn (1042)
Bởi vì là thích ứng mọi nơi
Luật nghiêm lại hợp tình người
Công bằng đúng lẽ thuận trời, an dân

Tội gian dâm, tội đồ, hối lộ
Soạn thành văn lý số rõ ràng
Những ai làm việc lâu năm
Mà không có lỗi được thăng chức liền

Vua lại sai đóng thuyền cỡ lớn
Hạ thủy đầu chiến hạm Vạn An (1034)
Vinh Xuân, rồi chiếc Nhật Quang (1037)
Thủy quân cũng đóng vài trăm tiểu thuyền (1043)

Vua hạ lệnh đào kênh Đăn Nãi (1029)
Rồi lại sai vét đãi Lãm Kênh (1050)
Đặt mốc, cắm biển đề tên
Chỉ đường, hướng lối kẻ bên vệ đường

Trạm Hoài Viễn để giường khách nghỉ
 Xây trên bờ bên mé Gia Lâm (1035)
 Tây Nhai mở chợ cho dân
 Trên sông Tô Lịch bắt ngang chiếc cầu

Lệ từ lâu, năm nào cũng thế
 Vua thân hành tế lễ Thần Nông
 Tịch điền ruộng đã cày xong
 Nêu gương thiên hạ dốc lòng làm ăn

Vua lại dạy cung nhân dệt gấm (1040)
 Phát trống kho gấm Tống làm quà
 Từ đây sử dụng lụa nhà
 Trong dân sản xuất ; của ta, ta dùng

Dạy Hoàn Vương chấp cung xét hỏi
 Việc kiện thưa xử tội rồi tâu
 Lại cho Thái tử coi châu
 Để nghe chính sự ngõ hầu ngày sau (1054)

Thuật dạy con bắt đầu như thế
 Cho muôn đời lấy để làm gương
 Tính vua đôi lúc bất thường
 Thích nghe sấm ký khoa trương việc mình

Trong Cấm Thành buồn tình giải trí
 Lập đoàn ca nhạc kỹ trăm người
 Vào rừng Kha Lãm tìm voi

Dựng chùa Diên Hựu, xây đài chứa Kinh (1049)

Khấp đất nước thanh bình an lạc
 Vua là người trầm mặc tinh thông
 Tháng mười Giáp Ngọ, tiết đông (1054)
 Trường Xuân vua mất đau lòng con dân

Là một người bội phần cơ trí
 Việc quốc gia chăm chỉ sớm hôm
 Tiếc rằng hay nói khoe khoang
 Là người khai sáng mối nguồn về sau

LÝ THÁNH TÔNG (1054 - 1072) ĐẠI VIỆT

Được ngôi cao : Thái Tông Hoàng Đế
 Là Đông Cung thừa kế Nhật Tôn
 Một người tâm tính ôn tồn
 Thương dân, trọng việc lại còn lo xa

Đổi quốc hiệu thành ra Đại Việt (1054)
 Lập lịch triều, kỹ yếu định danh
 Gọi tên : Long Thụy Thái Bình
 Sửa sang chính sự, dân tình an sinh

Lập Văn Miếu , nặn hình Tứ Phối
 Những người hiền : Khổng Tử, Chu Công
 Bầy hai trò giỏi thờ chung

Là đất văn vật, tấn phong nhân tài

Ngoài cấm thành xây dài cao nhất
Đặt tên là Bảo tháp Báo Thiên (1054)
Mười hai tầng đứng dính liền
Vươn cao chọc trượng oai nghiêm vô cùng

Gặp tiết đông lúc trời lạnh giá
Thương người tù thiếu cả chiếu chăn
Gian, ngay chưa biết tỏ tường
Truyền cho ngục lại phát chẩn để nằm (1055)

Xót dân tình phải chẳng không biết (1064)
Nên nhiều khi làm việc lỗ lăm
Xử người như với người thân
Lấy điều khoan giảm gia ân cho người

Dân thiếu ăn, đức trời thừa thiếu (1075)
Tha thuế tô, một kiểu khuyến nông
Vua, Quan, Dân, lính một lòng
Giữ yên bờ cõi chẳng mòng riêng tây

Năm Kỷ Hợi lựa ngày Bắc phạt (1059)
Đánh Khâm Châu cả nước kinh hoàng
Biểu dương lực lượng vài hôm
Rời cho triệt thoái truyền gom quân về

Đánh nước Tàu thị uy cho biết

Cũng bởi vì vua ghét Tống vương
Phản phúc đối trá dị thường
Nuốt lời binh viện đánh Nùng Trí Cao

Đánh Chiêm Thành răn vua Phiên trấn
Chúa Chăm-pa thất trận đầu hàng
Thế cùng Chế Củ xin dâng
Ba châu cắt đất xin nhường Thánh Tông

Vua bằng lòng tha cho Chế Củ
Cõi biên thùy uy vũ vang danh
Thu về Địa Lý, Ma Linh (1069)
Cùng châu Bố Chính trở thành đất ta

Tuổi bốn mươi, sinh ra con nhỏ (1066)
Vua rất mừng, trăm họ hân hoan
Có người nối dõi ngai vàng
Phong ngay thái tử, đăng quang sau này

Lý Thánh Tông có tài văn học (1056)
Làm minh văn cho đục trên bia
Cung thương sáng tác nghề kia
Phỏng theo nhạc khúc chẳng lìa âm Chiêm

Tiếng trống Chiêm vô cùng hấp dẫn
Điệu Pì dền khi bỗng, lúc khoan
Tám mươi điệu trống Kỳ Năng
Ri Nai khúc hát nhẹ nhàng vui thay

Nhân một hôm gặp ngày xuân nhựt (1063)
 Dân hiếu kỳ nô nức tranh đua
 Nhân ngài đi vãn cảnh chùa
 Cố nhìn được mặt đức vua một lần

Chỉ riêng một, giai nhân tuyệt sắc
 Không nhìn vua, nép mặt bên lan
 Khiến vua làm lạ vô vàn
 Vua cho võng kiệu để mang nàng về

Tên Ý Lan cũng vì tích đó
 Là một người sắc sảo thông minh
 Thay vua việc nước điều hành
 Khi chồng sang đánh Chiêm Thành năm sau

Lý Thánh Tông tài cao nhân hậu
 Coi việc dân, đạt thấu lẽ trời
 Cơ đồ gánh vác trên vai
 Bình Chiêm, phạt Tống trong ngoài vỗ yên

QUYỂN NĂM

LÝ NHÂN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1072 - 1127)

Vua băng hà, con lên bảy tuổi (1072)
 Húy Càn Đức, miếu hiệu Nhân Tông
 Lý Đạo Thành được sắc phong
 Thái sự phụ chính để trông triều đình

Đổi niên hiệu Thái Ninh năm Tý (1072)
 Bà buông rèm chính sự cùng nghe
 Tranh quyền bức tử Hoàng Phi
 Là Hoàng thái hậu đương thì họ Dương
 Lý Đạo Thành lên đường biên trấn (1073)
 Cũng chỉ vì can gián Linh Nhân
 Giết người nào có ăn năn
 Một rừng, hai hổ thiệt rằng khó thay

Việc triều chính trong tay Thái hậu (1072)
 Nhân tiết xuân xuống chiếu tuyển sinh (1075)
 Lựa người bác học minh kinh
 Tam trường lều chông cho lưu danh với đời

Lê Văn Thịnh tên ngài báng hổ
 Được vời vào dạy dỗ cho vua
 Thăng dần lên chức thái sư (1085)
 Về sau tạo phản mưu đồ thí quân (1096)

Gia nô Thịnh là dân Đại Lý
 Có thuật riêng kỳ bí quái chiêu
 Tưởng rằng áp đảo làm liều
 Nên chi suýt chết vì theo lũ này

Lý Nhân Tông một tay thư pháp (1118)
 Nét rồng bay chữ khắc trên bia
 Minh Văn mấy vận Đường thi
 "Lãm sơn dạ yến" vườn khuya gảy đàn (1120)

Nước thanh bình thất bông kết tụi
 Khấp kinh thành mở hội hoa đăng
 Đàm thi, giữa buổi xuân quang
 Trong trời trắng xóa một màn tuyết rơi (1102)

Để có người xiển dương văn hiến
 Lựa nhân tài hội tuyển chiêu sinh (1086)
 Học theo Khổng Mạnh thánh hiền
 Chuyên văn, luyện võ rạng danh nước nhà

Quốc tử giám mở ra luật mới
 Cho những người biết chữ vào thêm
 So tài giỏi, kém phân minh
 Môn thi : Tính toán, luật hình học riêng (1086)

Mạc Hiến Tích đề tên bảng yết
 Bổ làm quan học sĩ hàn lâm (1086)
 Về sau đi sứ mấy lần (1094)
 Thay vua yên vỗ quan quân Chiêm Thành

Cho lão thần được quyền ngời tấu
 Trời vào thu, ban áo các quan
 Mùa xuân lập yến đãi đấng (1123)
 Vua quan cùng sống thân bằng với nhau

Vua ra lệnh : giết trâu phạt trượng
 Đến mùa xuân không đốn chặt cây (1126)
 Cấm dùng gậy nhọn cầm tay

Cùng đồ sắt thép kết bầy đánh nhau

Để giao thông xây cầu, đắp lộ
 Sửa kinh thành những chỗ hư hao (1078)
 Đắp đê Cơ Xá thêm cao
 Để ngăn nước lụt tràn vào kinh đô

Trong xây cất truyền cho nung ngói
 Để lợp nhà tránh khỏi thiên tai
 Hội đàm với sứ nước ngoài
 Định xong cương giới đất đai rõ ràng (1084)

Vương An Thạch nghĩ rằng Đại Việt (1075)
 Bị Chiêm Thành đánh giết hết quân
 Bây giờ công phá một lần
 Chắc rằng chiến thắng sẽ nằm trong tay

Vua Tống sai Lưu Di - Thẩm Khởi
 Ngâm dấy binh yểm tại Quế Châu
 Thuyền bè , quân dụng đưa vào
 Cấm dân buôn bán ra vào nước ta

Biết ý đồ của nhà Bắc Tống
 Thường Kiệt cho làm tướng điều quân (1075)
 Tiến sang đánh trước Châu Khâm
 Châu Liêm cô thế đầu hàng quân ta

Tướng Ung Châu tên là Tô Giám
 Cố thủ thành, không dám động quân

Bốn mươi ngày cố cầm chân
Cuối cùng lương cạn phải dâng nộp thành

Ta bắt sống dân binh mười vạn
Phá chiến hào san phẳng môn quan
Làm cho dân Tống bàng hoàng
Trước sức công phá dễ dàng của ta

Vào tháng ba (1076), Tống cho Phủ Sứ
Đến Chiêm Thành phủ dụ Nam Man
Tống quân, Chân Lạp họp bàn
Bao vây Đại Việt dọn đường tiến quân

Chúng liên minh tạo xong thế trận (1076)
Hai gọng kìm, dưới tấn đánh ngang
Quách Quỳ Chiêu Thảo sứ quân
Đem theo chín tướng, vài trăm chiến thuyền

Lại cho thêm viên quan Triệu Tiết
Làm Phó Tướng dồn hết quân sang
Khí tài, lương thực sẵn sàng
Lựa ngày xuất phát lên đường tấn công

Lý Thường Kiệt chặn sông Như Nguyệt (1076)
Rải phục binh thề quyết tới cùng
Đánh tan lũ giặc tàn hung
Tả tơi vó ngựa, cong lưng chạy dài

Tương truyền rằng lúc xây rào chắn

Đọc theo sông để chống đại binh
Thì nghe có tiếng trong đền
Thần nhân Khiếu - Hát lời truyền như sau :

"Nam quốc sơn hà Nam đế cư
Tiệt nhiên định phận tại thiên thư
Như hà nghịch lỗ lai xâm phạm
Nhữ đẳng hành khan thủ bại hư"

Quả nhiên ứng nhiệm thiên cơ
Dân ta đã đuổi kẻ thù bắc phương

Lý Thường Kiệt giám quan trong Nội
Lại là người danh nổi ngoài biên (1076)
Nức tài người phá Tống bình Chiêm
Chính người viết bản văn tuyên để đời

Năm Giáp Thân ở nơi biên trấn (1104)
Quân Chiêm Thành xâm lấn nước ta
Vua Chiêm là Chế Ma Na
Đem quân đòi lại đất nhà trước đây

Vua vội sai tướng quân Thường Kiệt
Trở oai thần đuổi hết giặc Man
Thu hồi toàn vẹn giang sơn
Bắt Chiêm phải cống mấy năm một lần

Lý Nhân Tông không con nối nghiệp
Nuôi Dương Hoán để thế ngôi mình (1117)

Hoán người đĩnh ngộ thông minh
Phong làm thái tử thay mình mai sau

Trong tiết thu vào năm Đinh Dậu (1117)
Ngày qua đời Thái hậu Ý Lan
Tổ chức hỏa táng quốc tang
Chôn theo hầu gái, hỏa đàn thiêu thân

Nghe biên giới phỉ quân quấy nhiễu
Vua vội vàng xuống chiếu viễn chinh
Rợp trời cờ xí tinh binh
Thảo ra kế hoạch tự mình điều quân

Bến Thiên Thu lừng vang tiếng trống
Đoàn chiến thuyền rẽ sóng vạch sương
Đánh tan, bắt sống Ngụy Bàng
Dẹp yên các động dọc đường quan sơn

Cho tịch thu bạc vàng, tơ lụa
Cùng trâu dê, thóc lúa, bò heo
Tù binh bắt được đem theo
Vua tha không giết làm điều hiếu sinh

Ngày cuối cùng biết mình sắp chết (1127)
Vua nói rằng : "Bỏ việc xây lăng
Lễ tang giản dị khiêm cần
Giảm phần nghi lễ cho dân khỏi phiền

Ta : nhiều năm đã lên nối nghiệp
Nhiệm vụ thì chưa kịp làm xong
Nay thời đến phút lâm chung
Ta lo Thái Tử chưa thông việc triều

Nhờ Thái úy phải theo phò tá
Coi Ấu Vương , Trẫm đã giao cho
Vì dân giữ vững cơ đồ
Còn ta, lãng mộ đơn sơ nhẹ nhàn"

Ngày vua băng sao sa sấm hiện
Năm Đinh Mùi ở điện Vĩnh Quang (1127)
Thái tử thọ lễ đăng quang
Quỳ bên linh cữu đang quàng nơi đây

Bỏ cõi đời nghìn thu vĩnh viễn
Gió lạnh lòng khi tiết đông sang
Ngậm ngùi đi, ở lễ thường
Sáu ba năm ấy đoạn trường một phen
(thọ 63 tuổi)

LÝ THẦN TÔNG (1128 - 1138)

Lý Thần Tông nguyên niên Thiên Thuận (1128)
Thái úy Lê giúp rập lên ngôi
Làm vua vào tuổi mười hai
Hưởng dương quá mỏng, đức tài cũng không

Việc triều chính do công Thái Úy
 Đám bề tôi thì chỉ nịnh vua
 Đem vàng bạch với hươu, rùa (1129)
 Dâng lên Hoàng Thượng để mua vui lòng (1137)

Từ hoạn quan, Vương Công, Tế Tướng
 Toàn một bày nghề ngăn tham lam
 Vua thì mê tín dị đoan
 Vừa mới mười bảy tuổi có con để bồng

Vua xuống chiếu : Lấy chồng phải đợi (1130)
 Đẹp xinh thì tuyển tới cung đình
 Những cô xấu xí ngoại hình
 Thì vua không tuyển mặc tình tự do
 Lý Thần Tông vô lọ kém cỏi (1134)
 Lại dâm bôn để dưới lộng quyền
 Lân bang Chân Lạp và Chiêm (1137)
 Thường hay quấy nhiễu ven biên nước mình

Trong kinh thành vua ra chiếu chỉ
 Mỗi ba nhà quản lý lấy nhau
 Nếu không kiểm soát trước sau
 Thì cùng liên đới cũng như tội hình

Lịnh ban ra rùng mình sồn óc (1137)
 Tạo nghi ngờ tang tóc trong dân
 Suy đồi hỗn loạn nhân tâm
 Gây thêm chia rẽ quân dân bấy giờ

Biết thời cơ nước đang hỗn loạn
 Quân Chiêm Thành tiến đánh nước ta
 Chúng vào đánh cướp Đồ Gia (1128)
 Bảy trăm thuyền chiến tiến qua vùng này

Lý Công Bình có tài trấn áp (1137)
 Chận Chiêm Thành, Chân Lạp mấy phen
 Dụng binh quân pháp rất nghiêm
 Nhờ ông đất nước giữ nguyên cõi bờ

Ở kinh thành cũng như biên trấn
 Nhiều năm liền hạn hán triền miên (1138)
 Vua thì đau ốm liên miên
 Bao nhiêu quyết định dưới quyền thái sư

Thuở bấy giờ Thần Tông tại thế
 Vua ra nhiều chiếu chỉ oái ăm (1128)
 Dựa vào tiền của đem dâng
 Mà ban chức tước quan hàm đất đai

Năm Bính Thìn (1136) khi khai đất ở
 Hương Lãn kinh tìm thấy chuông xưa
 Đó là di chỉ đồng sơ
 Cửa nền văn hóa có từ ngàn năm

Phá Tô Lăng , tướng người Chân Lạp
 Đem quân vào trấn áp Nghệ An (1137)
 Làm dân khiếp đảm kinh hoàng

May mà cứu viện dẹp tan tức thì

Lý Thần Tông ham mê tiền bạc
Việc triều đình để mặc các quan
Biên thù giặc cướp dọc ngang
Quốc gia bất ổn lại càng khổ thêm

LÝ ANH TÔNG HOÀNG ĐẾ (1138 - 1175)

Tân Hoàng đế húy tên Thiên Tộ
Lên làm vua tuổi độ lên ba (1138)
Mẫu thân : Cảm Thánh lệnh bà
Được phong thái hậu cũng là người gian

Mấy năm sau bốn phương loạn lạc
Triệu Trí Chi khoát lác xưng vương (1140)
Sau Đàm Hữu Lượng làm càn (1144)
Sách dân, quấy nhiễu biên cương một thời
Lý Anh Tông tuổi đời non nớt
Bao nhiêu điều việc nước việc dân
Đều do Thái Úy Đại Thần
Một tay quyết định lẩn dần quyền vua

Đỗ Anh Vũ thế thừa làm ấu (1150)
Lại tư thông Thái Hậu họ Lê
Gian dâm trong chốn phòng the
Giữa triều khoát lác chẳng hề nề nang

Sai quan thường hất hàm ra hiệu
Vung tay lên như kiếu côn đồ

Nội cung tự tiện ra vô
Quần thần hãi sợ, giả đồ làm ngơ

Điện Tiên Đô chỉ huy : Vũ Đái
Cùng đại thần khảng khái bắt giam
Lũ quan hối lộ, tham lam
Thông dâm thái hậu lại làm ô danh

Tội rành rành phải đem xử trảm
Quan Nguyễn Dương tấu bẩm xử liền
Nhưng vì Vũ Đái tham tiền
Chỉ phạt Thái Úy làm diên nhi thôi

Thái hậu đòi Phục quyền Anh Vũ
Cho y làm chức cũ như xưa (1150)
Y bèn núp bóng sau vua
Bức người đến chết, trả thù tới nơi

Y hạ lệnh cho người khủng bố
Làm kinh thành ngạt thở khắp nơi
Cấm không tụ họp ba người (1150)
Cấm không đi lại chê bai triều đình

Lệnh khủng bố kéo dài liên tục
Cho đến khi Anh Vũ lià đời (1164)
Bàn dân thiên hạ khắp nơi
Thở phào nhẹ nhõm khỏi loài sói lang

Tô Hiến Thành được làm đại tướng (1161)
 Bên cạnh vua chỉnh đốn việc triều
 Được vua rất mực kính yêu
 Ngoại giao (1163) nội trị nhiều điều sửa sang

Vua nước Tống vào năm Bảo Ứng (1164)
 Sai sứ sang đem tặng Anh Tông
 An Nam chiếu chỉ sắc phong
 Đổi tên Giao Chỉ để hồng dụ ta

Nền ngoại giao giữa ta và Tống
 Suốt nhiều năm chấn động can qua
 Giữ tình lân quốc hiếu hòa
 Bán buôn hai nước vào ra dễ dàng

Với các quan : Đặt khoa khảo thí (1162)
 Cứ chín năm thanh lý một lần
 Thăng quan tiến chức lên dần
 Giúp người trung chính lập thân dễ dàng

Vua đi tuần những nơi hiểm yếu
 Bởi vì người muốn hiểu ý dân (1171)
 Hình sông, thế núi xa gần
 Bảng đồ ghi chú, phiên thần lân bang (1172)

Vua học bắn xạ trường dựng bảng (1170)
 Khuyên các quan võ tướng hằng ngày

Chuyên lo huấn luyện cho hay
 Phép công phá trận lại bày ra ôn

Nơi đảo xa Vân Đồn lập trại
 Cho thuyền buồm đi lại giao thương
 Xiêm La, Lộ Lạc cũng thường
 Trảo Oa cũng đến bán hàng cho ta (1149)

Vua quyết định không tha Thái Tử (1174)
 Long Xưởng người cư xử vô luân
 Làm điều trái đạo bất nhân
 Thông dâm cùng với phi tần của cha

Lệnh ban ra phong cho Long Trát
 Nổi nghiệp nhà kỹ thác truyền ngôi
 Đông Cung Thái Tử lập rồi
 Quyền nhiếp chính sự , triệu vời Tô Quân

Tô Hiến Thành được vua phó chức (1175)
 Giao con mình cho bậc đại thần
 Dốc lòng phò tá Ấu Quân
 Một người trung nghĩa cầm cân giữa triều

Vua băng hà, vâng theo di chiếu
 Tô Hiến Thành rước kiệu tân quân
 Lên ngôi hoàng đế chấn dân
 Chăm lo chính sự, sửa sang mọi đàng

LÝ CAO TÔNG HOÀNG ĐẾ (1176 - 1210)

Hiệu Trinh Phù vua ban cho nước
Việc triều đình các cấp cân phân
Tháng giêng năm đó Bính Thân (1176)
Đại xá thiên hạ bàn dân làm đầu

Nơi biên trấn diệt đồ giặc cướp
Việc triều đình từng bước sửa sang
Vua, quan nhiệm vụ rõ ràng
Chia làm ba bậc quan trường biểu nghi

Mời giáo thụ dạy vì Ấu Chúa
Cáo trong dân để lựa nhân tài
Sửa sang luật pháp cho ngay
Lập trường dạy học giúp người mở mang

Tô Hiến Thành bỗng mang bạo bệnh
Thương cho ông mới đến giữa đường
Bao nhiêu kế hoạch dở dang
Không ai nối tiếp theo gương của người

Khi lâm chung có người đến hỏi
Ai là người thay chỗ của ông ?
Lựa người lương đồng tòi trung
Vì nước tiến cử không hàm ơn riêng

Đỗ An Di nắm quyền Phụ Chính (1179)
Cũng ra tay bình định biên cương
Chọn người tài giỏi, hiền lương
Giúp lo việc nước tìm đường cứu dân

Giặc nhiều nhường muôn phần khốn đốn
Thêm thiên tai bất ổn triều miên (1181)
Đói to, người chết liền liền
Chết luôn một nửa, khi nguyên cả làng (1208)

Thóc chẩn cấp vua ban cứu đói
E sợ rằng cướp lại nổi ra
Gieo xong vụ lúa tháng ba
Dần dần ổn định vượt qua hiểm nghèo

Năm Ất Tỵ vua treo yết bảng (1185)
Chiêu hiền tài hương đảng thôn lân
Nghe đồn, sĩ tử xa gần
Mang lều, vác chông dự phần ghi danh

Bùi Quốc Khải đã giành đầu bảng (1185)
Đỗ khoa này vào khoảng ba mươi
Văn hay, võ giỏi chọn người
Vào hầu vua học ngay nơi điện rồng

Đàm Sĩ Mông được phong thái phó (1190)
Đất nước này từ đó điêu linh
Trùng tu lại Điện Vĩnh Ninh
Đào sông Tô Lịch ngoại thành Thăng Long (1192)

Đàm Sĩ Mông vốn không kiến thức
 Lại là người nhu nhược trí ngu
 Để cho triều chính rối mù
 Quốc gia phân hóa cơ đồ tan hoang

Vua càng lớn lại càng biếng nhác
 Mãi rong chơi , quên nước quên nhà
 Ham tiền , trở thói trăng hoa
 Lún sâu chìm đắm khó đà thoát ra

Năm Mậu Thìn tháng ba đối lớn (1208)
 Xác của người từng đóng gói nhau
 Trong triều yến tiệc ra vào
 Ngoài kia dân chết vua nào biết chi

Lấy thú vui cầm kỳ, thi tửu
 Rủ trưởng đào khúc múa Chiêm nương
 Tối ngày nhã nhạc xen xang
 Chế ra khúc nhạc muôn vàn thương tâm

Điệu Chiêm thành tiếng ngâm ai oán
 Đàn Kha Nhi nghe thảm, nghe thương
 Mủi lòng sầu rúc giây buông
 Hồn đau tiếc nuối ngậm buồn nghìn năm

Đàn như tiếng thì thầm vạn kiếp
 Khèn như lời nuối tiếc thương hồ
 Khúc Chiêm xé ruột thẩn thờ

Cao Tông lại chế tiếng hồ, tiếng thanh

Trong cấm thành tàn canh chưa đã
 Ở ngoài biên giặc giã nổi lên
 Vua quan một lũ tham tiền
 Lâu đài cung điện xây riêng cho mình (1203)

Nước tan tành, dân tình ly tán
 Rất nhiều nơi ta thán vua quan
 Lại nghe sàm tấu bắt giam
 Giết người vô tội, dân càng oán thêm

Bọn Quách Bốc giận đem quân đến (1209)
 Xô vào thành quyết chém hôn quân
 Cao Tông hoảng vía bạc hồn
 Cùng con tháo chạy tới Đông Bộ Đầu

Bốc vào thành cùng nhau phế lập
 Đưa Hoàng tử tên Sám lên ngôi
 Sĩ Mông, Chính Lại được ngồi
 Vào cương vị cũ như thời Cao Tông

Phế Vương chạy ra sông Quy Hóa
 Thái tử thì phải quá Lưu Gia (1209)
 Được nhà Trần Lý đón qua
 Giúp vua dựng lại sơn hà từ đây

Nhưng vua vốn là tay kinh suất
 Việc triều đình phó mặc các quan

Lại tham lăm của, nhiều vàng
Gây thù kết oán với hàng vương thân

Ngày vua băng vào năm Canh Ngọ (1210)
Thái tử Sám nhân đó lên ngai
Kiến Gia niên hiệu mới thay
Sai thuyền đi đón vợ này ở xa

LÝ HUỆ TÔNG HOÀNG ĐẾ (1211 - 1224)

Cho thuyền rồng đi nhanh để đón
Trần Thị Dung về chốn kinh sư (1211)
Cùng đi còn có Trung Từ
Nguyên Phi ban chức chiếu thư sẵn sàng

Cho anh vợ đảm đang việc nước
Trần Tự Khánh phong tước Thành hầu
Rời phong Thái úy năm sau (1216)
Sửa sang việc nước từ lâu rồi mù

Còn Trần Thừa phong làm Phán Thủ (1216)
Ở trong cung phục vụ hoàng gia
Mon men đến việc nước nhà
Lên chức Phụ Chính đứng ra điều hành

Giặc Đoàn Thượng tung hoành ngang dọc (1212)

Dựa thời cơ cướp bóc lương dân
Quân Chiêm đánh phá Nghệ An (1216)
Lại thêm Nguyễn Nộn tiếm phần, xưng vương
(1220)

Nước thì loạn trăm đường khốn đốn
Kho quân lương hao tổn quá nhiều
Vua thì mắc bệnh hiểm nghèo
Tâm thần phân liệt đủ điều bi ai (1217)

LÝ CHIÊU HOÀNG (1224 - 1225)

Vua không có con trai nối dõi
Bèn truyền cho hoàng nữ lên ngôi (1224)
Tháng mười , Chiêu Thánh thay người
Vua bèn xuống tóc , bỏ đời đi tu

Vua xuất gia ở chùa Chân giáo
Bỏ Vương Y, mặc áo nâu sồng
An vui tự tại trong lòng
May ra căn bệnh tâm thần được yên

Lý Chiêu Hoàng vừa lên bảy tuổi
Được Điện tiền Thủ Độ trông coi (1224)
Đem người hậu hạ bên ngài
Ông cho Trần Cảnh trong vai người hầu

Bọn trẻ con rất mau kết bạn
 Thường bày trò chạy trước, cản sau
 Nhưng nào chúng có ngờ đâu
 Mưu cơ , Thủ Độ trong đầu nghĩ ngay

Phải nhanh tay chiếm liền ngôi báu
 Bằng mọi đường cho dẫu gian manh
 Viết tờ chiếu chỉ nhân danh
 Chiêu Hoàng, Trần Cảnh trở thành uyên ương

Lễ nhường ngôi Chiêu Hoàng cho Cảnh (1225)
 Được tiến hành trong điện Thiên An
 Vua ban chiếu chỉ rõ ràng
 Nhường cho Trần Cảnh , ngai vàng từ đây

Đổi niên hiệu chọn ngày mười một
 Xuống chiếu rằng đại xá toàn dân
 Phong cho Thủ Độ đại thần
 Là Quốc Trượng Phụ đỡ đàn bên vua

Triều nhà Lý, chín vua tất cả
 Trái hai trăm mười sáu năm già
 Kể từ Công Uẩn tính qua
 Đến đời Chiêu Thánh cũng là khá lâu (1010 -
 1225)

Hai trăm năm xôn xao một vẽ
 Sân cung đình bóng quế trần gian

Cột chùa một nét bút son
 Cũng là định mệnh vô thường đó chẳng ?

Nhất bát công đức thủy
 Tùy duyên hóa thế gian
 Quang quang trùng chiếu chúc
 Một ảnh nhật đăng san

Cơ đồ nữa mảnh trăng tan
 Tử sinh rồi cũng qua đường trầm luân

QUYỂN 6

TRIỀU ĐẠI NHÀ TRẦN (1225 - 1413) TRẦN THÁI TÔNG HOÀNG ĐẾ (1226 - 1258)

Kỷ nhà Trần bắt đầu ghi dấu
 Kể từ năm Ất Dậu nguyên niên
 Thái Tông Trần Cảnh nắm quyền
 Được Chiêu Hoàng đế đã truyền ngôi cho

Hiệu Kiến Trung kể từ dạo đó
 Qua năm sau phế bỏ Thượng Hoàng
 Pháp Danh đổi gọi Huệ Quang
 Mượn nơi cửa Phật tìm đường nương thân

Chùa Chân Giáo một lần hội ngộ
 Độ thấy vua nhỏ cỏ ngoài sân

Bèn quay nhẩn một lời rằng :
"Nhỏ cỏ phải nhỏ cả thân rể này"

Hiếu ý ngay âm mưu của Độ
Y muốn rằng bức tử mình đây !
Vua bèn treo cổ lên cây
Sau chùa Chân giáo trước ngày trung thu.

Đem Thái Hậu gả cho Thủ Độ
Vua bất kể đó chỗ bà con
Khởi đầu một kiểu loạn luân
Chị em trong một họ Trần lấy nhau !

Thập kỷ đầu, trên ngôi cửu ngũ (1225 - 1235)
Việc an dân tất cả đều do
Một tay Thủ Độ bấy giờ
Toàn quyền quyết định, bày trò đặt ra

Tiền Tĩnh Bách tung ra khắp nước (1226)
Mọi giấy tờ muốn được làm tin
Lăn tay, điểm chỉ mà in
Vào trong đơn viết hai bên đã làm

Lệ hàng năm, lễ thần Đồng Cổ (1230)
Họp vua quan máu nhỏ ăn thề
Truyền cho Tư pháp lập ty
Đặt tên Bình Bạc xét về kiện thưa

Cho cải biên "Quốc Triều Thống Chế" (1230)

Viết "Quốc Triều Thường Lễ" mười pho
Soát xem từ trước tới giờ
Lễ nghi, luật lệ, sửa cho hợp thời

Mở khoa thi chọn người trí thức (1232)
Chọn những ai đáng bực tài danh
Tháng hai, vào đúng năm Thìn
Trương Hạnh, Lưu Diễm xướng danh bản tiền

Đệ nhị giáp : Đặng Diên, Trình Phẫu
Còn Đệ tam : Chu Phổ họ Trần
Quốc Miếu húy chữ đã ban
Để cho dân biết vương mang chữ này

Lời Thủ Độ năm xưa đã rõ
Nhân vào ngày cúng giỗ Tiên Vương (1232)
Tổ chức ở chốn Thái Đường
Mời người họ Lý bốn phương trở về

Trần Thủ Độ sai đi đào hố
Phủ đất rồi dựng ở bên trên
Lễ đài hương án trang nghiêm
Giật cho đất sụp giết nguyên mọi người

Qua năm sau tháng hai Giáp Ngọ (1234)
Thượng Hoàng băng vừa độ thu sang
Di hài táng ở Thọ Lăng
Rồi cho Trần Liễu đảm đương chức này

Vua ra lệnh cho xây cung điện
 Truyền sai người vét giếng đào kênh
 Sở Dinh rà soát lại xem
 Khảo thi tam giáo , sửa đình trùng tu

Triều nhà Trần, thói hư khó nói
 Việc đầu tiên là tội loạn luân
 Anh em chú bác xa gần
 Chị dâu, em rể gió trăng phải lòng

Việc Thái Tông lấy vợ Trần Liễu
 Là đề tài đàm tiếu trong dân
 Còn Trần Thủ Độ bất cần
 Vào năm Ất Dậu. lấy luôn chị mình

Chuyện : " Trần Liễu vào thành khải tấu
 Nhân đi ngang nhìn thấy cung phi
 Động lòng chó lợn đòi khi
 Dở trò nham nhở Liễu đề cương dâm

Còn Trần Cảnh tà tâm làm tới
 Cướp vợ anh vừa mới mang thai
 Khiến cho Trần Liễu hận đời
 Kéo quân hỏi tội cái loài sói lang

Trong đời tư, mười phần xấu hổ
 Nhưng việc triều lại tỏ minh quân
 Chính trang phép nước mấy lần
 Cải cách thuế khóa khép dần vào khuôn (1242)

Việc binh bị tuyển quân khỏe mạnh (1246)
 Mở thao trường dạy đánh kiếm côn
 Khảo bài để chọn văn quan
 Lựa người tài đức để chăm dân tình

Có lần vua, thân chinh đi đánh
 Dồn binh về phía cánh Châu Khâm
 Đánh sâu vào trại Như hồng
 Châu Liêm sau cũng lọt vòng quân ta

Người nước Tống bỏ nhà bỏ cửa
 Chạy trốn về theo ngô môn quan
 Quan, quân nước Tống thất thần
 Chặn ngang xích sắt chặn đường quân ta

Năm Dần , Nước chia ra thành Lộ (1242)
 Trong toàn quốc có tới mười hai
 Dưới là xã, sách rạch ròi
 Đặt chức An, Trấn , giữ coi mối giềng

Lục võ thành Đại La tháng tám (1243)
 Rồi tiếp theo cơn hạn tháng tư
 Đắp đê quai vạc để lo
 Ngăn dòng nước lũ tuông vô kinh kỳ

Vào mùa thu mở thi tiến sĩ (1247)
 Lệ bảy năm khảo thí một lần
 Bốn tám người đỗ học sanh

Họ Lê, họ Đặng riêng giành tối ưu

Lê Văn Hữu danh lưu Bảng nhãn
Đặng Ma La vào hạng Thám hoa
Tam khôi giờ mới phân ra :
Trạng nguyên, Bảng nhãn, Thám hoa rõ ràng

Năm Tân Hợi vua ban bài viết (1251)
Cả một chương về việc dạy con
Dạy về cung, kiếm, lương, ôn
Dạy về hòa, tổn , nhớ lòng hiếu trung

Tết nguyên đán vui chung đình đám
Cho diễn trò triển lãm để xem
Kết hoa, hội chợ, treo đèn
Trai thanh gái lịch xem nguyên bảy ngày

Cũng năm này, toàn dân Mông Cổ
Tôn Mông Kha làm chủ Trung Nguyên
Em Kha chiếm hết toàn miền
Vân Nam, Đại Lý thuộc quyền ngoại Mông

Trần Thái Tông sắc phong Lưu Thủ
Cho Nhật Hiệu trấn giữ đất xa
Kinh thành biên ải phòng xa
Vua thân thống lĩnh như là tướng quân

Cuối mùa đông vào năm Nhâm Tý (1252)
Bộ Da La vợ quý Chiêm Thành

Bị ta bắt sống một mình
Lúc ta đánh chiếm hành dinh nước này

Vua hạ lệnh đổi thay quân kỹ
Xuống chiếu mời lực sĩ trong dân
Võ đường, côn kiếm luyện gân
Mở quốc tử giám lập trường giảng kinh

Huy động người vét kinh xây đập
Lo kiện toàn bồi đắp đê sông
Hà đê Chánh phó bố phòng
Cho dân mua lại ruộng công cấy cày (1254)

Xuống chiếu sai vét sông Tô Lịch (1256)
Mở khoa thi khuyến khích người hiền
Quốc Lặc chấm đỗ Trạng Nguyên
Chu Hình Bảng nhãn, tiếp liền Thám hoa

Quân Mông Cổ dần dà chiếm cứ
Suốt Trung Nguyên cho tới Vân Nam
Nguyên cho sứ giả đi sang
Giữa năm Ất Tỵ dụ hàng đức vua

Vào mùa thu, tin từ Quy Hóa (1257)
Báo về triều sứ đã tới nơi
Nói năng ngạo nghệ lắm lời
Vua bèn hạ lệnh trói tay giam liền

Chọn ngày lành trung tuần tháng chín

Thủy, bộ quân gửi đến biên thù
 Giao cho Quốc Tuấn chỉ huy
 Vòng đai phòng ngự trấn vì dọc biên

Vua lại truyền sắm thêm vũ khí
 Trữ quân lương chuẩn bị sẵn sàng
 Đợi quân của tướng Ngột Lương
 Lọt vào cửa tử dọc đường Cà Giang (1258)

Bình Lê Nguyên, bầy giương đợi giặc
 Sông bên này san sát ngựa voi
 Quân Nguyên vừa kéo tới nơi
 Bị ta mai phục đánh lui bọn này

Triết Triệt Độ, cho người qua trước
 Còn Hoài Đô chậm bước theo sau
 Quân ta chặn đánh đón đầu
 Địch lâm vào thế ra vào chẳng xong

Phía hạ lưu giặc đông như kiến
 Lính nhà Trần vẫn tiến đánh sang
 Dự cho chúng đến cùng đường
 Đột nhiên đánh úp cắt ngang toán này

Vua nhà Trần đổi ngay chiến lược
 Cắt đội hình từng bước ém quân
 Địa bàn Cự Bản lui dần
 Sông Lô án ngữ mấy trăm chiến thuyền

Đại quân Nguyên thấy liền khuyết điểm
 Nhắm thuyền Vua cung tiễn bắn sang
 May mà lúc đó Lê Tần
 Gan lì chịu đựng quay ngang mạn thuyền

Rồi lấy khiên đưa lên đỡ đạn
 Để mình rờng khỏi chạm phải tên
 Cho quân chèo rút thật êm
 Xuôi về Phù Lỗ cho truyền lệnh ngay

Vua lo lắng gặp ngay Nhật Hiệu
 Hỏi kế sách giải quyết tình hình
 Ông này ngậm miệng làm thinh
 Lấy tay chấm nước viết thành nửa câu

Vua trông thấy chữ đầu : "Nhập Tống"
 Vừa thoát trông thất vọng vô cùng
 Chưa gì tính chuyện bại vong !
 Làm sao xứng đáng với lòng dân yêu ?

Ngài lập tức dời thuyền đến hỏi
 Quan Thái sư Thủ Độ thưa rằng
 "Chưa rơi xuống đất, đầu thần
 Kính mong Bệ Hạ bình tâm như thường"

Mưu cướp thuyền vô phương thành tựu
 Tướng Ngột Lương trách cứ Triệt Đò
 Tên này vừa sợ, vừa lo
 Uống liều thuốc độc để cho xong đời

Ngày hôm sau vua sai phá sập (1258)
 Cầu Phù Lỗ đã bắc qua sông
 Chận đường giặc đuổi tấn công
 Lập ra phương án Thăng Long rút về

Trước thế giặc đang bề hưng phấn
 Quân nhà Trần lẩn tránh giao tranh
 Dự cho địch đuổi chạy quanh
 Hao hơi, nhọc sức chúng đành dừng quân

Ở Thăng Long, quân Trần bỏ trống
 Bốn cửa thành vắng bóng Tú Sương
 Linh Từ Quốc Mẫu lên đường
 Dem theo Thái Tử, cùng hàng thân vương

Cả một đoàn con quan, vợ tướng
 Theo Linh bà về hướng Đông Nam
 Xuôi dòng Thiên Mạc rẽ ngang
 Chọn nơi hiểm yếu tìm đường lánh thân

Mười hai ngày quân Trần bị đánh
 Lệnh rút về ổn định quân binh
 Lựa lúc tốt đánh thành linh
 Tập kích địch hoảng bỏ thành thoát thân

Đông Bộ Đầu bày quân bố trận
 Cho người vào thám thính mặt sau
 Biết rằng địch đã tiêu hao

Thiếu lương quân đói và đau khá nhiều

Truyền Thái Tử đem theo lính thủy
 Thọc cạnh sườn đánh quy hậu quân
 Lâu thuyền bám sát bên chân
 Đuổi theo lưng địch đến gần Vân Nam

Đường tháo chạy đi ngang Qui Hóa
 Ta tập kích ở giữa khoảng này
 Giặc Nguyên hỗn loạn loay hoay
 Bị quân Hà Bổng giáng ngay mấy đòn

Thua nhục nhã vội vàng che đậy
 Đổ lỗi rằng bên ấy Phương Nam
 Sơn lam chướng khí quanh năm
 Muối mòng uất nhiệt khí âm nặng nề

Giật thất trận trở về nhếch nhác
 Thân ngựa què lại vác thương binh
 Tìm đường chạy trốn lấy mình
 Còn đâu nghĩ chuyện đốt thành cướp lương

Dân ta diễu gọi phường "giặc Phật"
 Kiểu kẻ này nghe thật mỉa mai
 Mới qua hung dữ tác oai
 Khi về thất trận chạy dài... hiền khô !!!

Về kinh đô sau ngày chiến thắng
 Đất nước ta sạch bóng quân thù

Sửa sang cung điện như xưa
Xây thêm thành lũy, đình chùa miếu lăng

Ngày mồng một đầu năm Mậu Ngọ (1258)
Trước triều đình vua ngự trên ngai
Điểm danh công tội từng người
Nhớ ơn tử sĩ lập đài ghi công

Xuống chiếu phong Đại phu ngự sử
Cho Lê Tần vì đã có công
Và khen Hà Bổng hết lòng
Giữ yên biên giới trấn phong cõi ngoài

Gả Chiêu Hoàng cho quan Ngự sử
Trần Thái Tông không kể tình thâm
Chung chẵn, chung gối, bao năm
Vợ mình chịu để ăn nằm với ai !

TRẦN THÁNH TÔNG HOÀNG ĐẾ (1258 - 1278)

Vào một ngày tháng hai, năm Ngọ
Vua truyền ngôi, nhường chỗ cho con
Thánh Tông năm ấy vừa tròn
Tuổi lên mười tám đủ khôn với đời

Lễ nhường ngôi cho Hoàng Thái Tử
Lui về nhà ở tại Bắc Cung
Con tôn lên chức Thượng Hoàng

Trông coi chính sự chung cùng với con

Xuất gia rồi lên non Yên Tử
Gột lòng trần vui thú kệ kinh
Thành tâm sám hối đời mình
Đời như bóng nước, vô minh đắm chìm

Cửa thiên môn đã quen hôm trước
Bữa tương chao ở trốn Trúc Lâm
Thái Tông lòng kiếm cái tâm
Viết thành Phổ Thuyết Sắc Thân để truyền

Tam thời trần liễm thiên biên tử
Nguyệt lạc tường giang dạ kỷ canh
Ngôi cao những bước gập ghềnh
Mượn màu thiền đạo giúp mình định tâm

Mười chín năm đi tìm bến Giác
Chuyện triều đình ủy thác cho con
Chuyên tâm nghiên cứu Thiền Tông
Đến năm Đinh Sửu Thái Tông băng hà

Ráng trời chiều sương sa mặt nước
Gió trầm luân một bước thế gian
Có không trở giấc kê vàng
Khoanh tay có được vô thường hay chẳng ?

Ngồi ở trên ngai vàng Hoàng Đế

Là Trần Hoảng lên thế Thái Tông
 Đổi thành niên hiệu : Thiên Long
 Lo cha yên vị , lập cung riêng mình

Thánh Tông sinh vào năm Canh Tý
 Là một người có chí, có nhân
 Tôn hiền, trọng đạo, thương dân
 Kế thừa cơ nghiệp nhà Trần về sau

Hăm mốt tuổi cầm đầu đất nước
 Vua đã đi những bước vững vàng
 Xiển dương văn hóa dân gian
 Chính trang quân đội, lo toan quốc phòng

Việc hành chánh chưa thông, phải sửa
 Khắp mọi vùng đều mở Thái y (1261)
 Nơi nơi đều có trạm, ty
 Chăm lo sức khỏe cấp kỳ cho dân

Lấy những người tinh thông nghề nghiệp
 Tôn làm thầy hướng dẫn dạy dân
 Khuyến nông trồng trọt chuyên cần
 Lập phường, lập hội ngày dần phồn vinh

Để tôn vinh những người cao tuổi
 Thượng hoàng bày một buổi tiệc to
 Lão ông ban tước hai tư
 Lão bà được tặng lụa vua đề dành

Việc giáo dục ưu tiên tối thượng (1272)
 Lấy đạo Nho làm hướng trị dân
 An sinh xã hội đang cần
 Dem lời Khổng Mạnh để răn mọi người

Định qui chế tuyển người làm việc (1275)
 Phải tinh thông, chữ viết cho nhanh
 Nghề nào, nghiệp đó phải rành
 Mới cho bổ nhậm trong thành, ngoài biên

Lại xuống chiếu chiêu hiền đãi sĩ
 Mở khoa thi định lệ hằng năm
 Chọn người vào viện Hàn Lâm
 Lựa ai tài giỏi nhiệt tâm để dùng

Dạy Đông cung mời thầy uyên bác
 Thông Ngũ kinh, lầu thuộc Tứ Thư
 Chọn người đức hạnh có thừa
 Hiểu thông Phật giáo lại vừa Minh kinh

Lê Văn Hưu vốn rành lịch sử (1272)
 Đại Việt Sử vừa mới viết xong
 Ba mươi quyển ấy gồm chung
 Viết từ Triệu Vũ đến năm Chiêu Hoàng

Năm Bính Dần nhà vua xuống chiếu (1261)
 Cho vương hầu, công chúa khai hoang
 Mộ dân cày cuốc mở mang
 Phá rừng, khẩn đất lập thành điền trang

Chia binh lính ra thành đội ngũ (1267)
 Chọn Tôn thất nghề võ thật tài
 Một Đô gồm tám mươi người
 Quân gồm ba chục Đô này vừa đông

Cho tập trận nơi sông Bạch Hạc
 Lại sai người chế tác gươm đao
 Đóng thêm thuyền chiến để vào
 Góp phần dự trữ khi nào giao tranh

Để biết thêm nội tình của địch
 Vua ngầm sai tình báo sang Nguyên
 Thế Quang mượn cố đi tìm
 Thu mua thảo dược mà đem về dùng

Vào mùa đông tháng mười Giáp Tuất (1274)
 Ba mươi thuyền Trung Quốc ghé vô
 Xin vua lánh nạn rợ Hồ
 Nhai Tuân cấp đất lưu cư tạm thời

Hốt Tất Liệt sai người sang dụ
 Vua liền sai chánh sứ mang thư
 Sang Nguyên thông hiếu đáp từ
 Phụng Công, Nguyễn Thám công du chuyến này

Năm Kỷ Mùi, Linh Từ Quốc Mẫu (1259)
 Người từng là Hoàng Hậu Huệ Tông
 Đến khi Thủ Độ loạn luân

Lấy ngay kẻ ấy làm chồng về sau

Bỏ Huệ Tông là điều bất nghĩa
 Theo thái sư thất tiết tất nhiên
 Nhưng là mẹ của Thuận Thiên
 Nên chi vua phải đương nhiên gọi : Bà

Năm năm sau khi bà vừa thác
 Trần Thủ Độ cũng bước qua đời (1264)
 Tỏ lòng ngưỡng mộ với người
 Thái Tông chế tác một bài văn bia

Triều nhà Trần sống quen thành lệ (1268)
 Cùng họ Trần có thể lấy nhau
 Hoàng gia khi đã bãi châu
 Vào trong cung điện, sân sau lan đình

Trong cung cấm linh đình yến tiệc
 Rồi cùng nhau ăn uống no nê
 Khi nào trời tối không về
 Vào trong ở lại giường kề ngủ chung

Lúc thông dong thơ văn xướng định
 Bạn của ngài Tuệ Tĩnh thiền sư
 Vua làm hai quyển Di thư
 Sách "Di hậu lục" dạy cho con mình

Chọn ngày lành nhường ngôi hoàng đế
 Cho con mình thái tử Trần Khâm

Tháng mười ngày tốt, năm Dần (1278)
Lui về phủ đệ dành phần cho con

QUYỂN 7

TRẦN NHÂN TÔNG (1278 - 1293)

Trần Nhân Tông con bà Thiên Cảm
Là cháu ngoại Từ Thiện Đại Vương
Xiển dương sự nghiệp trùng hưng
Nhân từ hòa nhã, hết lòng vì dân

Người cũng đã hai lần chiến đấu
Và hai lần chiến thắng quân Nguyên
Xứng danh là đấng vua hiền
Có công đánh dẹp giữ yên cõi bờ
Để đo đạc vua ban thước gỗ (1280)
Khấp mọi miền một cỗ mà thôi
Pháp đình xử án đúng, sai
Đặt ra "kiểm pháp" biết ngay rõ ràng(1280)

CUỘC CHIẾN ĐẤU CHỐNG NGUYÊN MÔNG LẦN THỨ HAI NĂM 1285

Năm Nhâm Ngọ, Bình Than đại hội (1280)
Vua bàn kế phòng thủ, phản công
Khánh Dư, phó tướng được phong (1282)

Quốc Toản còn nhỏ nên không được bàn
Lòng hổ thẹn, sôi gan tuổi trẻ
Tay anh hùng bóp vỡ quả cam
Trở về chiêu mộ ngàn quân
"Phá cường địch, báo hoàng ân" quyết thề

Thuyền tiểu tướng xông lên mũi sóng
Bóng cờ vàng lồng lộng gió bay
Quân Nguyên trông thấy chạy dài
Nam quân thắng lợi kể ngay phút đầu

Lễ tấn phong Đại vương Quốc Tuấn (1283)
Làm tiết chế thống lĩnh toàn quân
Duyệt binh ở tại bến Đông
Truyền nơi xung yếu phải cần chỉnh trang

Điện Diên Hồng bốn phương về họp(1284)
Để toàn dân cùng góp một lời
Ý dân biểu hiện ý trời
Là Hòa hay Chiến muôn người cùng hô

Một tiếng hô ta thề quyết chiến :
Vớ kẻ thù quyết đánh một phen
Toàn dân cùng một lời nguyện
Thề rằng phải đuổi quân Nguyên ra ngoài

Trần Di Ái được sai đi sứ(1281)

Đến nước người thì lại phản vua
 Dem theo quân giặc trở về
 Sài Thung Nguyên sứ coi bề hung hăng

Lại nghe rằng Toa Đô sửa soạn
 Năm mươi vạn tiến thẳng phương Nam (1282)
 Giả vờ hỏi tội Nam Man
 Thực ra là để mượn đường xâm lăng

Trần Hưng Đạo điều quân các lộ (1284)
 Ở Hải Đông , cửa ngõ Vân Trà
 Theo thuyền vượt biển ngang qua
 Vào nơi Ba Điểm Sơn Trà cực Nam

Tướng Mông Cổ vào năm Nhâm Ngọ (1282)
 Là Toa Đô đổ bộ Chiêm Thành
 Chiến thuyền cùng với thủy binh
 Tấn công thành gỗ vây quanh Đồ Bàn(1283)

Pháo ba cần cản đường quân giặc
 Dựa thế rừng vây chặt Nguyên Mông
 Giăng dai đã mấy tháng ròng
 Giặc Nguyên đang ở thế cùng cạn lương

Vờ giả hàng, chúa Chiêm sai sứ
 Bảo rằng thưa : Quốc chủ đến sau
 Nay sai Bảo Thoát sang châu
 Chế Mân thế tử sẽ hầu vào sau

Một mặt khác, vua cầu cứu viện (1282)
 Cử sứ sang Đại Việt, Bồ Đà
 Lân bang Chân Lạp cũng qua
 Liên minh hợp lại để mà chống Nguyên

Cứu nước Chiêm trong cơn nguy biến
 Vua nhà Trần gửi viện binh sang (1284)
 Hai mươi vạn lẻ mấy ngàn
 Năm trăm thuyền chiến lên đàng cứu nguy

Giặc Nguyên Mông đang lo nơm nớp
 Đợi viện binh trong lúc thế cùng
 Quân Chiêm, Đại Việt phản công
 Toa Đô bí thế buộc lòng lui quân (1284)

Hốt Tất Liệt điều quân để đánh
 Bảo Toa Đô phải lánh dưỡng binh
 Vào đất Ô Lý, Chiêm Thành (1284)
 Tạm thời ẩn nấp sẽ truyền lệnh sau

Xuống chiếu giao lấy người phụ tá
 Cho con mình thế tử Thoát Hoan
 Lên đường tiến chiếm phương Nam
 Lập ra kế hoạch ăn loang vết chàm

Quân xâm lược chia làm ba cánh (1285)
 Mũi tiến công là cánh Tư Minh
 Vân Nam là cánh viện binh
 Toa Đô từ hướng Chiêm Thành đánh lên

Theo kế hoạch truyền liền mật lệnh
 Cùng một lúc ba mũi tiến công
 Vạn Kiếp nhanh chóng chiếm xong (1285)
 Vượt sông qua đánh Thăng Long tức thời

Giặc chiếm ngay kinh thành bỏ trống
 Đốc đại quân tổng tấn công ta
 Đà Mạc giặc đã tràn qua
 Bắt Trần Bình Trọng đưa ra dụ hàng

"Nếu thuận theo : làm vương đất Bắc
 Bằng không thì, sẽ giết làm gương"
 "Ta thà là quý nước Nam
 Còn hơn phản quốc làm vương xứ người"

Giặc tức quá giết người khí tiết
 Sai quân về đem tiếp viện thêm
 Toa Đô từ dưới đánh lên
 Kẹp quân ta giữa ba bên bốn bề

Vua sai Dương ra đi xin hoãn (1285)
 Xin cầu hòa, cốt được bãi binh
 Để làm dịu bớt tình hình
 An Tư công chúa hiến mình dâng cho(1285)

Trước thế nước nguy cơ bại trận
 Trần Nhân Tông hỏi vạn Đại Vương :
 "Thế nào !" - Hưng Đạo tâu rằng :

"Chặt đầu thần trước, sẽ hàng giặc sau"

Chương Hiến Hầu ra hàng quân giặc
 Chiêu Quốc Vương bắt chước theo sau
 Ích Tắc, Lê Diểu cùng nhau
 Dem theo gia thuộc ra đầu Toa Đô

Trần Nhật Duật, thái sư Quang Khải
 Cùng lên đường quay ngược về kinh
 Tây kết, Quốc Tuấn dàn binh
 Cắt đứt liên lạc vây quanh kẻ thù

Cửa Hàm Tử thừa cơ tập kích
 Cùng Triệu Tung đánh địch chạy dài
 Trần Thông, Quốc Toản dương oai
 Chương Dương thừa thắng đuổi ngay khỏi thành

Quân Thoát Hoan bỏ thành trốn chạy
 Để lại gần hết thảy binh lương
 Bị quân Hưng Đạo chặn ngang
 Gặp ngay Quốc Toản cắt đường rút lui

Đến Vạn Kiếp tìm nơi xoay trở
 Bắc cầu phao tạm đỗ qua sông
 Cầu phao lại gãy nửa chừng
 Giặc Nguyên chết đuối vô cùng thảm thương

Ta phục kích dọc đường giặc chạy
 Quân chúng còn chỉ mấy ngàn binh

Rút về theo hướng Tư Minh
Thoát Hoan chạy đến Vĩnh Bình gặp ngay

Hưng Vũ Vương con trai Hưng Đạo
Chận trên đường cầm giáo chắn ngang
Ổng đồng giặc giấu Thoát Hoan
Tìm phương tẩu thoát chạy sang bên Tàu

Ùn ùn sau quân Nguyên tán loạn
Tướng Lý Hằng trúng phải mũi tên
Tên đâm mà chẳng chết liền
Cống về đến ải, Lý bèn tắt hơi

Một cánh khác rút lui theo hướng
Về Phù Ninh tạm đóng giữa đường
Bị quân Hà Đặc đánh luôn
Tàn quân Mông Cổ tìm đường thoát thân

Ở Tây Kết quân Trần vây hãm
Tổng quản Nguyên thế cạn đầu hàng
Toa Đô chi tiết bàng hoàng
Cánh quân thủy bộ lại càng rối ren

Ô Mã Nhi leo thuyền chạy lẹ
Còn Toa Đô lại bị chém đầu
Tiểu Lý cố gắng theo sau
Biết rằng khó thoát, kéo nhau ra hàng

Cuộc xâm lăng thế là thất bại

Hai vua Trần trở lại Thăng Long
Quan dân, binh lính một lòng
Cùng chung ý chí chung lưng diệt thù

Khúc khải hoàn thiên thu còn đó
Thái bình tu nỗ lực nước non
Chương Dương cướp giáo hãy còn
Nghe trong Vạn Cổ dậy hồn núi sông

Tự đáy lòng tướng Trần Quang Khải
Làm bài thơ để lại như sau :
Đoạt sáo Chương Dương độ
Cầm hồ Hàm Tử quan

Thái bình tu trí lực
Vạn cổ thủ giang san
Bốn câu mà đến ngàn năm
Vẫn còn phẫn phát chiến công vang lừng

CUỘC CHIẾN ĐẤU CHỐNG NGUYÊN MÔNG LẦN THỨ BA NĂM 1287

Dù thất bại giặc Mông chưa bỏ (1286)
Mông xâm lăng, còn cố phục thù
Sứ sang bàn bạc : trả tù

Nhân cơ hội đó thăm dò nước ta

Vua xuống chiếu kiểm tra hộ khẩu

Để điều nghiên hiểu thấu dân tình

Hưng Đạo : vua giao việc binh

Đại Vương Đức Việc cho quyền Quốc sư (1287)

Hốt Tất Liệt phong cho thế tử (1286)

Nắm trọn quyền quân thứ binh lương

Quân chia ba đạo lên đường

Khâm Châu tập kết sẵn sàng vượt sông

Ngày Bính Ngọ, Thoát Hoan vừa đến (1287)

Ở Lộ Bình thẳng tiến Đông, Tây

Ào ào chỉ có bốn ngày

Khắp vùng Vạn Kiếp đã đầy quân Nguyên (1288)

Cánh Vân Nam dưới quyền Tây Hạ

Sáu nghìn quân cũng đã sẵn sàng

Vượt qua Bạch Hạc, Phú Lương

Hội quân Vạn Kiếp mở đường thọc sâu

Ô Mã Nhi, Khâm Châu vượt biển

Với năm trăm thuyền chiến dàn quân

An Ban đánh bại quân Trần

Hai quân thủy, bộ giặc gần gặp nhau

Đến điểm hẹn mặt sau Vạn Kiếp (1288)

Giặc Nguyên Mông xảo quyết ranh ma

Xây thành đắp lũy để mà

Biến thành cứ địa vào ra dễ dàng

Sai Lưu Uyên đem quân đánh tới

Lấn chiếm vùng quanh núi Chí Linh

Dựng lều che trại, đắp thành

Làm kho dự bị để dành chứa lương

Lương cướp được trên đường sục sạo

Bốn mươi ngàn thạch gạo của dân

Tạm thời cứu vãn nuôi quân

Chờ Trương Văn Hổ đã gần tháng qua (1288)

Ở Thăng Long quân ta thất thế (1288)

Bỏ kinh thành rút đến Hám Nam

Bày binh bố trận cọc ngàm

Đợi khi quân giặc ăn dần hết lương

Nơi Vạn Kiếp đặc đường nao núng

Còn vua Trần : Trúc Động điểm quân

Khi ẩn, khi hiện như thần

Khiến cho tướng giặc bội phần lo âu

Chiến tranh để tiêu hao kẻ địch

Giặc yếu dần co xích gần nhau

Giống cờ phía trước đánh sau

Đánh cho đất thắm, trời sầu mới thôi

Ban đêm giặc chẳng rời khỏi trại
 Đợi sáng trời mới lại ra quân
 Thiếu ăn, quân số hao dần
 Đúng ngày Nhâm Ngọ rút quân chạy về

Khí thế giặc bốn bề tan rã
 Lo phận mình tướng tá đòi lui
 Thoát Hoan chán nản ngậm ngùi
 Tiến lên chẳng nổi thối lùi không xong

Ba năm trước ống đồng tháo chạy (1285)
 Nỗi hận này còn cháy trong tim
 An Tư công chúa trước rèm (1284)
 Lần này e chết nơi miền đất xa (1288)

Giặc muốn rút đường qua trắc trở
 Đám tàn binh lại ở thế cùng
 Trần kênh vách núi lưng chừng
 Dưới sâu vực thẳm, cây rừng chắn ngang

Bạch Đằng Giang còn vang thuở trước (1288)
 Hàng cọc ngầm đáy nước trời lên
 Đâm xuyên ván thủng chiến thuyền
 Thuyền úp, giặc chết ngửa nghiêng sóng dồi

Trương Ngọc chết Mã Nhi bị bắt (1288)
 Tích Lê Cơ xin được đầu hàng
 Quân nhu bỏ lại đầy đường

Quân ta thu được mấy ngàn thuyền lương

Giặc Mông Cổ cùng đường đại bại
 Bạch Đằng Giang làm bãi chôn quân
 Vua Nguyên căm giận bội phần
 Ba lần xâm lược, ba lần trắng tay

Cối Kê chuyện cũ người nên nhớ
 Hoan Diên còn kia chục vạn quân
 Là lời nhắn của vua Trần
 Dành cho lũ giặc hung tàn Nguyên Mông

Hốt Tất Liệt vô cùng giận dữ
 Đày con mình thế tử Thoát Hoan (1289)
 Dương Châu đất trịch dặm ngàn
 Chung thân chốn ấy khó toan trở về

Cuối tháng ba quay về chốn cũ (1288)
 Cả kinh thành bị phá tan hoang
 Đền đài kể cả Chiêu Lăng
 Âm hồn phản phất hương tàn nam giao

Xã tắc lưỡng hồi lao thạch mã
 Sơn hà thiên cổ điện kim âu
 Non sông ngàn thuở về sau
 Chiến công Mậu Tý (1288) đi vào sử xanh

Vua xuống chiếu giảm thêm thuế má
 Lệnh truyền ra đại xá cho dân

Cử ngay phái bộ sứ thần (1288)
Sang Nguyên xin được giải phân mọi điều

Ô Mã Nhi vâng theo giao ước(1289)
Trao trả về lại nước Trung Hoa
Đời vay có lại có qua
Dù thuyền , chết đuối cũng là oan khiên

Vua Thánh Tông trong niềm cảm hứng
Viết bài thơ đến tận hôm nay
Đọc lên như ngõ bên tai ...
Chiến công hiển hách của người năm xưa

Cảnh thanh u , vật diệc thanh u
Thập nhất tiên châu , thủ nhất châu
Bách bộ sơn ca, cầm bách thiết
Thiên hàng nô bộc quất thiên đầu

Nguyệt vô sự chiếu nhân vô sự
Thủy hữu thu hàm thiên hữu thu
Tứ hải dĩ thanh trần dĩ tĩnh
Kim niên du thắng tích niên du

Theo chiếu vua định công dẹp giặc (1289)
Kết án loài phản tặc, nước đôi
Ghi ơn công trạng từng người
Trung Hưng Thực Lục vua sai vẽ hình (1289)

Trong chiến tranh người Nam kẻ Bắc

Cũng có người theo giặc xin hàng
Đến khi đất nước bình an
Nhân bắt hòm biểu xin hàng trước kia

Thượng hoàng sai đốt đi tất cả (1289)
Để yên lòng những kẻ phản vua
Định công luận tội lựa cho
Mỗi người mỗi cảnh mà chưa được dùng

Năm Canh Dần, đầu xuân xuống chiếu(1290)
Đánh Ai Lao áp đảo Nam Di
Cất quân chinh phạt thị uy
Lân bang kiếp vĩa man di xin chừa

Gặp nạn đói mở kho chẩn cấp(1290)
Thuế dân đình bỏ bớt đi nhiều
Thăm dân để biết dân kêu
Lấy quan văn học để điều tới nơi

Thuật dùng người khó ai bằng được
Lấy công bằng làm thước mà đo
Lấy nhân lấy nghĩa mà cho
Sửa sai phép nước trước giờ còn đang ... (1292)

Xuống chiếu rằng hễ làm văn tự (1292)
Thì chép thành hai thứ bản sao
Của người một bản ta trao
Người kia giữ một ị vào làm tin

Việc xử phạt nghiêm minh đúng luật
 Dân được quyền thắc mắc điều chi
 Trống đình , quan phải lắng nghe
 Tiếng dân khiếu nại phải ghi rõ ràng

Trong cuộc chiến vì dân giữ nước
 Có nhiều người đáng được lưu danh
 Như là con của Yên sinh
 Đại Vương Quốc Tuấn điều binh diệt thù

Vua phong cho Quốc công tiết chế(1283)
 Thống lĩnh quân tìm kế bày mưu
 Chọn binh , quân hiệu hổ phù
 Chỉ huy , tác chiến để hồ mấy ai

Cho ra đời Bình Gia Yếu Lược
 Sách đầu giường cho các tướng quân
 Hịch tướng sĩ một ánh văn
 Là lời tuyên chiến viết bằng máu xương :

1-Ta thường nghe : Kỷ Tín đem mình chết thay, cứu thoát cho Cao đế, Do Vu chìa lưng chịu giáo che chở cho Chiêu Vương, Dự Nhượng nuốt than báo thù cho chủ. Thân Khoái chặt tay cứu nạn cho nước. Kính Đức, một chàng tuổi trẻ thân phò Thái Tông thoát khỏi vòng vây, Thế Sung, Cảo Khanh một bề tôi xa, miệng mắng Lộ Sơn, không theo mưu kế nghịch tặc. Từ xưa, các bậc trung thần nghĩa khí, bỏ mình vì nước, đời nào không có ? giả sử các bậc đó cứ khư khư theo thói nữ

nhi thường tình thì cũng chết già ở xó cửa, sao có thể lưu danh sử sách, cùng trời đất muôn đời bất hủ được ! Các người con nhà võ tướng, không hiểu văn nghĩa nghe những chuyện ấy nửa tin nửa ngờ. Thôi những chuyện xưa ta không nói đến nữa. Nay ta chỉ kể chuyện Tống, Nguyên mới đây.

Vương Công Kiên là người thế nào ? Tì tướng của ông là Nguyễn Văn Lập lại là người thế nào ? Mà giữ thành Diệu Ngư nhỏ như cái đấu, đường đường chống với quân Mông khá đông đến hàng trăm vạn, khiến cho nhân dân đời nay còn đọi ơn sâu ! Cốt Đài Ngột Lang là người thế nào ? Tì tướng của ông là Xích Tu lại là người thế nào ? Mà xông vào chỗ lam chướng xa xôi nghìn trùng, đánh bại được quân Nam Chiếu trong vài tuần khiến cho quân trưởng đời Nguyên, đến nay còn lưu tiếng tốt !

2- Huống chi ta cùng các người sinh phải thời loạn lạc lớn gặp buổi gian nan. Ngó thấy sứ giặc đi lại nghênh ngang ngoài đường. Uốn lưỡi cú diều mà sỉ mắng triều đình, đem thân dê chó mà bắt nạt tể phụ, thác mệnh Hốt Tất Liệt mà đòi ngọc lụa để thỏa lòng tham không cùng, giả hiệu Vân Nam vương mà thu bạc vàng để vét của kho có hạn. Thật khác nào như đem thịt mà nuôi hổ đói, sao cho khỏi để tai vạ về sau ?

Ta thường tới bữa quên ăn, nửa đêm vỗ gối, ruột đau như cắt, nước mắt đầm đìa, chỉ căm tức chưa xả thịt lột da, nuốt gan uống máu quân thù. Dẫu cho trăm thân

này phơi ngoài nội cỏ, nghìn xác này gói trong da ngựa, ta cũng vui lòng.

3- Các người ở cùng ta coi giữ binh quyền đã lâu ngày, không có mặc thì ta cho áo, không có ăn thì ta cho cơm, quan nhỏ thì ta thăng chức, lương ít thì ta cấp bổng, đi thủy thì ta cho thuyền, đi bộ thì ta cho ngựa, lúc trận mạc xông pha thì cùng nhau sống chết, lúc ở nhà nhàn hạ thì cùng nhau vui cười. Cách đối đãi so với Vương Công Kiên, Cốt Đãi Ngột Lang ngày trước cũng chẳng kém gì.

Nay các người nhìn chủ nhục mà không biết lo, thấy nước nhục mà không biết thẹn. Làm tướng triều đình phải hầu quân giặc mà không biết tức, nghe nhạc thái thường để đãi yến nguy sứ mà không biết căm. Hoặc lấy việc chọi gà làm vui đùa, hoặc lấy việc đánh bạc làm tiêu khiển, hoặc vui thú vườn ruộng hoặc quyến luyến vợ con, hoặc lo việc làm giàu mà quên việc nước, hoặc ham săn bắn mà quên việc binh, hoặc thích rượu ngon, hoặc mê tiếng hát. Nếu có giặc Mông Thát tràn sang, thì cựa gà trống không thể đâm thủng áo giáp của giặc, mọo cờ bạc không thể dùng làm mưu lược nhà binh, dầu rằng ruộng lắm vườn nhiều, tấm thân quý ngàn vàng khôn chuộc. Vả lại, vợ bíu con riu, việc quân cơ trăm sự ích chi, tiền của tuy nhiều khôn mua được đầu giặc, chó săn tuy khoẻ khôn đuổi được quân thù, chén rượu ngon không thể làm cho giặc say chết, tiếng hát hay không thể làm cho giặc điếc tai. Lúc bấy giờ, tacùng các người sẽ bị bắt, đau xót biết chừng nào ! Chẳng những thái ấp của ta không còn mà bổng lộc

các người cũng mất, chẳng những gia quyến của ta bị tan mà vợ con các người cũng khổ, chẳng những xã tắc tổ tông ta bị dày xéo, mà phần mộ cha mẹ các người cũng bị quật lên, chẳng những thân ta kiếp này chịu nhục, rồi đến trăm năm sau tiếng dơ khôn rửa, tên xấu còn lưu, mà đến gia thanh các người cũng không khỏi mang tên là tướng bại trận. Lúc bấy giờ, dầu các người muốn vui vẻ phỏng có được không ?

4- Nay ta bảo thật các người : Nên nhớ câu “đặt mồi lửa vào dưới đồng củi” là nguy cơ, nên lấy điều “kiêng canh nóng mà thổi rau nguội” làm răn sợ. Huấn luyện quân sĩ, tập được cung tên khiến cho người người giỏi như Bàng Mông, nhà nhà đều là Hậu Nghệ có thể bêu được đầu Hốt Tất Liệt ở cửa khuyết, làm rửa thịt Vân Nam vương ở Cảo Nhai. Như vậy, chẳng những thái ấp của ta mãi mãi vững bền mà bổng lộc của các người cũng đời đời hưởng thụ, chẳng những gia quyến của ta được êm ấm gối chăn mà vợ con các người cũng được bách niên giai lão, chẳng những tông miếu của ta sẽ được muôn đời tế lễ mà tổ tông các người cũng được thờ cúng quanh năm, chẳng những thân ta kiếp này đắc chí mà đến các người trăm năm về sau tiếng vẫn lưu truyền, chẳng những danh hiệu của ta không bị mai một mà tên họ các người cũng sử sách lưu truyền. Lúc bấy giờ dầu các người không muốn vui vẻ, phỏng có được không ?

5- Nay ta chọn binh pháp các nhà hợp làm một quyển gọi là “Binh thư yếu lược”. Nếu các người biết chuyên tập sách này, theo lời dạy bảo của ta thì mới phải đạo

thần chủ, nhục bằng khinh bỏ sách này, trái lời dạy bảo của ta, tức là kẻ nghịch thù.

Vì sao vậy ? Giặc với ta là kẻ thù không đội trời chung, các người cứ điềm nhiên không biết rửa nhục, không lo trừ hung, không dạy quân sĩ, chẳng khác nào quay mũi giáo mà chịu đầu hàng, giơ tay không mà chịu thua giặc. Nếu vậy, rồi sau đây sau khi giặc đã dẹp yên muôn đời để thẹn, há còn mặt mũi nào đứng trong trời đất nữa ? Ta viết ra bài hịch này để các người biết bụng ta.

Bài hịch đó cũng là tuyên bố
Cho mọi người thấy rõ toàn dân
Chung lưng đoàn kết quây quần
Quyết tâm sắc đá đánh tan giặc ngoài

Có nhiều người trở thành danh tướng
Như Yết Kiêu , Dã Tượng , Khắc Chung
Đỗ Hành , Man trưởng một lòng
Tất Năng , Quang Khải cùng chung chiến hào

Trần Quang Khải cầm đầu chính phủ (1271)
Theo Thánh Tông đánh lũ Nguyên Mông
Một người học thức uyên thâm
Biết nhiều tiếng nói sắc dân ít người

Để lại đời tập thơ Lạc Đạo
Lời khẩu khí in dấu chiến công
Vì dân phục vụ hết lòng
Trông coi việc nước chần mòng việc riêng

Trần Khánh Dư nắm quyền thủy lộ
Dù không ưa vua cứ tin dùng
Phục kích đánh trận Vân Đồn
Bắt nguyên tướng giặc , thuyền lương khí tài

Bài đề tựa do tay Dư viết
Cho Vạn Kiếp tông bí truyền thư
Đó là binh pháp trận đồ
Của Trần Hưng Đạo soạn cho các nhà

Dư cũng nhà đầu cơ có hạng
Tính tình thì sống sượng tham lam
Đã cùng công chúa thông dâm
Đầu cơ tích trữ món hàng Ma Lô

Biết bao người anh hùng tử sĩ
Góp máu đào sá kể lưu danh
Sảng sảng xông trận hy sinh
Bọc thây da ngựa hiến mình vì dân

QUYỂN 8

TRẦN ANH TÔNG HOÀNG ĐẾ
(1293 - 1314)

Thái tử Thuyên lên ngôi hoàng đế (1293)
Vào tháng ba, Quý Tỵ cuối xuân
Hưng Long niên hiệu tân quân

Bắt ngay vào việc điều quân biên phòng

Giặc động binh ở vùng biên giới
Sứ Lương Tăng đã tới Thăng Long
Đem thư cùng chiếu sắc phong
Dụ rằng cho gọi Anh Tông sang châu

Vua ta giao Tử Kỳ đi sứ
Qua Trung Nguyên giữ mối bang giao
Nói rằng lấy cố bị đau
Nên không đi được sang châu vua Nguyên

Hốt Tất Liệt, tháng giêng tạ thế (1294)
Nên mưu đồ về việc xâm lăng
Phải đành bỏ cuộc giữa chừng
Tử Kỳ lại được Thành Tông trả về

Luật nhà Trần mỗi khi đánh bạc
Kẻ bất tuân bị phạt tới cùng
Có quan thượng phẩm Nguyễn Hưng
Bị vua đánh chết để răn mọi người

Quân Ai Lao thường hay quấy nhiễu
Đã bốn lần thanh tảo Man Di
Phạm Ngũ Lão : hai lần đi
Một lần Trương Hiến chết vì khi quân

Trương Hiến vốn tướng quân Mông Cổ
Đã đầu hàng , xin ở nước ta

Vua ban tước phẩm lụa là
Tuyển vào quân đội , điều ra biên phòng

Hiển tử trận được phong Minh Tự
Đưa cho vào thờ ở Thái Thường
Tỏ lòng với kẻ hiền lương
Ban cấp chu đáo khói hương từ đường

Xuống chiếu cho sĩ nhân được biết (1299)
Ôn luyện bài để kịp kỳ thi
Định ra mũ áo nhưng y
Cho quan văn võ phân chia tỏ tường (1300)

Lệnh vua ban soát tù các trại (1301)
Thả ngay ra kẻ tội hàm oan
Và cho thông báo rõ ràng
Về cách thi cử, biểu chương thế nào

Về phép thi khởi đầu Ám Tả
Kế đến là kinh nghĩa, kinh thi
Đề thơ, theo luật, phú ghi
Thứ ba : Chế chiếu , biểu quy thư đồ

Kỳ thứ tư là thi đối sách
Hỏi luận đề về bảy khoa riêng
Mạc Đĩnh Chi đậu trạng nguyên
Bùi Mộ bằng nhãn ghi danh từng người

Nguyễn Trung Ngạn đỗ ngay hoàng giáp(1304)

Đổ khoa này hơn khoảng ba trăm
 Đương thời gọi Ngạn thần đồng
 Cũng tay xuất chúng nằm chung bảng vàng

Rước về làng , vinh qui bái tổ
 Cho ba người ra cửa Long Môn
 Để cho dân chúng được dùm
 Những người giỏi nhất nước Nam bấy giờ

Nguyễn sĩ Cố làm thơ quốc ngữ
 Khởi đầu cho thơ phú sau này
 Là người có óc khôi hài
 Được vời vào giảng những bài Ngũ kinh

Còn người nữa nức danh kim cổ
 Là Đinh Chi tướng mạo khó xem
 Có lần đi sứ sang Nguyên
 Vì tài ứng đối vua Nguyên muốn dùng

Năm Kỷ Hợi Thượng Hoàng lên núi (1299)
 Chốn thiềm môn một cõi am mây
 Pho kinh tràng hạt trên tay
 Đầu Đà khổ hạnh ngày ngày tịnh tâm

Núi Yên Tử, lan rừng mấy đóa
 Chim hót mừng bên Ngọa Vân Am
 Phù sinh ảo ảnh ngàn năm
 Phất phơ khóm trúc, thì thầm suối reo

Bỏ việc đời, men theo hành đạo
 Đất Chiêm Thành một đạo dừng chân (3001)
 Thượng Hoàng gặp gỡ Chế Mân
 Trong lòng muốn gả Huyền Trân cho chàng

Năm Bính Ngọ, vừa tròn tháng sáu
 Phái đoàn Chiêm làm lễ rước dâu
 Thốt voi, kiệu rước quân hầu
 Cung nhân, cờ quạt trước sau đàng hoàng

Vua Chế Mân dâng châu Ô Lý
 Làm lễ vật dẫn cưới Huyền Trân
 Nhữ Hải cử đến coi dân
 Đổi thành Thuận , Hóa thuộc phần đất ta

Chế Đa Đa là con công chúa
 Sai sứ thần báo tử về kinh
 Tháng năm vua của Chiêm Thành
 Trong cơn bạo bệnh thành linh tử vong

Vua sai ông Đặng Vân cùng với
 Trần Khắc Chung qua tới nước Chiêm
 Lựa lời biện bạch đưa linh
 Để đem công chúa xuống thuyền hồi loan (1306)

Một mưu toan nhắm vào triều đại
 Rằng công chúa cùng với Khắc Chung
 Trên thuyền họ đã tư thông
 Lệnh đênh cả mấy tháng ròng trước khi...

Nếu tính kỷ chi li mới thấy
 Thì Huyền Trân lúc ấy mới sinh
 Thời gian hậu sản đang hành
 Đớn đau , bầm dập gập gềnh sóng xô ....

Vào mùa thu , Thượng hoàng thánh hóa (1308)
 Ngài đã băng ở Ngọa Vân Am
 Đem về táng ở Long Hưng
 Phải dùng đến khúc Long Ngâm dẫn đường

Mười năm sau Chế Mân tạ thế
 Huệ Võ Vương đánh chiếm Chiêm Thành
 Lao vào một cuộc viễn chinh
 Trên đường nam tiến quên tình thông gia

Đoàn nữ Hải vượt qua tới trước
 Dùng quỷ kế dụ bắt Chiêm Vương (1312)
 Đem về giam ở Gia Lâm
 Nam sau vương chết lễ tang trà tỳ (1313)

Dân Chiêm Thành trong khi chạy loạn
 Chế Đà A trốn đến Qua Oa
 Người thì mất mẹ chết cha
 Lạc luân Thế tử con bà Huyền Trân

Vua Anh Tông cầm cương trị nước
 Người thông minh mực thước nhân hòa
 Việc triều luôn duyệt xem qua

Truyền ngôi vào giữa tháng ba Giáp Dần (1314)

Thơ để lại "Thủy Vân tùy bút"
 Lúc băng hà sai đốt hết đi
 Đến khi long thể lâm nguy
 Nhà sư Phổ Huệ năn nỉ xin vua

Ngài gạt phăng vì sư nói đến
 Chuyện tử sinh ảnh hưởng tới ngài
 Sư chưa chết , tại sao hay ?
 Không nên nói đến chuyện này với ta

TRẦN MINH TÔNG (1314 - 1329)

Nổi nghiệp cha là thái tử Mạnh
 Đổi niên hiệu Đại Khánh năm đầu (1314)
 Triều đình sắp đặt trước sau
 Đề phòng hạn hán vua giao từng người (1315)

Với bề trên một đời tôn kính
 Đối kẻ dưới được tiếng nhân hòa
 Một người trung hậu lo xa
 Trong yên, ngoài phục quốc gia thái bình

Vua biết đem văn minh nối tiếp
 Làm rạng danh cơ nghiệp người xưa

Tiếng đồn vang thuở bấy giờ
Tiếc rằng không biết mưu người giết oan

Năm Mậu Ngọ Đại vương Quốc Chấn (1318)
Chỉ huy quân đi đánh Chiêm Thành
Túc hầu Tất Kiến hy sinh
Sau nhờ Ngũ Lão tung binh chặn đường

Phạm Ngũ Lão người làng Phù Ủng
Từng nổi danh đại tướng đánh Nguyên
Giúp vua bình định nước Chiêm
Một người phóng khoáng dụng binh như thần

Ông có làm bài thơ để lại :
Bốn câu thôi ; Khí khái trượng phu

Hoành sáo giang sơn cấp kỷ thu
Tam quân kỳ hổ khí thôn ngưu
Nam nhi vị liễu công danh trái
Tu thính nhân gian thuyết Vũ hầu

Lời thơ vào cõi thiên thu
Như lời nhắn nhủ gửi cho những người

Thuật dùng người theo tài của họ
Đó là cách chỉ có đời Trần
Tùy theo trách nhiệm đảm đương
Mà giao chức vụ cho quan trong triều

Quan trong triều như là Phạm Mai
Đỗ thiên Hư , Phạm Ngộ , Đinh Chi
Nhữ Hải , Lê Quát , Lê Duy
Hán Siêu , Sư Mạnh và nhiều người hay

Trần Thì Kiến cũng tay tầm cỡ
Lê Cư Nhân , Nguyễn Dữ giúp vua
Xiển dương văn học bấy giờ
An sinh xã hội , hiến mưu giúp đời

Trần Khắc Chung một người khôn khéo
Lại về phe vu cáo giành ngôi
Nghe theo Văn Hiến để rồi
Tâu vua giết bậy, hại người trung quân

Trần Khắc Chung vốn giòng họ Đỗ
Vì có công được đổi họ Trần
Thăng quan tiến chức lên dần
Có công đem được Huyền Trân trở về

Bọn quan lại chia bè kết đảng
Chúng bắt đầu lũng đoạn nhà vua
Hán Siêu, Hải, Ngạn theo hùa
Khắc Chung, Văn Hiến mưu đồ việc riêng

Tướng Đại Niên là người Đại Việt

Năm Bính Dần lãnh việc đánh Chiêm (1326)
 Giao tranh cả mấy tháng liền
 Cuối cùng bại trận phải đành lui quân

Để công bằng sửa sang luật pháp
 Phạt nặng người cưỡng đoạt ruộng tư
 Với người giả mạo văn từ
 Chặt đứt ngón trái cho chừa thói gian

Đối với ruộng mà đang ngậm sữa
 Việc kiện thưa sẽ xử như sau
 Người cày được một nửa đầu
 Nửa phần còn lại ngày sau sẽ bàn (1323)

Vào mùa hạ tháng năm Tân Dậu (1321)
 Vụ lúa Chiêm , bắp đậu được mùa
 Năm sau cũng được bội thu
 Nhân dân an lạc ấm no thái bình

Đồng tiền kẽm ban hành trong nước
 Dùng bán buôn đổi chác trong dân
 Năm sau xuống chiếu lại rằng :
 Bỏ đồng tiền kẽm thay bằng tiền khoen

Một vụ án do tên Trần Phẫu
 Được dựng lên vu cáo Đại Vương
 Vương là em ruột Thượng Hoàng
 Định làm phản loạn mưu toan chiếm quyền

Năm Mậu Thìn đem ra xét xử
 Cả trăm người đều có liên can
 Đa số họ đã kêu oan
 Riêng phần Quốc Chấn biệt giam , giết liền

Quan nhà Nguyên tranh chấp biên giới
 Vua sai Bang Hiến tới Nam Kinh
 Lựa lời tranh biện phân minh
 Để cho hai nước tình hình bớt căng

TRẦN HIẾN TÔNG (1329 - 1341)

Năm Kỷ Ty (1329), Hiến Tông lên thế
 Thay cha mình hoàng đế Minh Tông
 Học rành nấy mực cầm cân
 Xiển dương đất nước cho dân , cho người

Vua lên ngôi mới vừa mười tuổi
 Và băng hà ở tuổi hăm ba
 Ngự châu việc nước có cha
 Điều hành chính sự nước nhà giùm con

Ở dưới đời Hiến Tông Hoàng đế
 Có mấy điều đáng kể như sau :
 Một là đi đánh Ai Lao
 Hai lần xung trận, và thua một lần (1334)

Chỉ huy quân, Nhữ Hải đốc tướng (1335)
 Bị phục binh hai hướng giáp công
 Tiết La, giặc ém bên sông
 Nhữ Hải bị nhử lọt vòng bao vây

Khi giao chiến Nhữ Hải chết đuối
 Đó nhằm năm Ất Hợi đầu thu(1335)
 Quân ta trận đó thua to
 Năm sau rút hết trở về kinh sư

Đổ thiên Hu xin theo đánh địch
 Lâm bệnh nặng bị chết giữa đường
 Thượng hoàng làm lấy tiếc thương
 Sắc cho dùng nhạc Thái Thường nghi tang(1335)

Cho lập kho dùng sàן chứa thóc (1337)
 Phòng đói nghèo chẩn cấp cho dân
 Lại sai xét xử việc quân
 Thái hồi những kẻ sâu dân , biếng làm (1337)

Trần Nhật Duật thọ gần bảy bảy(1330)
 Được tin dùng trái bốn đời vua
 Một người nổi tiếng giao du
 Với người ngoại quốc bấy giờ ít ai

Làm tể tướng vua sai tiếp khách
 Tiếng nước ngoài kiến trúc với nhau
 Ngũ cung, biển tấu đôi câu

Thi, thư, vũ nhạc dạy đào uốn tay
 Ông cũng người hiền tài đức hạnh
 Chưa bao giờ thấy đánh gia nô
 Lại đem đức hiếu nhân từ
 Trước răn kẻ dưới dạn dò quan binh

Trần Khánh Dư đã từng phó tướng
 Cũng lia đời vào khoảng cuối thu (1339)
 Là năm lịch đổi theo vua
 Lung linh khảo nghiệm định giờ chẳng sai

Vua khen Dư có tài trí lược
 Nhưng là người không có nhân tâm
 Dám cùng công chúa thông dâm(1282)
 Đầu cơ tích trữ, tham lam quá chừng (1287)

Ong từng nói : "Chim ưng là tướng
 Vịt là dân chả đáng bận tâm
 Nuôi vịt là để chim ăn
 Có gì lạ lạ mà bàn tới lui !"

Vua giận lắm tức ngay chức tước
 Đuổi về nhà làm đũa bán than
 Nhân lúc thuyền ngự đi ngang
 Vua thương cảnh ấy cho làm việc quân (1282)

TRẦN DỤ TÔNG (1341 - 1369)
 Vừa Tân Tý (1341) vua băng năm đó

Thượng Hoàng cho em nhỏ Hiến Tông
 Tên là Trần Hạo nối dòng
 Đổi ra niên hiệu Thiệu Phong năm đầu (1341)

Mẹ Hiến Từ, cha là Trần Mạnh
 Vua Dụ Tông bị bệnh liệt dương (1339)
 Loạn luân với chị trên giường (1351)
 Vì Trâu Canh đã dâng phương thuốc này

Cha bên cạnh chỉ bày việc nước
 Việc triều chính coi đợc êm xuôi
 Đến khi cha đã qua đời (1357)
 Trở mồi dâm loạn ăn chơi hết điều

Cũng năm đó Hán Siêu, Trung Ngạn
 Bộ Hình Thư biên soạn vừa xong
 Dâng vua cùng với sách phong
 HOÀNG TRIỆU ĐẠI ĐIỂN để dùng mai sau

Từ Nhâm Ngọ (1345) đến sau năm Dậu
 Những đổi thay ghi dấu thế này "
 Có năm hạn hán lâu ngày (1343)
 Có năm lụt lội vỡ đài sạt đê(1359)

Dân đói kém coi bề khốn đốn (1343, 1344 ,
 1345)

Tên Bảo Vy lấy trộm áo vua (1347)
 Giặc thì nổi dậy lu bù (1343)
 Năm nào cũng có mất mùa , hạn to

Vua xuống chiếu soát tù giảm tội
 Lập đồn điền đặt sở khuyến nông
 Duyệt quân, tảo giặc, an dân
 Đánh tan Ngô Bệ ở gần núi Yên (1345)

Những năm đó Trung Nguyên loạn lạc
 Giặc nổi lên trộm cướp nhiều nương
 Hữu Lượng đánh với Nguyên Chương
 Xứng hùng xứng Bá xứng Vương bên Tàu

Đảo Vân Đồn thuyền vào cập bến
 Người bốn phương kéo đến bán buôn(1347)
 Bồ Đào rời lại Tiểu Nhân (1348)
 Tặng đồ Diêu Biển lại dâng lụa là (1349)

Nước Đại Oa cống chim trĩ đỏ (1349)
 Người Vân Đồn mò trộm ngọc trai
 Mùa xuân Đinh Dậu, tháng hai(1357)
 Thượng hoàng băng ở cung đài Bảo Nguyên

Trần Minh Tông nhường quyền hăm tám
 Hăm tám năm có lắm nhiều phong
 Cuối đời viết : Giới am Ngâm
 Xét mình trong cõi hồng trần : CÓ - KHÔNG

Nước Chiêm Thành cướp dân Dĩ Lý (1361)
 Vua nhà Minh sai sứ hiếu thông (1359)
 Rồi Trần Hữu Lượng xin quân (1360)

Mà vua thì vẫn bình chân như thường

Vua ra lệnh thân vương, công chúa (1362)

Dâng các trò tạp hí để xem

Trò nào hay quá thì đem

Dạy cho cung nữ lập riêng một đoàn

Tổ truyện tuồng là Lý Nguyên Cát (1362)

Người lập ra gánh hát đầu tiên

Diễn trò cho mọi người xem

Có đào, có kép áo xiêm đủ điều

Áo quần thêu, đánh đàn thổi sáo

Phần sơn tô, đội mào mang râu

Truyện xưa, tích cũ muôn màu

Tuồng Tây Vương Mẫu diễn lâu chẳng nhàm

Vua say mê, mãi ham tuồng cổ

Việc triều đình bỏ cả cho quan

Gọi người giàu có trong làng (1362)

vào cung đánh bạc, nhàn quan một lần

Lấy đất gần bên bờ Tô Lịch (1362)

Sai tư nô lên vĩa trồng hành

Trồng rau, trồng tỏi, trồng chanh

Lại làm thêm quạt vào thành bán chơi

Để có người vào nơi quán các

Thi học trò đối trát vài câu

Hỏi sang văn nghệ, cô đầu(1363)

Gọi người uống rượu bày trò mua vui

Lại đào hồ khai ngòi dẫn nước(1363)

Xếp đá thành một cỏi núi non

Thông, tre, cỏ lá, hoa thơm

Chim muông cá cảnh một hòn giả sơn

Sống buông thả ngày càng sa đọa

Đêm rong chơi có bữa quên về(1364)

Rượu đào chạm cốc tới khuya

Say mất ấn kiếm chỉ vì tắm sông

Trần Dụ Tông chơi bời trác táng

Chơi tới cùng vong mạng chẳng hay

Chơi mà đất lở trời say

Lại truyền ngôi đế vào tay người ngoài

QUYỂN 9

DƯƠNG NHẬT LỄ (1369 - 1370)

Trước khi chết vua sai đi đón(1369)

Nhật Lễ về bất kể khuyên can

Lễ là con của Dương Khương

Mẹ là con hát đào nương diễn tuồng

Khi đào nương mang thai mấy tháng

Đại vương Dục lại muốn làm chồng

Dục là con trưởng Minh Tông
Hiến Từ không rõ nên tôn lên làm

Mới đăng quang giết ngay thái hậu(1369)
Cùng Nhật Hạch ước dẫu với nhau
Họ Dương sẽ đổi thay vào
Vương triều chuyển họ bắt đầu qua năm

Dương Nhật Lễ ô dâm tà đạo
Quan đại thần phải chịu chết oan
May thay nhờ có Ngô Lang(1370)
Họ cùng Vương Phủ thân vương họ Trần

TRẦN NGHỆ TÔNG (1370 - 1372)

Giết Nhật Lễ quần thần mừng rỡ
Trên điện vàng tiếp nối tiền nhân
Xưng danh vương hiệu Nghệ Tông(1370)
Cứ theo phép cũ để dùng trị dân

Mẹ Nghệ Tông : Minh Từ hoàng hậu
Cũng là người cô ruột Quý Ly
Cho nên gặp dịp mỗi khi
Vua ban chức tước cho Ly lên dần

Trần Nghệ Tông có công khôi phục

Dựng nghiệp nhà trong lúc ngã nghiêng
Sau ba năm chấn cầm quyền (1372)
Nhường ngôi cho Kính là em của mình

Nước Chiêm Thành sáu lần xâm lấn
(1361,62,65,66,68,71)
Phá thành trì vua chẳng quan tâm
Cung vua phút chốc tan tành
Quân Chiêm đánh úp, miếu đình tiêu vong

Quân giặc đến mặc lòng cướp bóc
Phá thành trì, giết chóc chẳng chừa
Hận thù tích lũy từ xưa
Bây giờ có dịp thừa cơ trả thù

Chúng vợ vét những đồ quý giá
Đập tan tành, phá cả miếu cung
Sổ sách thư tịch gom chung (1371)
Phó cho ngọn lửa cháy bùng thành tro

Lửa cháy thiêu cả nền văn hóa
Nhà Tàng Thư chốc đã tan hoang
Quân dân chưa kịp bàng hoàng
Giặc đà rút hết xuôi nam trở về

Kể từ đó mỗi khi tra cứu
Biết tìm đâu tài liệu mà tra
Rối ren nhiều chuyện sinh ra
Vì mất sổ gốc nên ta nhọc lòng

Vua sai người thi công sửa chữa
 Xây những gì bị cháy ra tro
 Cung thất tiết giảm cốt cho (1371)
 Giữ phần nghiêm chỉnh khi vua nghị bàn

Vua lại sai Lang Trung soạn chế
 Sách Quốc Triều Thống Chế, lễ nghi (1371)
 Ruộng vườn đo đạc tấc ni (1371)
 Tịch điền làm lại bởi vì cháy tan (1372)

Khi ngự triều vua ban chiếu chỉ
 Cho dân khai lý lịch của mình
 Bởi gì sổ bộ, Chiêm Thành
 Đốt mất tất cả tan tành hết trơn

Giặc Chiêm Thành thâm hơn Mông Cổ
 Đập thành trì, đốt bỏ sách chương
 Cháy tiêu Văn Khố cội nguồn
 Bao nhiêu di tích, vô phương phục hồi

Lê Quý Ly làm nơi Mật Viện (1371)
 Nên thường ngày diện kiến với vua
 Bao nhiêu công việc bấy giờ
 Trong triều ngoài nội phải nhờ tay Ly

Cha Quý Ly vua kêu bằng cậu (1371)
 Bà Minh Từ thân mẫu Nghệ Tông
 Huy Ninh em gái góa chồng
 Vua đem gả lại cho không Thượng hầu

TRẦN DUỆ TÔNG (1372 - 1377)

Nhường ngôi cao cho Hoàng thái tử
 Tên là Kính con thứ Minh Tông
 Long Khánh niên hiệu, Duệ Tông
 Một người kiệt xuất, anh hùng đời xưa

Vua Duệ Tông là người thấy được
 Họa Chiêm Thành lúc trước qua đây
 Hỏa thiêu tất cả đền đài
 Ván sách văn khố bỏ ngay vào lò

Với ý đồ vô cùng nham hiểm
 Cuộc chiến tranh hủy diệt văn minh
 Chận ngay kế hoạch cố tình
 Duệ Tông ra lệnh phải dành ưu tiên

Xuống chiếu truyền cho dân cả nước (1373)
 Rèn kiếm cung, dự trữ binh lương
 Phân chia đội ngũ rõ ràng
 Đặt ra quân hiệu tước hàm phân minh

Quan văn võ chia thành thứ bậc (1374)
 Chọn người tài hạng nhất trong dân (1374)
 Đều cho làm tướng coi quân
 Ngày đêm huấn luyện dần dần tinh thông

Vua bỏ lệ, trước không được tuyển
 Kẻ nghèo nàn hay phạm dân đen (1375)
 Từ đây chỉ kể người hiền

Không dành đãi ngộ cho riêng loại nào

Để chuẩn bị khai đao hỏi tội
 Bởi tính tình tráo trở của Chiêm
 Vua sai sửa soạn chiến thuyền
 Khai thông đường xá lấy thêm người vào

Bổ sung vào quân nhân mạnh khỏe
 Dạy tân binh để thế lớp già
 Cho đắp đường đến Hà Hoa (1375)
 Chọn ngày xuất phát tiến qua Chiêm Thành

Năm Bính Thìn vào đầu tháng chạp (1376)
 Vua thân chinh quyết dẹp Nam Man
 Quân : một trăm hai chục ngàn
 Và nhiều chiến cụ quân lương lên đường

Động Ý Mang dừng quân hạ trại(1377)
 Chế Bồng Nga sai tới trá hàng
 Thưa rằng thành đã trống trơn
 Xin vua kíp lấy để dừng lữ cơ

Ý của vua " Dụng binh thần tốc"
 Bèn cho quân đánh thốc càng nhanh
 Để cho giặc khó điều binh
 Đánh nhanh , đánh mạnh để thành công hơn

Ngựa Nê Thông hí vang giữa trận
 Áo huyền bào thấp thoáng bóng vua

Thúc ngang lưng ngựa cướp cờ
 Áo ào gió cuốn bụi mù cát bay

Quân qua khỏi lọt ngay vào trận
 Chế Bồng Nga gài sảo tử lâu
 Bốn bên giặc đánh thẳng vào
 Chia cắt đội ngũ trước sau hai phần

Vua vung gươm tìm đường thoát hiểm
 Mở vòng vây quyết chiến tới cùng
 Nửa ngày đường máu mở xong
 Vừa công vừa thủ trông chừng viện binh

Cánh hậu ứng, Tử Bình không đến
 Để cho vua thế cạn đường cùng
 Nạp Hoa vung mấy thước gươm
 Mong cho Thánh Thượng an toàn tấm thân

May nhờ có tướng quân Đỗ Lễ
 Dem tài ba bảo vệ cho người
 Huyền Linh Hành Khiển vòng ngoài
 Lấy khiên đỡ đạn lần hồi kết hơi

Đỗ Tử Bình một người trí trá
 Trên lừa vua dưới đã lạm quyền
 Đáng ra thì việc trước tiên
 Là cho tốc chiến đánh liền mặt sau

Cánh hậu quân đánh vào kẻ địch

Chắc chắn là phá được phục binh
 Khốn thay tên Đỗ Tử Bình
 Mưu cầu sự sống riêng mình : rút êm

Lê Quý Ly nghe tin vua chết
 Cũng chuồn về, bỏ hết quân binh
 Nhân dân ở khắp kinh thành
 Nặng lời chưởi rửa dích danh lũ này

Duệ Tông chết nhưng ngài vẫn sống
 Nếu quần thần như thuở Nhân tông
 Quan quân nhất quyết một lòng
 Thì dù nguy khốn cũng không thế này..

TRẦN PHẾ ĐẾ (1377 - 1388)

Thái tử Hiến lên ngôi kế vị
 Xưng Giản Hoàng cai trị muôn dân
 Ở ngôi hơn được mười năm
 Bị quân gian ác mưu thâm hại người

Vừa lên ngôi ban ngay đại xá
 Xuống lệnh truyền cho cả thần dân
 Chính trang thuyền chiến binh quân
 Các nơi xung yếu phải tuần tra thêm

Trong mười năm cầm quyền trị nước

Việc triều đình cắt đặt các quan quân
 Thường do quyết định Nghệ Tông
 Và quan Phụ Chính kề gần bên vua

Nước Chiêm Thành bấy giờ hùng mạnh
 Cứ hàng năm tiến đánh quân ta
 Chúa Chiêm là Chế Bồng Nga
 Một người dũng lược trông xa thấy gần

Tập hợp dân bảo ban dạy dỗ
 Thay đổi dần thói cũ thời xưa
 Trở nên can đảm có thừa
 Hình thành mối họa nỗi lo vua Trần

Thành Thăng Long ba lần bị chiếm
 Có thật nhiều những chuyện xảy ra
 Quân Chiêm đốt hết cửa nhà
 Phá tan đền miếu chẳng tha mạng người

An Phủ Sứ họ Lê bị bắt
 Nếu muốn sống thì giặc bảo quỳ
 Lê Giốc chưởi , lữ man di
 -"Ta quan nước lớn sao quỳ trước bây"

Giặc nổi giận giết ngay Phủ Sứ
 Đốt kinh thành thiêu hủy văn thư
 Nghệ Tông quá sợ kẻ thù
 Tìm đường trốn đến Tiên Du lánh mình

Sợ Chiêm Thành đem tiền đi giấu

Chở tiền đồng vào núi chôn sâu
 Đem tiền giấu dưới Tháp Rùa
 Giấu luôn tượng đá các vua nhà Trần

Năm Canh Thân, Xương Phù thứ bốn (1380)
 Vào tháng hai ở chốn Nghệ An
 Quân Chiêm cướp của làm càn
 Vua sai Đại Sứ, Tử Bình tảo thanh

Quân Chiêm Thành xuất quân ra đánh
 Ngao quay thuyền hòng tránh tiến công
 Quý Ly nổi giận dùng dùng
 Chém đầu Ngao để rao cùng trong quân

Năm Quý Hợi (1383); xuất quân tiến đánh
 Lê Quý Ly thống lĩnh thủy binh
 Dong buồm hướng tới Chiêm Thành
 Nửa đường gặp bão nên đành quay lui

Vua Nhà Minh luôn đòi cống phẩm
 Khi đòi lương cho lính Lâm An
 Khi đòi sư sãi tặng nhân
 Lại đòi cây trái, lần lần đòi voi

Năm mươi voi cống cho lũ giặc
 Phải sai người đưa tới Vân Nam
 Muối mòng nước độc sơn lam
 Nhiều người mất mạng kêu than muốn về

Lê Quý Ly trở nghề thao túng
 Giữa triều đình ngầm chống lại vua
 Các quan lăm kẻ theo hùa
 Như Trần Nguyên Đán lại nhờ nuôi con

Đán giao con nhờ Ly nâng đỡ
 Chỉ cốt là tránh chỗ hiểm nguy
 Đán từng nói bóng Quý Ly
 Là loại quạ dữ khác gì sát tinh

Vua bàn mưu với riêng Thái Úy
 Chuyện lộng hành quá thể của Ly
 Vua bàn phải giết ngay đi
 Để lâu mang họa sau thì khó khăn

Ly nghe được định tâm tự tử
 Luận, Phương bàn xin thử Nghệ Tông
 May ra ngài cứu được ông
 Lựa lời nói khéo lấy lòng ông đi

Chuyện xảy ra như y lời Luận
 Trần Nghệ Tông ngu xuẩn bắt vua
 Các quan tướng sĩ bất ngờ
 Đem quân định cướp lấy vua đem về

Vua ngăn lại, truyền đi ra hết
 Viết hai chữ "giải giáp" trao cho
 Thượng hoàng bảo nhỏ với vua

Thái Dương phủ đệ bảo vua đi cùng

Vừa đến nơi dùng dây siết cổ

Rồi giáng xuống Lịch Đức mà thôi

Lập cho con út lên ngôi

Thuận Tông Hoàng Đế thay người để lên

TRẦN THUẬN TÔNG (1388 - 1398)

Trong mười năm nắm quyền cai trị

Năm năm đầu thì có Nghệ Tông

Quyền hành đã tóm thu dần

Vào tay Phụ Chính Đại Thần Quý Ly

Năm Kỷ Ty (1389), Quý Ly làm tướng

Đem binh đi chặn đánh Chiêm Thành

Quân Chiêm gài sẵn phục binh

Quý Ly thua chạy về thành Thăng Long

Binh bỏ lại như ong vỡ tổ

Giặc giết gần bảy chục tướng quân

Bao nhiêu còn lại chết dần

Ấy mà Ly cứ vững chân như thường

Qua năm sau Chiêm Vương lại dẫn

Trăm chiến thuyền lảng vảng ngoài xa

Trước thuyền vua Chế Bồng Nga

Đăm đăm quan sát quân ta trên bờ

Trần Khát Chân được nhờ chỉ điểm

Liên truyền quân súng chĩa vào nơi

Bồng Nga đang ở trên đài

Ngàn ngàn đạn nổ, giết người chết ngay

Quan Chiêm Thành vừa hay vua chết

Liên vội vàng rút hết lui sau

Bồng Nga bị cắt lấy đầu

Do tên Nguyên Diệu đã đầu vua Chiêm

Phạm Nhữ Lạc giết luôn Nguyễn Diệu

Gởi về triều để báo lên vua

Rằng quân ta đã mới vừa

Đánh tan lũ giặc kẻ thù nhiều năm

La Ngại dẫn số quân còn lại

Đến sông Lô hỏa táng xác vua

Ngày đêm bọn đạo quanh co

Chiêm quốc nắng quá mịt mù ngàn năm

Nghệ Tông chết cuối năm Quý Dậu

Là một người hèn nhát u mê

Nghe hơi giặc, vội chuồn đi

Giết con, giết cháu chẳng hề động tâm

Lại là kẻ gieo mầm sụp đổ

Đưa nhà Trần đến chỗ suy vong

Việc triều chẳng chút bận tâm

Chỉ ưa tán tụng của quân nịnh thần

TRẦN THIẾU ĐẾ (1398 - 1400)

Lê Quý Ly vô nhân tác quái
 Manh dã tâm chẳng đoái tình người
 Giết ngay con rể như chơi
 Loạn thần tặc tử cướp ngôi nhà Trần

Ở Đốn Sơn hội quân thề ước
 Trần Khát Chân tính nước giết đi
 Định làm đảo chính Quý Ly
 Nhưng vì do dự nên chi hại người

Ly biết được ra oai khủng bố
 Bắt con trai một tuổi trở nên
 Đem di dìm nước chết liền
 Hoặc cho chôn sống, truy tìm trảo nha

Là một kẻ ranh ma quỷ quyết
 Một tay mình đã giết biết bao
 Giết người kể cả trước sau
 Năm trăm mạng sống năm nào còn ghi

Người đời chê Quý Ly thơ dở
 Lại học đòi giải nghĩa kinh Thư
 Chép thiên Vô Dật điển nôm
 Văn chương lạng quạng tính đem dạy đời

Bao kẻ sĩ đương thời phê phán
 Ly bắt người kết án đày xa
 Phê bình quyền của người ta

Nhưng mà chê dờ truy ra giết liền

QUYẾN MƯỜI**HỒ QUÝ LY (1400)**

Cướp ngôi vua, chuyên quyền quá quắc
 Đổi niên hiệu thành nước Đại Ngu (1400)
 Nhận mình con cháu Thuận Ngu ?
 Bỏ họ Lê, đổi họ Hồ từ đây

Thuở bấy giờ có nhiều ẩn sĩ
 Cũng nhiều phường quái quỷ lưu manh
 Như là Đồng Thúc, Hối Khanh(1401)
 Dâng thư xàm tấu mong giành tranh công

Vương Nhữ Chu có công chế tác(1396)
 Làm ra đồng giấy bạc lưu thương
 Định ra tỷ lệ rõ ràng
 Quan hai tiền giấy bằng quan tiền đồng

Ông cũng từng đặt ra triều phục
 Quy định màu, hia mào các quan
 Tùy theo chức tước mà mang
 Khi vào triều kiến thêm phần trang nghiêm

Hoàng Hối Khanh dâng lên kế sách(1404)
 Lập Hộ Tịch rồi bắt kê khai
 Ghi danh từ tuổi lên hai

Chép vào sổ bộ sai người thống kê

Lịnh đuổi về những người lưu lạc
Ra quyết định hạn chế gia nô
Cho mua thóc lúa vào kho
Đắp đường thiên lý để cho dễ dàng(1402)

Nguyễn Đại Năng có tài châm cứu(1403)
Dùng kim châm để chữa cho người
Đặt chức Quảng tế khắp nơi
Chăm nom sức khỏe trông coi giữ gìn

Về hành chính đổi tên các lộ
Đặt lại chức chánh phó ban cho
Định ra mức thuế điền tô
Đặt chức Liêm phóng để dò xét dân(1400)

Hồ Quý Ly dùng trăm biện pháp
Mục đích là đàn áp nhân dân
Sau là để diệt nhà Trần
Thi hành bạo lực chẳng cần nhân tâm

Chỉ trong vòng bảy năm thống trị
Hồ Quý Ly đã thí nhiều người
Xuất vua, giết rể và rồi(1389)
Giết luôn đồng đội, con thầy chẳng thương

Dựng quán xá dọc đường sơn cốc(1402)
Chằng dây thừng để giúp thuyền qua(1399)
Lập thêm trường học nơi xa(1397)

Quan điền chực mẫu để mà trả lương

Dùng chữ Nôm thay luôn chữ Hán(1396)
Lần đầu tiên môn toán ra thi
Khảo hạch có đến bốn kỳ
Chọn ra ngày tháng định kỳ mỗi khoa

Bày ra cách : "Cầu lời nói thẳng"(1392,1405)
Thực chất là cái bẫy giăng qua
Nghề này học được của cha
Đã làm trước đó mười ba năm rồi

Lại dời đô ra ngoài Thanh Hóa(1397)
Lấy An Tôn làm chỗ đóng đô
Người can thì để ý thù
Tính tình nhỏ nhen như trò trẻ con

"Cốt ở đức không hơn ở hiểm"
Đó là lời Như Thuyết căn ngăn(1402)
Ngụy Thúc, Nguyễn Bẩm tâu rằng :
"Sống cho phải đạo hiếu trung với người"(1397)

HỒ HÁN THƯƠNG (1401 - 1407)

Hồ Hán Thương thay ngôi Quốc Tổ
Đem đại quân phủ dụ Chiêm Thành
Bồ Điền sứ giả nói quanh(1402)
Dân đất Chiêm Động xin mình lui quân
Quý Ly ép dâng luôn Cổ Lũy
Đặt đất này thành lộ Thăng Hoa

Cảnh Chân lại được điều qua
Lâm An Phủ sứ đất ta bấy giờ

vua nhà Minh thừa cơ rối loạn
Vì gian thần soán đoạt ngôi vua
Nhiều lần sách nhiễu thăm dò(1403,1404,1405)
Lúc bắt triều cống, khi cho người vào

Đầu tháng tư vào năm Bính Tuất
Quân nhà Minh đánh thốc Lãn Kinh (1406)
Đem sang mười vạn tinh binh
Nguyên Trừng tướng quốc suýt thành tù nhân

Đến tháng chín thêm lần xâm lược
Tân thành hầu Trương Phụ tướng quân
Đem theo bốn chục vạn quân
Đánh vào Pha Lũy tiến dần kinh sư

Một cánh khác thì do Mộc Thạnh(1406)
Mở đường vào tiến đánh tạt qua
Hán Thương ra lệnh quân ta
Trải dài dàn trận để mà nghênh quân

Giặc đánh úp tấn công như chớp
Tướng nhà Hồ đang mãi vui chơi
Tả thần Dực Nguyễn Công Khôi
Chết ngay tại trận không lời trời trăn

Quân Thiên Trường không ngăn được giặc
Chúng tràn vào ở khắp Thăng Long

Ra tay vét hết tiền đồng
Thieu con trai nhỏ, sục lòng gái tơ

Quân nhà Hồ rút về Thanh Hóa
Còn lòng dân thì quá chán chê
Nhà Hồ ác đức quá ghê
Cho nên giặc đến lại về theo phe

Hồ Quý Ly bị Tàu bắt sống
Trói gô rồi giải thẳng Kim Lăng
Đặt quan cai trị dần dần
Đổi thành Giao Chỉ, chia là Phủ Châu (1407)

48 Phủ, 5 Châu áp đặt
Lập ra ty Án sát Đô ty
Đặt quan bố chính chỉ vì
Dễ bề cai trị đất chi thành vùng

Tổng kết chung giặc thu tất cả :
Chín nghìn thuyền, chiến mã bốn trăm
Hơn ba triệu một hộ dân
Một trăm voi chiến, băm lăm nghìn bò

GIẢN ĐỊNH ĐẾ (1407 - 1409)

Giản Định Đế hiện giờ đang ở
Châu Trường Yên Mộ Độ lên ngôi
"Diệt Minh" treo bảng cầu người
Đặng Tất nghe được tới nơi hội cùng

Vua phong Tất quốc công đại tướng
 Khắp quân dân hưởng ứng rần rần
 Bô Cô một trận oai hùng
 Đánh cho Mộc Thạnh cong lưng chạy về

Giết Lưu Tuấn, Đô Ty Lữ Nghi
 Quân nhà Trần như thế chẻ tre
 Tiếc thay vua vốn hay nghe
 Mộng Trang sàm tấu giết đi đại thần

Chém Cảnh Chân, bóp hầu Đặng Tất (1409)
 Khiến bao người phẫn uất chán chê
 Nghĩa quân tan vỡ tức thì
 Mặc cho Trương Phụ ra uy vẫy vùng

Phụ tới đâu, gươm vung tới đó(1409)
 Xác người phơi thành núi thảm thay
 Có một ruột quấn vào cây
 Hoặc đem rán lấy mỡ này đốt chơi

Lại có đứa moi thai, mổ bụng(1409)
 Có đứa thì móc họng, cắt tai
 Hoặc đem thiến hoạn bé trai
 Lùa theo gái đẹp khắp nơi đem về

Đói thê thảm, dân quê mất trắng
 Khắp ruộng đồng lúa chẳng trở bông
 Lại thêm dịch bệnh quá chùng(1407,1409)
 Xác người vất vưởng nằm chồng lên nhau

Mấy tháng sau suy tôn Quý Khoáng (1409)
 Lên làm vua thống quản quyền uy
 Khắp nơi hào kiệt theo về
 Chính trang binh mã, chỉ huy mọi người

Trong khi đó lăm nơi trong nước
 Nhiều người như Hà Mạc nổi lên
 Giết tên Tả Dịch đương quyền(1410)
 Quân không thống nhất nên đành bại vong

Vua Trùng Quang hòa trong thế yếu
 Sai sứ thần Nguyễn Biểu cầu phong
 Giữa triều xem giặc như không
 Đem thân thuyết khách một lòng vì dân

Nguyễn Biểu đem chí nhân, đại nghĩa
 Cùng luận bàn ở giữa hành dinh
 Mắt nhìn Trương Phụ tổng binh
 Buông lời đánh thép nên danh kẻ thù

Trương Phụ cho dọn ngay bàn tiệc
 Cổ đầu người để thết Nguyễn quân
 Đầu lâu luộc chín bày mâm
 Nhe răng như dọa quỷ thần cũng kinh

Môi Nguyễn Biểu cạn bình rượu đỏ
 Vung tay người vừa gõ vừa ngâm :
 "Ngọc thiết, trần tu đã đủ mùi

Gia hào thêm có cổ đầu người

Nem công, chả phượng còn thua béo
Thịt gấu, gan lân cũng kém tươi
Có lối lộc ninh so cũng một
Vật bày tỏ thủ bội hơn mười

Kìa kìa ngon ngọt tà vai lợn
Tráng sĩ như Phàn tiếng để đời
Còn ta thì đối với người
Anh hùng hảo hớn ai người hơn nhau

Phụ giận quá cột đầu Nguyễn Biểu
Dưới chân cầu dìm chết mới thôi
Đặng Dung hận kẻ ác này
Quyết bắt cho được tên này mới thôi (1413)

Kênh soái Già khi trời đã tối
Đột nhập vào thuyền của quân Minh
Định tâm bắt Phụ một mình
Vì không biết mặt nên đành chịu thua

Dân và vua hết lòng phục quốc
Đường ngập nghênh những bước gian nan
Còn đâu thuở ấy huy hoàng
Nước non Đại Việt vô vàn nguy nan

Hết Đặng Dung lại sang Cảnh Di
Đến vua Trần cũng bị giặc vây

Vua quan bị lọt vào tay
Tổng Binh Trương Phụ giết ngay mấy
người(1413)

Mười hai đời , khởi công dựng nước
Triều nhà Trần chấm dứt từ đây
Một trăm bảy bốn năm dài
Hậu trần thêm bảy năm rồi thay ngôi

QUYỂN MƯỜI MỘT

Năm Giáp Ngọ đặt người cai trị (1414)
Một vùng đất Giao Chỉ bấy giờ
Ngọc ngà vợ vét đầy kho
Bắt dân xuống biển để mò ngọc trai

Giặc Minh lại ra tay tàn ác
Chiếm lấy ngay mỏ bạc mỏ vàng(1415)
Dân ta cơ cực cùng đường
Lâm vào thảm cảnh tang thương nã nề

LÊ THÁI TỔ HOÀNG ĐẾ (1428- 1433)

Năm Mậu Tuất truyền đi các lộ(1418)

Rằng Lam Sơn Lê Lợi dấy binh
 Muôn người nhất loạt tôn vinh
 Đưa làm chủ tướng “Diệt Minh” báo thù

Ở dưới cờ, anh hùng hào kiệt
 Cùng một lòng thề quyết đánh tan
 Lũ quân xâm lược hung tàn
 Giành nền độc lập giang sơn của mình

Kể từ đó đồn binh tích thảo
 Gửi trồn đơn bá cáo khắp nơi
 Anh hùng hội tại Lũng Nhai (1419)
 Chung lòng giết lũ giặc trời cứu dân

Trận đầu tiên dàn quân Lạc Thủy
 Đánh Mã Kỳ như thể chẻ tre
 Quân lương khí giới thu về
 Ba ngàn xác giặc đầu lìa khỏi thân

Tên Lý Bân đem quân lũng sục(1418)
 Bị Vương cho mai phục dọc đường
 Bắn tên, giặc chết, vô vàn
 Hoảng hồn vội rút binh lương chạy về

Giặc kiệt quệ khó bề chống đỡ
 Dân thừa cơ từ đó nổi lên
 Cùng nhau tiến đánh ngày đêm
 Thượng thư Hoàng Phúc phải xin hời triều(1420)

Giặc đóng đầu, dân theo ở đấy
 Như tàng hình, lúc thấy lúc không
 Hở ra, giặc bị tấn công
 Tham mưu Trần Trí buộc lòng rút lui(1421)

Người Ai Lao, quân vài ba vạn(1421)
 Cùng trăm voi giả dạng theo ta
 Vào trong doanh trại chung nhà
 Nửa đêm bất ý nổ ra phá thành

Vua đích thân chỉ huy cự chiến
 Giữa trận tiền vung kiếm dẹp tan
 Ai Lao sợ quá chạy luôn
 Quân ta đuổi đến Lưu Sơn mới về

Năm Nhâm Dần(1422) nhằm khi tháng Chạp
 Người Ai Lao hẹn gặp quân Minh
 Hợp tung làm thế liên minh
 Đông Tây giáp lại quyết tình diệt ta

Vua xuống lệnh xông ra đánh mạnh
 Cho tiến quân một cánh mở đường
 Hậu quân rút khỏi chiến trường
 Rồi quay bợc hậu tìm phương đánh vào

Quân Ai Lao không ngờ phản kích
 Viện binh giặc nằm tít ngoài xa
 Mã Kỳ, Trần Trí xin ta
 Tạm thời đình chiến vờ qua lúc này

Núi Chí Linh đồn xây lán dựng
 Hai tháng trời gần cạn quân lương
 Giết voi và ngựa đở lòng(1422)
 Mà quân kháng chiến vẫn không nản lòng

Rồi dùng voi tấn công đột ngột
 Đánh Đa Căng, Nhữ Hốt thoát thân(1424)
 Nhà Minh sai trả Lê Trần
 Xin ta ngừng chiến rút quân , trả hàng

Tướng Lam Sơn : Lê Hào , Lê Lĩnh
 Với đội hình quân lính ngàn tên
 Nhằm khi Lê Thạch xông lên
 Chẳng may lọt hố chông ghim vào người

Bảo Lê Ngân, vua sai Lê Liệt
 Đường tắt đi vây xiết Đỗ Gia
 Phục binh Bồ Ải quân ta(1424)
 Dưới quyền Lê Sát đánh ba hôm liền

Lấy thêm quân vua truyền vây hãm(1425)
 Thành Nghệ An cùng quẫn lâu nay
 Tướng giặc Trần Trí khoanh tay
 Bèn cho đóng kín đờng viện binh

Vây Tân Bình giao cho Lê Nỗ(1425)
 Cùng Trần Nảo đánh tới Hóa Châu
 Vùng đất Thuận Hóa đã lâu

Dưới ách thống trị , nay vào tay ta

Cho chia quân làm ba mũi nhọn(1426)
 Hai đạo dùng giữ chốn biên cương
 Chặn binh Lương Quăng tiến sang
 Khởi đầu bắc tiến quyết dành lại dân

Giặc ở thành Đông Quan nao núng
 Tướng Lý An, Phương Chính chạy về
 Bàn cùng Trần Trí rút đi
 Tây Đô khốn đốn coi bề nguy nan

Để giải vây mấy làng phụ cận
 Quanh Đông Quan giặc vẫn cầm chân
 Nghĩa quân vây xiết lại dần
 Giết Sâm và Đại ở gần cầu Nhân

Quân viện binh của Vương An Lão
 Bị Lê Khả áp đảo tới bởi
 Giết đi hơn một nghìn người
 Tàn quân còn lại chạy dài qua sông

Vào mùa đông trong năm Bình Ngô(1426)
 Vua nhà Minh cho cử Vương Thông
 Ngã Vân Nam , thẳng đến sông
 Thêm quân ba vạn đi cùng Mã Anh

Sông Yên Nguyệt vây quanh quân giặc
 Giết Trần Hiệp đón bắt Vương Thông

Giặc Minh chết đuối đầy giòng
Chém tên Lý Lượng bắt chùng vạn tên

Cho tiến lên đuổi theo Phương Chính
Bọn Mã Kỳ cố tránh thoát đi
Ta thu quân khí bọn bề
Vương Thông thoát được chạy về Đông Quan

Bình Định Vương chọn nơi Phù Liệt
Đặt bản doanh trực tiếp chỉ huy
Đông Đô bốn đạo phân đi
Đặt quan văn võ để bề điều quân

Vương tìm được họ Trần tên Cảo
Lập làm vua bố cáo trong dân
Triệu ghi danh tính rõ ràng
Hiệu là Thiên Khánh ngang hàng đế vương

Giặc bị vây lâm đường khốn quẩn
Ở nhiều nơi chúng dẫn ra hàng
Vương Thông mong được bảo toàn
Sai đưa thư đến tính toán nghị hòa

Vua bằng lòng ban ra quân lệnh
Cho từng đoàn binh lính người Minh
Mau mau tập hợp về dinh
Giải trừ vũ khí Yên Kinh cho về

Vương Thông nghe lời tên phản quốc(1426)

Nên đem lòng ngờ vực quân ta
Đắp thêm thành lũy để mà
Đợi binh tiếp viện sẽ qua cứu mình

Giận giặc Minh đã không thành thật
Lại sai người bí mật mang thư
Xin binh cứu viện bây giờ
Nên vua quyết định đánh cho tan hàng

Bản doanh nơi Đông Quan đổi mặt
Địch và ta chỉ cách sông Lô
Truyền cho Nguyễn Trãi đại phu
Dự bàn việc thảo một tờ chiêu an

Giặc nhiều nơi ra hàng đồng loạt
Tướng nhà Minh hoảng hốt vô cùng
Lấy Thị Cầu chiếm Tam Giang
Diễn Châu cùng với Nghệ An quy hàng

An viễn hầu Liễu Thăng xuất trận(1427)
Dem theo cùng mười vạn quân binh
Tham tướng Bảo Định, Lương Minh
Đồ đốc Thôi Tụ cùng mình kéo sang

Tướng Chinh Nam quốc công Mộc Thạnh
Năm vạn quân một cánh tiến qua
Đánh vào cửa ải Lê Hoa
Dừng chân nghe ngóng lấy đà tấn công

Còn Liễu Thăng vượt vòng Pha Lũy
 Quân Lê Lợi lùi giữ Ải Lưu
 Kế sách ta đã lập mưu
 Chỉ vài ba trận giã òn thua to

Liễu Thăng cho đại quân đánh thốc
 Lọt vào vòng mai phục của ta
 Bốn bên pháo lệnh nổ ra
 Quân Minh tháo chạy kêu la rần trời

Chém Liễu Thăng ở đồi Yên Ngựa(1427)
 Đem bêu đầu trước giữa ba quân
 Lương Minh, Lý Khánh lùi dần
 Cuối cùng tử trận ở gần Chí Linh

Ngày mười lăm, quân Minh đại bại(1427)
 Trói Hoàng Phúc, Thôi Tụ dẫn đi
 Ta thu ấn bạc, châu phê
 Hồ phù chiến khí đem về Đông Quan

Ở Vân Nam , tướng già Mộc Thạnh
 Thấy rừng mình trước cảnh Liễu Thăng
 Vội vàng bỏ cả ba quân
 Một mình một ngựa chạy băng trốn về

Ở Đông Quan giặc nghe đại bại
 Vội vàng đem dâng sớ xin hòa
 Túc tốc sai sứ mang qua
 Xin vua mở lượng hải hà tha cho

Vua xuống lệnh trả tù về trước
 Cấp bạc tiền, gạo nước, quân lương
 Cho thuyền, cấp ngựa sẵn sàng
 Lấy điều nhân nghĩa dạy quân giặc tàu

Cho Phương Chính bắt đầu về trước(1427)
 Còn Mã Kỳ thì được theo sau
 Hoàng Phúc, Sơn Thọ lao xao
 Xốc xích quần áo dắt nhau trở về

Trước khi đi, đến nơi lạy tạ
 Bình Định Vương trước cửa hành dinh
 Vua ta khuyên nhủ giặc Minh
 Từ đây, đừng đại chiến tranh với người

Bạc quân tử ở đời hiếm có
 Vua và Thông luận cổ suy kim
 Trước thù, nay lại hàn huyên
 Cùng nhau giải mối thù hiềm từ lâu

Uống cạn bầu, chuyện trò tới sáng
 Nghĩa hiếu hòa chuyện vãn với nhau
 Vua sai đem rượu, đưa trâu
 Khôn ngoan đáng bậc ngoại giao tuyệt vời

Năm Mậu Thân, lên ngôi hoàng đế(1428)
 Dời đô về ở phía Đông Kinh
 Thuận Thiên niên hiệu chính danh

Đặc tên : Đại Việt , sử xanh muôn đời

Vua cùng người nghị bàn việc nước
Luận tội công cho được phân minh(1429)
Lại sai Nguyễn Trãi dâng lên
Bình Ngô đại cáo để truyền trong dân(1428)

Bản tuyên ngôn được rao khắp nước
Cho thần dân biết được ý vua
Nước nhà độc lập bấy giờ
Thái bình thịnh trị cơ đồ phục hưng

Trong tận cùng trái tim vua nói :

1. Từng nghe :

Việc nhân nghĩa cốt ở yên dân
Quân điếu phạt trước lo trừ bạo
Như nước Đại Việt ta từ trước
Vốn xưng nền văn hiến đã lâu
Núi sông bờ cõi đã chia
Phong tục Bắc Nam cũng khác
Từ Triệu, Đinh, Lê Lý, Trần bao đời gây nền độc
lập
Cùng Hán, Đường, Tống, Nguyên mỗi bên xưng
đế một phương
Tuy mạnh yếu từng lúc khác nhau
Song hào kiệt đời nào cũng có.

Vì vậy :

Lưu Cung tham công nên thất bại,
Triệu Tiết thích lớn phải tiêu vong
Cửa Hàm Tử bắt sống Toa Đô
Sông Bạch Đằng giết tươi Ô Mã
Việc xưa xem xét
Chứng cứ còn ghi

2. Vừa rồi :

Nhân họ Hồ chính sự phiền hà
Để trong nước lòng dân oán hận
Quân cuồng Minh đã thừa cơ gây họa
Bọn gian tà còn bán nước cầu vinh
Nướng dân đen trên ngọn lửa hung tàn
Vùi con đỏ xuống dưới hầm tai vạ
Dối trời, lừa dân, đủ muôn nghìn kế
Gây binh, kết oán, trải hai mươi năm
Bại nhân nghĩa nát cả đất trời
Nặng thuế khoá sạch không đầm núi
Người bị ép xuống biển, dòng lưng mò ngọc,
ngán thay cá mập thường luồng
Kẻ bị đem vào núi, đãi cát tìm vàng, khốn nỗi
rừng sâu nước độc
Vét sản vật, bắt dò chim sả, chốn chốn lưới
chăng
Nhiều nhân dân, bắt bẫy hươu đen, nơi nơi cạm
đặt
Tàn hại cả giống côn trùng cây cỏ
Nheo nhóc thay kẻ góa bụa khốn cùng

Thằng há miệng, đứa nhe răng, máu mỡ bấy no
nê chưa chán.

Nay xây nhà, mai đắp đất, chân tay nào phục
dịch cho vừa ?

Nặng nề những nỗi phu phen

Tan tác cả nghề canh cửi

Độc ác thay, trúc Nam Sơn không ghi hết tội

Dơ bẩn thay, nước Nam Hải không rửa sạch mùi
!

Lẽ nào trời đất dung tha

Ai bảo thần dân chịu được

3. Ta đây :

Núi Lam Sơn dấy nghĩa

Chốn hoang dã nương mình

Ngãm thù lớn há đội trời chung

Căm giặc nước thề không cùng sống

Đau lòng nhức óc, chốc đà mười mấy năm trời

Nếm mật nằm gai, há phải một hai sớm tối

Quên ăn vì giận, sách lược thao suy xét đã tinh,

Ngãm trước đến nay, lẽ hưng phế đắn đo càng
kỹ

Những trần trọc trong cơn mộng mị,

Chỉ băn khoăn một nỗi đồ hồi,

Vừa khi cờ nghĩa dấy lên

Chính lúc quân thù đang mạnh.

Lại ngặt vì :

Tuấn kiệt như sao buổi sớm

Nhân tài như lá mùa thu

Việc bôn tẩu thiếu kẻ đỡ đần

Nơi duy ác hiểm người bàn bạc

Tấm lòng cứu nước, vẫn dăm dăm muốn tiến về
đông

Cỗ xe cầu hiền, thường chăm chăm còn dành
phía tả.

Thế mà :

Trông người, người càng vắng bóng, mịt mù như
nghìn chốn bể khơi

Tự ta, ta phải dốc lòng vãi vãi hơn cứu người chết
đuối.

Phần vì giận quân thù ngang dọc

Phần vì lo vận nước khó khăn,

Khi Linh Sơn lương hết mấy tuần,

Khi Khôi Huyện, quân không một đội

Trời thử lòng trao cho mệnh lớn

Ta gắng chí khắc phục gian nan

Nhân dân bốn cõi một nhà, dựng cần trúc ngọn
cờ phấp phới

Tướng sĩ một lòng phụ tử, hòa nước sông chén
rượu ngọt ngào

Thế trận xuất kỳ, lấy yếu chống mạnh

Dùng quân mai phục, lấy ít địch nhiều.

Trợn hay :

Đem đại nghĩa để thắng hung tàn, lấy chí nhân
để thay cường bạo

Trận Bồ Đằng, sấm vang chớp giạt,
 Miền Trà Lân, trúc chẻ tro bay
 Sĩ khí đã hăng
 Quân thanh càng mạnh
 Trần Trí, Sơn Thọ nghe hơi mà mất vía,
 Lý An, Phương Chính nín thở cầu thoát thân
 Thừa thắng ruổi dài, Tây Kinh quân ta chiếm lại
 Tuyển binh, tiến đánh, Đông Đô đất cũ thu về,
 Ninh Kiều máu chảy thành sông, tanh trôi vạn dặm
 Tốt Động, thầy chất đầy nội, như để ngàn năm.
 Phúc tâm 1uân giặc : Trần Hiệp đã phải bêu đầu.
 Mọt gian kẻ thù : Lý Lượng cũng đành bỏ mạng
 Vương Thông gỡ thế nguy, mà đám lửa cháy lại càng cháy
 Mã Anh cứu trận đánh, mà quân ta hăng lại càng hăng.
 Bó tay để đợi bại vong, giặc đã trí cùng lực kiệt
 Chẳng đánh mà người chịu khuất, ta đây mưu phạt tâm công
 Tưởng chúng biết lẽ ăn năn, nên đã thay lòng đổi dạ.
 Ngờ đâu vẫn đương mưu tính, lại còn chuốc tội gây oan,
 Giữ ý kiến một người, gieo vạ cho bao nhiêu kẻ khác,
 Tham công danh một lúc, để cười cho tất cả thế gian.

Bởi thế :
 Thăng nhãi con Tuyên Đức, động binh không ngừng
 Đờ nhút nhát Thạnh, Thăng đem dầu chữa cháy,
 Đinh Mùi tháng chín, Liễu Thăng đem binh từ Khâu Ôn kéo lại.
 Năm ấy tháng mười, Mộc Thạnh chia đường từ Vân Nam tiến sang.
 Ta trước đã điều binh thủ hiểm, chặt mũi tiên phong,
 Ta sau lại sai tướng chặn đường, tuyệt nguồn lương thực.
 Ngày mười tám, trận Chi Lăng Liễu Thăng thất thế,
 Ngày hai mươi, trận Mã Yên Liễu Thăng cụt đầu.
 Ngày hăm năm, bá tước Lương Minh đại bại tử vong
 Ngày hăm tám, thượng thư Lý Khánh cùng kế tự vẫn
 Thuận đà ta đưa mũi dao tung phá
 Bí nước giặc quay mũi giáo đánh nhau
 Lại thân quân bốn mặt vây thành
 Hẹn đến giữa tháng mười diệt giặc,
 Sĩ tốt kén người hùng hổ,
 Bề tôi chọn kẻ vuốt nanh,
 Gươm mài đá, đá núi cũng mòn,
 Voi uống nước, nước sông phải cạn,
 Đánh một trận, sạch không kình ngạc
 Đánh hai trận, tan tác chiêm muông.

Cơn gió to trút sạch lá khô,
 Tổ kiến hồng, sọt toang đê vỡ.
 Đò đốc Thôi Tụ lê gối dâng tờ tạ tội.
 Thượng thư Hoàng Phúc trói tay để tự xin hàng.
 Lạng Giang, Lạng Sơn thầy chất đầy đường,
 Xương Giang, Bình Than máu trôi đỏ nước.
 Ghê gớm thay ! Sắc phong vân phải đổi,
 Âm đạ thay ! Anh nhật nguyệt phải mờ.
 Bị ta chặn ở Lê Hoa, quân Vân Nam nghi ngờ
 khiếp vía mà vỡ mật !
 Nghe Thăng thua ở Cần Trạm, quân Mộc Thạnh
 xéo lên nhau chạy để thoát thân,
 Suối Lãnh Câu, máu đào trôi chảy, nước sông
 nghẹn ngào tiếng khóc.
 Thành Đan Xá, thầy chất thành núi, cỏ nội đầm
 đìa máu đen.
 Cứu binh hai đạo tan tành, quay gót chẳng kịp
 Quân giặc các thành khốn đốn, cởi giáp ra hàng,
 Tướng giặc bị cầm tù, như hổ đói vẫy đuôi xin
 cứu mạng.
 Thần vũ chẳng giết hại, thề lòng trời, ta mở
 đường hiếu sinh
 Mã Kỳ, Phương Chính cấp cho năm trăm chiến
 thuyền
 ra đến biển mà vẫn hồn bay phách lạc.
 Vương Thông, Mã Anh phát cho vài nghìn cỗ
 ngựa,
 về đến nước mà vẫn tim đập chân run !
 Họ đã tham sống sợ chết mà hòa hiếu thực lòng.

Ta lấy toàn quân là hơn, để nhân dân nghỉ sức,
 Chẳng những mưu kế kỳ diệu
 Cũng là chưa thấy xưa nay .
 4. Xả tắc từ đây vững bền
 Giang sơn từ đây đổi mới
 Kiền khôn bĩ mà lại thái
 Nhật nguyệt hối mà lại minh
 Ngàn thu vết nhục nhã sạch lau
 Muôn thuở nền thái bình vững chắc.
 Au cũng nhờ trời đất tổ tông khôn thiêng, ngầm
 giúp đỡ mới được như vậy.
 Than ôi !
 Một cổ nhung chiến thắng, nên công oanh liệt
 ngàn năm,
 Bốn phương biển cả thanh bình, ban chiếu duy
 tân khắp chốn.
 Xa gần bá cáo
 Ai nấy đều hay.”

Xuống chiếu sai biểu dương sĩ tử
 Khuyến khích dân tiến cử nhân tài(1429)
 Lắng nghe can gián của người
 Lúc bàn việc nước dẫn lời thánh nhân

Với thuộc cấp định công phong tước
 Chia ba bậc, phẩm trật rõ ràng
 Kê khai tài sản cá nhân
 Sổ điền, sổ bộ, chia ban mà làm(1430)

Vua xuống chiếu truyền quan văn võ
 Hợp bàn về quy cũ bạc tiền(1431)
 Không vì ưa thích ý riêng
 Mà đem áp đặt lấy quyền bắt dân

Sai giết hết những quân phản nghịch
 Giúp giặc làm những việc ác ôn
 Đã không sửa lại lỗi lầm
 Tụ bè kết đảng ngấm ngầm âm mưu

Sai tịch thu gia tư những kẻ
 Làm lắm điều quốc tộ gia vong
 Như là Nhữ Hốt, Văn Phong
 Như tên Sùng, Lễ, tên Trung, tên Tồn

Vua giết oan quan Phạm Văn Xảo (1430)
 Cũng như là Trần Cảo trước đây (1428)
 Cũng như Nguyễn Hãn sau này
 Vì nghi bội phản giết ngay mấy người

Giết Tư Mã Lê Lai vì cậy (1427)
 Có chiến công nói bậy khinh nhờn
 Tịch thu tiền của gia trang
 Chém ngay những kẻ bán buôn trữ hàng

Vua làm sách Lam Sơn thực lục
 Chép lịch triều từ lúc khởi binh
 Viết lên sự nghiệp kháng Minh
 Ghi công chiến sĩ vô danh muôn đời

Vua lại sai xây cung Vạn Thọ (1428)
 Chế tạo thêm chiến cụ, thuyền bè
 Đúc tiền, biểu chế phục nghi
 Định ra ấn tín, quốc huy rõ ràng

Năm Quý Sửu thượng tuần tháng tám (1433)
 Vua băng hà chính tẩm Đông Kinh
 Là người áo vải xuất chinh
 Mười năm ròng rã kháng Minh phục thù

Khi cõi bờ không còn bóng giặc
 Ngài chăm lo việc nước việc dân
 Chính tu luật pháp dần dần
 Mở mang trường học gương chân thánh hiền
 (1428)

Ngoài chống giặc, trong yên vận nước
 Chuyện áo cơm lo trước cho dân
 Lam Sơn thực lục tự thân
 Viết lên quan điểm trị dân rõ ràng

QUYỂN MƯỜI HAI

LÊ THÁI TÔNG HOÀNG ĐẾ (1433- 1442)

Thái tử Long, được lên thế chỗ (1433)
 Tôn cha là Thế Tổ nhà Lê
 Thiệu Bình đổi lại niên ghi
 Sai quan Nguyễn Trãi soạn bia, dựng đền

Lê Thái Tông chiêu hiền đãi sĩ
 Chọn người tài chiếu chỉ tước phong
 Tổ chức khảo hạch thật đông
 Ngàn người thi đỗ ở trong thời mình

Quốc Tử Giám về kinh để học
 Còn bậc ba sách đọc huyện châu
 Định ra ngạch thuế bãi dâu
 Lập ra luật ruộng, đầm, ao rõ ràng

Trên ngai vàng vua còn non nớt
 Đại tư đồ Lê Sát ra oai
 Hạch quan sách lại hằng ngày
 Những điều nhân nghĩa không bày cho vua

Sát quyền uy không thua vương đế
 Giết Nhân Chú , bãi phế Ứ Đài
 Đày quan Chăm Hồ ra ngoài
 Truất quyền Trinh, Khả, hiền tài ghét ghen

Vua ham chơi thường xuyên bỏ học

Ngự sử quan dỏ khóc dỏ cười
 Hộp bàn viết số dâng Người
 Khuyên vua chớ có buông lời tập rên

Đã ba năm, tuổi lên mười bốn
 Suốt cả đời ở chốn lầu son
 May thay tư chất khôn ngoan
 Cho nên hiểu ý các quan muốn gì

Sát chuyên quyền lắm khi sàm tấu
 Tiếng ong ve đã thấu tai vua
 Thái Tông xuống chiếu giao cho
 Hình quan xét hỏi thiệt hư thế nào

Bãi chức đại tư đồ Lê Sát (1437)
 Ngọc Dao hoàng hậu phế đi
 Phong cho Nhật Lệ Chiêu Nghi
 Được làm chính thức Huệ Phi của người

Vua xuống chiếu truyền sai dẹp loạn
 Lại thân chinh quyết đoán ra quân
 Đánh dân thiểu số họ Chăm
 Thuận Châu, Thu Vật đầu hàng năm sau (1440)

Phế Nghi Dân, rồi giao con thứ
 Húy tên là thái tử Bang Cơ (1441)
 Thừa ngôi thái tử bấy giờ
 Tạo mầm bạo loạn kể từ hôm nay

Vua rất trẻ tuổi đời mười sáu
 Đã là cha mấy cậu con trai
 Hàng trăm cung nữ trong tay
 Ngập chìm tử sắc, ngày ngày hoang dâm

Nguyễn thị Lộ phong hàm học sĩ
 Là một người kiều nữ trong cung
 Ngày đêm hầu hạ ở cùng
 Thái Tông suồng sã lung tung với nàng

Lộ vợ thứ đại thần Nguyễn Trãi
 Vừa đẹp người lại giỏi văn chương
 Nhân vua đang ở Quy Dương
 Ghé thăm Nguyễn Trãi tại vườn Lệ Chi

Vua và Lộ cùng nhau trò chuyện
 Lại hàn huyên cho đến suốt đêm
 Đang vui sao bỗng tự nhiên
 Một cơn đột quy chết liền trong tay

Lộ kinh hoàng cố lay vua dậy
 Trâm cài đầu chẳng thấy hồi sinh
 Xác vua đang ở bên mình
 Long lanh giọt lệ ngấn quanh mắt nàng

Xác vua quàng ở nhà Nguyễn Trãi
 Đưa về kinh mất phải hai ngày
 Vào cung rồi phát tang ngay
 Khiến cho trăm họ tiếng rày tiếng ve

Mười hai hôm , sau khi biến cố
 Ghép Thị Lộ vào tội giết vua
 Cả dòng Nguyễn Trãi bị đưa
 Tru di tam tộc không chừa một ai

LÊ NHÂN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1442- 1459)

Lập Bang Cơ lên ngai hoàng đế(1442)
 Hoàng tử là thứ kế con vua
 Một người sáng suốt có thừa
 Tiếc thay chết trẻ khi chưa trưởng thành

Việc triều chính thân hành thái hậu
 Buông rèm che nghe tấu việc triều
 Lê Khắc Phục , được đi theo
 Lại thêm Thụ, Khả góp điều phò vua

Hậu đàn bà mắt lòa chẳng thấy(1449)
 Bọn đại thần che đậy cho nhau
 Chỉ lo thu vén đem vào(1448)
 Kết bè kết đảng, kết giao hoạn thần

Bọn đại quan một đoàn xiêm nịnh
 Ghen hiềm tài, ghét chính, tà gian
 Bên ngoài xã tắc suy tàn
 Cậy quyền, ý thế làm càng hiếp dân

Nạn hối lộ đã dần thành tật
 Việc bán quan mua tước thường xuyên
 Nghiêu Tử, rồi lại Trịnh Kiên

Hàn lâm học sĩ đốt nguyên cả làng (1448)

Năm Giáp Tý bắt giam Lê Liệt
Rời Phục, Khả bị giết oan khiêng(1452)
Ra tay Thái hậu nắm quyền
Lệnh bà quyết định mọi đảng trong dân

Năm Bính Dần, chọn người khỏe mạnh
Xung vào quân để đánh Chiêm man
Xuất binh chiếm được Chà Bàn
Bí Cai Chiêm chúa đầu hàng quân ta

Phú xin tha cho dân Quy Hóa (1448)
Miền Tuyên Quang đói kém thiếu mưa
Ruộng đồng lúa mọc lúa thưa
Nhiều năm đại hạn mất mùa liên miên

Năm Kỷ Mão, một đêm chính biến
Lê Đắc Ninh giữ điện cấm quân
Theo phe phản nghịch Nghi Dân (1459)
Cùng hơn trăm đứa leo thành vào cung

LÊ NGHI DÂN HOÀNG ĐẾ (1459- 1460)

Giết Nhân Tông, với cùng thái hậu
Đoạt ngai vàng kết cấu gian nhân

Người trong bè đảng gia ân
Qua Tàu , sai sứ xin ban vương hầu

Tám tháng sau, hội bàn sự việc
Gồm công thần Đinh Liệt, Lê Yên
Với quan Nguyễn Xí, Điện Tiền
Cùng nhau mưu sự giết liền hai tên

Đóng cửa thành, giữ yên thống suất
Bắt Nghi Dân phế truất tức thời
Quần thần hội kiến với người
Tư Thành hoàng tử được mời nhận ngôi (1460)

LÊ THÁNH TÔNG HOÀNG ĐẾ (1460- 1497)

Đó là ngày, giữa năm mồng sáu
Lên ngai vàng lễ hậu phát tang
Cho anh và mẹ đảng hoàng
Rước vào thế miếu lập đàn cầu siêu

Vua có nhiều thiên tư đặc biệt
Là một người cương quyết thực tài
Lại còn võ giỏi văn hay
Làu thông kinh sử thuở nay mấy người

Ngự trên ngai tuổi đời mười tám
Sửa nhân luân, quyết đoán mỗi giềng
Đào Biểu truy nghĩa tuyên dương

Đắc Ninh giết bỏ làm gương cho đời

Nay cho đổi, là thời Quang Thuận
Xuống chiếu truyền tha án tù nhân
Xét xem chức tước bá quan
Cấp cho ruộng đất để làm cửa riêng

Năm Canh Thìn sai quan Lê Liệt
Đem quân đi tiểu triệt Bồn Man (1460)
Dựng văn bia ở Mục Lăng
Bắt làm hộ tịch, đe răn phản thần

Lệnh cho khắp các quan huyện phủ
Phải ưu tiên khuyến nử nhân tâm
Chăm lo cày cấy siêng năng
Bỏ gốc theo ngọn khuyến dân không làm

Lệ thi Hương vua ban định rõ (1462)
Danh sách thi gạt bỏ những người
Dù cho học giỏi, có tài
Mà vô đạo đức cũng hoài bỏ đi

Lại định kỳ thi Hương, thi Hội
Đệ nhất thời phải hỏi Tứ Thư
Thứ hai : chiếu, chế, biểu từ
Thứ ba “ thơ, phú. Thứ tư : sách, bài

Về hành chánh, hỏi tay hiểu việc
Chốn nha môn phải biết ký tên

Hưu quan sáu chục trở lên
Được về trí sĩ giữ nguyên tước hàm.

Đổi sáu bộ ra làm sáu viện
Mỗi viện đều riêng tuyển thượng thư
Truyền cho làm việc đúng giờ (1462)
Nhưng saulại đổi y như xưa làm

Tháng hai năm Quý Mùi, thi Hội
Vua thân hành vấn hỏi thí sinh (1463)
Tiến sĩ chọn được Thế Vinh
Bắt loa truyền gọi xướng danh từng người

Trăm kẻ thi một người được đỗ
Treo bảng vàng ngoài cửa Đông Hoa
Ban ân ủy dụ thật là
Vô cùng trân trọng vang xa dội gần

Năm Giáp Thân (1464) vua về cúng tế
Ở Sơn Lăng theo lệ hằng năm
Giải oan Nguyễn Trãi, chiếu rằng :
“Bổ cho con Nguyễn Trãi chức đồng tri Châu”

Vua nhớ đến công lao Nguyễn Trãi (1467)
Cho phục hồi hết thảy thơ văn
Đề cao giá trị tinh thần
Phần nào chuộc lại lỗi lầm tiên vương

Sai người đi dò đường, dò bể (1490)

Vẽ bản đồ hình thể quốc gia
 Định ra biên giới nước ta
 Ai Lao, Chiêm Quốc thật là phân minh

Việc quân ngũ định thành quy chế (1467)
 Chia ra làm mỗi vệ như sau :
 Vệ thì : năm sở làm đầu
 Sở : hai chục đội được giao tuyển người

Quân số đội là hai mươi chẵn
 Luyện côn quyền, thương giản cho tinh
 Lúc nào đất nước thanh bình
 Cho về một nửa dân đình cấy cày

Sai Khuất Đã ra tay đánh giặc (1467)
 Đến Mã Giang vây bắt Đạo Đồng
 Tiểu trừ ở sách Man Nhung
 Dẹp tan giặc cỏ yên lòng nhân dân

Với quần thần, vua ban sắc dụ
 Thường hay dùng điển cũ, ý xưa
 Răn người bất nghĩa a dua
 Lời trong sắc dụ nghe như văn tài

Nguyễn Bá Kỳ là tay học sĩ
 Chê vua không chú ý sử kinh
 Không theo lối học thực hành
 Phù hoa sáo điển thiếu phần cách tân

Vua tự xưng Tao Đàn nguyên soái
 Hăm tám người lập hội làm thơ
 Đa phần bài xướng của vua
 Các quan họa lại ngợi ca hết lời

Vua lại sai Sĩ Liên phụng chỉ
 Viết “Đại Việt sử ký toàn thư”
 Phu Tiên năm Hợi bấy giờ
 Hơn hai niên kỷ đến chữ mới xong (1479)

Truyền Lễ, Cử, Nhuận, Trung, Đình Bảo
 Biên tập xong chính sự quốc triều
 Viết từ Thái Tổ tiếp theo
 Soạn thành trăm quyển chia nhiều bộ môn

Các sử quan vâng theo chiếu chỉ
 Cố cho xong bất kể đêm ngày
 “Thiên Nam Dư Hạ Tập” này
 Công trình biên soạn đến nay hoàn thành (1483)

Lại sai chép “Thân Chính ký sự”
 Ghi rõ ràng lịch sử đánh Chiêm
 Ai Lao cũng đã dẹp yên
 Viết thành một quyển để riêng bấy giờ

Luật Hồng Đức trong Dư Hạ tập
 Là biểu trưng luật pháp quốc gia
 Hình quan theo đó mà tra
 Những điều luật định thật là phân minh

Vua ví mình ngang danh Đỗ Phủ (1496)
 Thường huênh hoang giữa chốn triều đình
 Tao Đàn nguyên soái xưng danh
 Thơ văn khẩu khí chỉ dành hạng trung

Lê Thánh Tông có chùng vài quyển
 Đại khái là “Quỳnh Uyển cửu ca”
 “Cổ kim bách vịnh” thi ca
 “Xuân vân”, “Kim cổ”, “Anh hoa” thơ Đường

Về ngoại giao lựa phương khôn khéo
 Nước Chiêm Thành chọn mọ cầu phong
 Nhã Lan không dám hai lòng
 Bồn, Sơn man cũng phục tùng nước ta

Với nhà Minh thì ta giữ đúng
 Cứ ba năm triều cống một lần
 Chọn đi những vị sứ thần
 Có tài ứng đối ngoại nhân phải gồm

Viết cáo thơ “Bình Chiêm sách lược”(1471)
 Mười mấy điều phát trước trong doanh
 Tháng năm Tân Mão đánh thành (1471)
 Chà Bàn bắt sống tù binh mấy ngàn

Băm tám năm Tư Thành nổi nghiệp
 Được tôn xưng hoàng đế Thánh Tông
 Một người nổi tiếng hiếu trung

Có tài văn học, tinh thông lắm điều

Trong đời vua có nhiều trước tác
 Định luật hình cùng các việc binh
 Xây thêm đền điện, cung đình
 Sửa sang chính sự cho thành nếp hơn

Đạo làm con, một lòng hiếu thảo (1496)
 Khi mẹ đau dưng cháo, hầu cơm
 Ngày đêm bên cạnh chăm nom
 Đến khi mẹ chết tự làm ma chay

Viết bút thỏ một bài tự thuật :
 “Ngũ thập niên hoa thất xích khu
 Cương trường như thiết khúc thành nhu
 Phong xuy song ngoại hoàng hoa tạ

Lộ ấp đình tiền lục liễu tồ
 Bích hán vọng tùng vân diểu diểu
 Hoàng lương mộng tỉnh dạ du du
 Bồng lai sơn thượng âm dung đoạn
 Bạng ngọc u hồn nhập mộng vô ?

Ngoài trời rắc mấy hạt mưa
 Giấc thiên thu đã vỡ ru đêm dài
 “Năm chục hoa niên bảy thức thân

Lòng như sắc cứng bỗng mềm dần
 Gió lay khô héo hoa bên cửa

Sương dãi gầy mòn liễu trước sân
 Trời biển xa trông mây thăm thẳm
 Kê vàng tỉnh giấc dạ băng khuâng

Khuất lời cách mặt non bông vắng
 Bã ngọc du hồn nhập mộng chẳng ?”
 Vua đứng ra, tự mình tắm liệm
 Thay áo quần cho đến rửa chân

Bỏ vào miệng mẹ kim ngân
 Cầu xin cho mẹ siêu thần cõi tiên

Lê Thánh Tông người hiền hiếm có
 Lúc làm vua uy vũ anh minh
 Giữ yên trăm họ thái bình
 Xiển dương văn hoá, luật hình sửa sang

QUYỂN MƯỜI BA

Trước khi băng vào năm Đinh Tỵ (1497)
 Giữa triều đình chiếu chỉ truyền ngôi
 Lựa trong mười bốn con trai
 Hai mươi con gái chọn người lên thay

LÊ HIẾN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1497- 1504)

Thái tử Huy lên ngôi hoàng đế (1497)
 Là một người thông duệ anh minh

Việc quan cho chí việc binh
 Thân hành khảo xét, tự mình duyệt phê (1498)

Vua ở ngôi tuổi kè bẩy bảy
 Giữ phép công vẫn phải theo xưa
 Thường đem Kinh Dịch, Kinh Thi
 Mà răn thần tử giữ bề vua tôi

Năm Kỷ Mùi cho đòi tuyên sứ(1499)
 Báo cho dân dự trữ gạo dư (1498)
 Không nên xa xỉ dùng bữa
 Để dành khi đói mất mùa mà ăn

Cũng năm đó cùng quan bộ Lại
 Điện Kính Thiên vua ngự xướng danh
 Truyền loa rao khắp kinh thành
 Bảng vàng tiến sĩ một mình Lý Khiêm (1499)

Vua lại truyền thẩm tra quan lại
 Tinh giảm dần bộ máy quốc gia
 Tham, ngu, dốt, hoặc quá già
 Thì cho trí sĩ thải ra loại này

Kể từ nay thân vương, dân chúng
 Không cưới xin Man chủng Chiêm Thành
 Bảo toàn giòng giống tinh anh
 Để cho phong tục nước mình giữ nguyên

Cấp áo xiêm tùy theo chức tước

Khi vào châu cho các quan nha
 Thường triều mặc áo tơ gai
 Trong ngày quốc kỵ cấm xài vải hoa

Vua chuẩn y lời tâu Lễ Bộ (1503)
 Cho đắp đê, đóng vĩ nâng bờ
 Ven sông Tô Lịch để hồ
 Phòng khi lụt hạn đóng cừ tưới tiêu

Quan Hàn lâm Minh triều đi sứ (1499)
 Là Lương Trữ mang ngự sắc sang
 Phong làm vua nước An Nam
 Lệnh cho lưỡng quốc nghị bàn hiếu thông

Kỳ thi Hội nói chung có khác (1502)
 Lễ xướng danh loa bắc truyền ra
 Bảng vàng trước ở Đông Hoa
 Nay nhà Thái học đem ra bấy giờ

Quan Gia Đình Trung Thu Ngọa Nguyệt
 Là bài thơ điểm khuyết của vua
 Khuyên dân cày cấy đúng mùa
 Một bài ngự chế dặn dò như sau :

Tinh hỏa hôn trung dạ
 Bồng mang xuất bích đồng
 Kinh phương dương đại thủy
 Vệ địa khủng hưng hung

Tuần tĩnh vưu tâm lý

Suy chiêm mạn di đồng
 Bài thơ nói tự đáy lòng
 Lưu tâm lụt lội đề phòng về sau

Vua kinh hành ngự vào Thanh Hóa
 Bái Sơn Lãng xa giá trở về
 Minh rờng nghe đã hơi se
 Lại ham nữ sắc có bề đáng lo

LÊ TÚC TÔNG HOÀNG ĐẾ (1504)

Khi sắp băng truyền cho thái tử
 Húy là Thuần, con thứ hiến Tông
 Một trong sáu vị nối dòng
 Lên ngôi cứu ngũ thuận lòng muôn dân

Lễ đăng quang vào năm Giáp Tý (1504)
 Từ năm nay niên chỉ Thái Trinh
 Ngày sinh Khánh Tiết Thiên Ninh
 Ra ân đại xá, thái bình yên dân

Vua ở ngôi được gần sáu tháng
 Là một người yếu mạng không may
 Lại thêm hiếu học tài hay
 Làm vua mấy tháng , tiếc thay giữa chừng

LÊ UY MỤC HOÀNG ĐẾ (1504- 1510)

Lúc lâm chung để lời di mệnh

Đến Hưng Minh, cung thỉnh hoàng huynh
 Người này tên húy là Huyền
 Hiệu Uy Mục Đế nổi quyền chặn dân

Mẹ của vua người làng Phú Chấn
 Thuở cơ hàn tự bán mình đi
 Bị sung làm kẻ nô tì
 Đưa vào trong nội cận kề tiên vương

Lúc Hiến Tông còn đang thái tử
 Thấy nàng xinh tình tứ thuốc tha
 Đưa về trong phủ làm hoa
 Hạ sinh Uy Mục chợt qua đời liền

Vì thù riêng , giết ngầm tổ mẫu
 Người dấn dấp tướng mạo Quý Vương
 Bất cần triều chính kỷ cương
 Gian dâm hiếu sát xem thói thường hung hăng

Mạc Đăng Dung làm Thiên vũ vệ (1507)
 Trong gia phả : hậu duệ Đĩnh Chi
 Vai u thịt bắp coi bề,
 Làm quan túc vệ chỉ huy ngự tiền

Vua Uy Mục ngày thêm càng rõ
 Khi say mềm giết cả cung nhân
 Để cho họ ngoại chiếm dần
 Nhữ Vi , Khương Chung chẳng cần hỏi ai
 (1505,1507, 1509)

Cây quyền thế ra oai vùi dập(1507)
 Từ dân lành đến lớp thân vương
 Muôn dân ta thán vô vàn
 Còn vua thì vẫn cung nhân vui đùa

Theo lệnh vua giết thêm nữ sử (1509)
 Và người Chiêm đang giữ trong tù
 Giết luôn tôn thất của vua
 Hại người cốt nhục không chừa một ai

Trong năm năm trên ngôi hoàng đế
 Tội ác nhiều không xuể mà ghi
 Giết người, vét thuế đem đi
 Tiêu xài phung phí kể gì của công

Tu Công Dinh họp cùng ba phủ
 Được tôn lên minh chủ nghĩa binh
 Dùng Văn Lang để tiến hành
 Diệt trừ bạo chúa xích xiềng ác ôn(1509)

Từ Tây đô đem quân tiến đánh
 Uy Mục Vương vội lánh khỏi thành
 Tu Công chiếm được Đông Kinh
 Hoàn toàn làm chủ tình hình rồi ren

Uy Mục Vương bắt đem giam lỏng
 Xác bỏ vào miệng súng bắn đi
 Xong đời một kẻ ác di
 Một tên bạo ngược quá ghê bấy giờ

LÊ TƯƠNG DỤC HOÀNG ĐẾ (1510- 1516)

Tương Dục Đế ngôi vua thay thế (1516)
 Lấy Ngô Hoán : Tán Trị thừa tuyên
 Chính trang bộ máy chính quyền
 Lệnh cho bộ Hộ an ninh làm đầu

Nền ngoại giao cũng cùng lối cũ
 Sai Lý Khiêm đi sứ sang Minh(1510)
 Dem đồ tuế cống linh đình
 Theo như đòi hỏi triều đình Trung Hoa

Minh Chính Đức cho qua đáp lễ
 Sai Hy Tăng, Nhược Thủy đem sang (1513)
 Sắc phong vua nước An Nam
 Ban cho mũ áo được làm bằng da

Phạm Hy Tăng chê vua đáng lệt
 Là “vua Heo” thích việc ăn chơi
 Loạn vong sẽ xảy tới nơi
 Ngai vàng Giao Chỉ khó ngồi được lâu

Vua thông dâm nàng hầu của bố(1514)
 Rồi giao hoan cả vợ anh em(1515)

Hồ Tây cho sửa sang thêm
 Cởi trường cung nữ chèo thuyền làm vui

Lại sai người đắp thành ngàn trượng(1516)
 Làm cống ngầm , đập chắn sông Tô
 Cửu Trùng mặt trước đào hồ
 Nhà hơn trăm nóc tốn hao vô cùng

Trong nội cung hoạn quan làm loạn
 Bọn phản thần định thoán ngôi vua
 Nhờ tay Trịnh Hựu ngăn cho
 Bọn Hải bị chém bảy giờ mới yên(1510)

Ở trấn biên nổi lên giặc cỏ
 Như Hưng, Hy, Triệt ở Nghệ An (1512)
 Lê Hất và bọn Trần Tuân
 Vua sai Đỗ Nhạc đem quân tiêu trừ

Chiếm đất chùa Quỳnh Lâm đại náo
 Ở Thùỵ Đường Trần Cảo xưng vương(1516)
 Dem quân vây kín phủ đường
 Thăng Long chiếm cứ tự phong quốc triều

Tương Dục Đế đuổi theo Trần Cảo
 Cảo chạy thua về thẩu đảo Ngọc Sơn
 Vua sai Trần Tiến đánh đồn
 Cảo quay quân lại giết luôn tướng triều

Trịnh Duy Sản âm mưu phế bỏ
 Lừa giết vua ở chỗ Bích Câu
 Xác vua vất vẻo đem vào
 Ở trên mình ngựa chằm đầu hỏa thiêu

Năm Giáp Tuất(1514) dưới triều Tương Dục
 Quan thượng thư Đông Các Lê Tung
 Viết bài Tổng luận tiến dâng
 Về kho Đại Việt, Vũ Quỳnh khảo biên

LÊ CHIÊU TÔNG HOÀNG ĐẾ (1516- 1522)

Bọn chuyên quyền đưa ra vua mới (1516)
 Húy là Y, hoàng đế Chiêu Tông
 Đổi năm Quang Thuận để xưng
 Trong triều ngoài nội Đấng Dưng cầm quyền

Trịnh Duy Sản lấy thêm quân lính
 Cùng Nguyễn Thượng đi đánh Chí Linh
 Bị quân Trần Cảo vây quanh
 Cuối cùng bị giết gần thành Lạng Nguyên(1516)

Quân của Cảo ngày thêm khốn khổ
 Bèn rút về trấn ở Lạng Nguyên
 Cảo cho trai trưởng cầm quyền
 Còn mình xuống tóc tu tiên lánh đời(1516)

Các quan lại tùy thời cát cứ
 Đem quân mình trừ khử lẫn nhau
 Trần Chân, Hoàng Dụ rồi sau
 Xuân Thi, Nguyễn Áng đánh vào kinh sư

Có Nguyễn Sư bức xúc trước cảnh
 Nước nhà lâm vào nạn rối tung
 Ra tay cái thế anh hùng
 Thử xem thời vận mấy dòng thơ sau :

Những toan phục nước cứu muôn dân
 Trời chẳng chiều người cũng khó phần
 Sông rộng, Giang Đông khôn trở gót
 Gió to Xích Bích để thiêu quân

Ninh Sơn mây ám rờng xa khuất
 Phúc địa trắng soi hạc tới gần
 Anh hùng thành bại xưa nay vậy
 Chí đời chưa thỏa hận vô ngần

Ở thành đô bấy chừ khói lửa(1518)
 Giặc tha hồ cướp của lương dân
 Trước thì Trần Cảo tang thương
 Sau là Duy Nhạc phá tan kinh thành

Mạc Đấng Dưng hồi binh theo lệnh
 Của Chiêu Tông bình định loạn quân
 Quyền uy, ông tóm đầu dần
 Vào tay họ Mạc loại dần người ngay

Vua mưu ngầm cho vờ Hiến, Thứ(1522)
 Cho người làm mật sứ gọi Tuy
 Nửa đêm vua lên ra đi
 Đấng Dung biết được cấp truy chặn đường

LÊ CUNG HOÀNG HOÀNG ĐẾ (1522- 1527)

Sau hiệp bàn , thái sư Lê Phụ(1522)
 Lấy em vua đề cử lên ngôi
 Lê Xuân được đặt lên ngai
 Tân vương là cháu bốn đời Thánh Tông

Đấng Dung giết Chiêu Tông hoàng đế(1526)
 Giữa năm Hợi(1527) lại phế Cung Hoàng
 Giáng vua xuống tước Cung Vương
 Bắt Hoàng thái hậu giam chung với người

Bà khẩn trời trước khi bị thí :
 “Mạc Đăng Dung là kẻ bề tôi
 Mạnh tâm, phế chúa, cướp ngôi
 Ngày sau con cháu nó thời như rì”

MẠC ĐĂNG DUNG (1527- 1529)

Mạc Đăng Dung vốn nghề đánh cá
 Thuở thiếu thời sống ở Cổ Trai
 Có dư sức khỏe hơn người

Xuất thân lực sĩ vào đời hậu Lê
 Đô chỉ huy lên chức Thái phó
 Tóm râu đầy quyền ở trong tay
 Ra oai tác quái với người
 Bắt vua viết chiếu nhường ngôi cho mình

Dung sai người qua Minh kính báo(1428)
 Cắt hai châu tiến cáo đem dâng
 Vua Minh thấy thế bằng lòng
 Cho quan giao hảo sứ thông bình thường

Mạc Đăng Dung ngôi vương cướp được
 Ba năm trời, bắt chước thuở xưa
 Truyền cho con trưởng làm vua(1429)
 Còn mình Thái thượng được vừa mấy năm

MẠC ĐĂNG DOANH (1529- 1540)

Mạc Đăng Doanh đổi năm Đại Chính(1429)
 Nắm binh quyền ước tính mười năm
 Điều quân trị nước sai lầm
 Nhân dân ta thán hờn căm quá nhiều

Thuở bấy giờ dân kêu thảm thiết
 Mấy năm liền chém giết lẫn nhau(1525)
 Lại thêm sâu cắn hoa màu(1527,1530)
 Nhân dân ly tán khổ đau vô cùng

Người ta trông có người lãnh tụ

Đưa nước ra khỏi chỗ lằm than
 Dẹp yên bè lũ tham tàn
 Sâu dân một nước đã làm suy vong

Năm Canh Dần có ông Lê Ý(1430)
 Người họ Lê khởi nghĩa dấy binh
 Khắp nơi trong nước tòng chinh
 Chỉ vài ba tháng quân thanh lầy lừng
 Mạc Đăng Dung đem quân đi đánh
 Mấy trận liền xính vính tả tơi
 Sơn quan tìm lối rút lui
 Tống Giang cứ điểm cho người trấn biên

Mạc Đăng Doanh điều quân Hoằng Hóa
 Cùng Quốc Trinh trấn ngã Thạch Thành
 Bất thần tung chưởng đánh nhanh
 Tưởng rằng thắng thế hóa thành thua to

Quân Lê Ý bấy giờ kiêu ngạo
 Vì coi thường nên dẫu hùng binh
 Nhân khi sơ ý coi khinh
 Bị quân nhà Mạc công thành đánh tan

Bắt được Ý cửa Nam, bãi cát
 Lệnh dùng xe xé xác hành hình(1530)
 Nghĩa quân tan vỡ rất nhanh
 Người thì phân tán kẻ đành chạy sang

Nước Ai Lao chọn đường ẩn náu
 Sống tạm thời rèn giáo mài gươm

Chờ khi khôi phục giang san
 Dẹp tan bạo chúa trung hưng nước nhà

Doanh cũng cho mở khoa thi Hội
 Tuyển nhân tài cứ mỗi tam niên
 Trạng nguyên là Nguyễn Bình Khiêm(1535)
 Tiến sĩ cập đệ có thêm họ Bùi

Ở trong nước ơn trời đổ xuống
 Mưa thuận hòa đất ruộng lúa chiêm
 Được mùa quốc thống tạm yên
 Không còn trộm cướp liên miên như thời...

Họ Mạc sai sang Minh dâng biểu
 Nộp sổ sách và chịu xin hàng
 Đăng Dung quỳ trước phủ đường
 Cột dây vào cổ xin nhường đất đai(1540)

LÊ TRANG TÔNG HOÀNG ĐẾ (1533- 1548)

Nguyễn Kim cho người tìm khắp nước
 Kiếm cháu con đời trước nhà Lê
 Rước ông Lê Huyền đưa về
 Tôn làm Hoàng đế trị vì hùng binh

Từ Lê Lợi khai sinh dấy nghiệp
 Đến Cung Hoàng nối tiếp nhiều năm
 Kéo dài niên kỷ hơn trăm
 Lê sơ nay chuyển ra làm Trung hưng

Vua Trang Tông (1533) trở về lại nước
 Cùng Nguyễn Kim lo việc binh dân
 Ngày đêm chinh đốn quan quân
 Nguyên Hòa niên hiệu, kết thân nước Lào

Tây dựa vào Ai Lao hùng cứ
 Bắc thì cho sai sứ cầu phong
 Đất đai giữ được phía trong
 Cao Bằng, họ Mạc tranh hùng với Lê
 Cả hai xin Tàu về phân xử
 Bọn Mạc Lê là thú hám danh
 Đăng Dung lại tự trói mình
 Lấy dây buộc cổ ở thành Nam Quan

Dung dâng biểu đầu hàng quân giặc
 Còn Trang Tông lại mách Đăng Dung :
 Tiếm ngôi rồi lại tự xưng
 Làm vua Đại Việt cúi dâng chuyện này

Vua nhà Minh hiểu ngay sự thể (1541-1546)
 Mạc Phúc Hải theo lệ cống mình
 Lạy , quỳ trước mặt quân Minh
 Để quan hội khám ở thành Nam Quan

Cho người mang đồ sang tuế cống
 Bị quân Minh rẻ rúng bồi thần
 Việc này nhục quốc khi dân
 Khiến cho bá tánh hận quân cầm quyền

Người trong nước bùng lên khởi nghĩa

Theo Trang Tông vì quá chán chê
 Nguyễn Kim là tổng chỉ huy
 Anh hùng hào kiệt theo về rất đông

Dương Chấp Nhất gian hùng họ Mạc (1545)
 Giả trá hàng giết được Nguyễn Kim
 Vua sai Trịnh Kiểm thay quyền
 Nam-Lê; Bắc-Mạc hai miền phân tranh

MẠC PHÚC NGUYÊN (1546- 1561)

Năm Bính Ngọ (1546) Phúc Nguyên kế vị
 Việc triều chính lại để chú coi
 Khiêm Vương Kính Điển dùng người
 Cùng quan Thái tử trong ngoài giữ yên

Mạc Kính Điển quyền hành quyết đoán(1546)
 Thẳng tay trừ, dẹp loạn Chính Trung
 Họ hàng giết lẫn lung tung
 Trung bèn chiếm cứ một vùng Quảng Yên

QUYỂN MƯỜI BỐN

LÊ TRUNG TÔNG HOÀNG ĐẾ (1548- 1556)

Thái tử Huyền sau khi cha chết

Được đưa lên kế nghiệp tiên vương
 Năm Mậu Thân (1548) lễ đăng quang
 Giữa triều ngự thị lo toan nước nhà

Việc Nam Triều phải qua Trịnh Kiểm
 Vua giao cho xét tuyển nhân tài
 Tính trừ mưu lược lựa thời
 Trung hưng đế chế trong ngoài võ yên

Lê Bá Ly tướng bên nhà Mạc(1550)
 Phùng Khắc Khoan và các anh hào
 Khải Khang, Nguyễn Thiếu cùng nhau(1552)
 Vượt biên để tới Nam triều Lam kinh

Vua cả mừng thưởng ban ủy lạo
 Phong chức tước áo mào cân đai(1551)
 Tùy theo sở đoản mỗi người
 Mà trao nhiệm vụ trông coi việc triều

Mở chế khoa vừa treo bảng hổ(1554)
 Đinh Bạt Tụy chấm đồ xuất thân
 Người làng Bùi Khổng , Nghệ An
 Là tay uyên bác danh nhân bấy giờ

Năm Bính Thìn nhà vua tạ thế(1556)
 Nước một ngày không thể không vua
 Chọn người tùy ở Thái sư
 Tìm trong con cháu Lê Trừ đưa lên

LÊ ANH TÔNG HOÀNG ĐẾ (1556 - 1573)

Lê Duy Bang trở thành thiên tử
 Lấy Phạm Đốc Binh bộ thượng thư
 Tạm tha thu thuế địa tô
 Trung hưng giềng mối tiền đồ tổ tiên

Thuở bấy giờ hai miền Nam Bắc
 Ở phương Nam là đất nhà Lê
 Phía Bắc họ Mạc trị vì
 Lấy đèo Tam Điệp mà chia tạm thời

TRỊNH KIỂM (1545- 1570)

Trịnh Kiểm người Sóc Sơn - Vĩnh Lộc
 Rất thông minh mưu lược hơn người
 Nguyễn Kim yêu mến vì tài
 Gã cho con gái , giao coi binh quyền

Khi Nguyễn Kim bị đầu độc chết
 Vua trao Kiểm kế nghiệp Tĩnh Công
 Toàn quyền thống lĩnh ngoài trong
 Đốc xuất binh tướng , bổ sung nhân tài

Thuần Phúc sai thượng thư Giáp Hải(1566)
 Đi lên miền địa giới Lạng Sơn
 Đón Lê Quang Bí sứ thần

Phái đi mười tám năm tròn tới nay

Trịnh Kiểm thay vua Lê điều khiển
Cuộc tương tranh trận tuyến hai miền
Sáu năm chinh chiến triền miên
Một hôm Kính Điển đem thuyền tấn công

Vào Thanh Hóa vượt sông Đại Lại(1555)
Quân nhà Lê giữ núi Kim Sơn
Hai bên giao chiến tương tàn
Cuối cùng quân Mạc bị đòn phản công
Thọ Quận Công liệu mình không thoát
Nhảy xuống sông bắt chước Yết Kiêu
Sức người nào dễ chịu theo
Mệnh mông sáng nước rong rêu cuốn người

Hai năm sau vua sai đánh nữa (1557)
Thanh Quân Công chống giữ Nga Sơn
Vũ Lăng lựa kế đánh đồn
Khiến cho Kính Điển thua luôn trận này(1557)

Để đánh trả Kiểm sai năm vạn
Vừa chiến thuyền lính tráng binh lương
Giong buồm trực chỉ Sơn Nam
Hai bên quần thảo cùng đường lui quân

Cuộc chiến tranh không phân thắng bại
Khiến dân tình khốn khổ làm than
Lòng người quá đổi hoang mang
Bắc nam tương sát điêu tàn không nguôi

NGUYỄN HOÀNG (1558 - 1613)

Năm Mậu Ngọ, tháng mười, Trịnh Kiểm(1558)
Cho Nguyễn Hoàng vào trấn Hoá Châu
Đắp đài làm lễ đàn giao
Dậm chân đất mới vệt lau dựng nhà

Bỏ những lúc bôn ba sắt bốt
Nay tìm ra chỗ đất dung thân
Lựa nơi hiểm yếu đóng quân
Biển dâu nay đã biến dần gia trang
Năm Kỷ Mùi vừa gần tháng tám(1559)
Trịnh Kiểm đem sáu vạn tinh binh
Sau khi hiểu rõ sự tình
Địch thân làm tướng điều binh lên đường

Mạc Phúc Nguyên vội vàng ra ở
Đặt dinh cơ trú sở cửa Nam
Đóng từ Bạch Hạc-Nam Xang
Trại binh, thuyền chiến trải dàn một phương

Mặc cho Kiểm trên đường đánh tới
Chiếm một vùng ra mãi phía Tây
Dụ cho quân Trịnh sa lầy (1560)
Lén sai Kính Điển vào ngay Yên Trường

Quân Trịnh Kiểm hoang mang chẳng biết
Bị quân Mạc tập kích sau lưng
Tây Đô bối rối vô cùng

Thái sư hốt hoảng rút trung quân về

Còn dân chúng nhiều bề khốn khổ
Đất nước dần đến chỗ tan thương
Ruộng vườn để mặc đất hoang
Con dân ly tán chạy sang nước người

Về xã hội suy đồi cùng cực
Nền kinh tế gặp lúc nguy nan
Sâu rầy cắn nát mùa màng
Khi thì hạn hán khi tràn vỡ đê(1562)

Nước ngã nghiêng nhiều bề thảm khốc
Lòng trung quân vị quốc hiếm thay
Quần thần vua chẳng tin ai(1562)
Hôm nay trung đó ngày mai phản mình

MẠC MẬU HỢP (1562- 1592)

Mạc Phúc Nguyên chết năm Tân Dậu (1561)
Lúc chiến tranh đổ máu tương tàn
Triều thần tổ chức đăng quang
Tiến phong Mậu Hợp lên làm quốc vương

Điều binh tướng , cố ngăn quân Trịnh
Giữ Sơn Nam, chặn đánh Trường Yên
Mấy năm tương sát triều miên
Tổn thất sinh mạng hai bên quá nhiều

Mạc Hậu Hợp nghe theo Kính Điển

Nhân sau khi Trịnh Kiểm qua đời(1570)
Trịnh Tùng, Trịnh Cối dằng dai
Tranh nhau ngôi báu như loài sói lang

Nhân cơ hội bằng vàng lúc đó
Mạc Kính Điển phủ dụ thân vương
Đem quân mười vạn lên đường
Bảy trăm thuyền chiến giương buồm vào
Nam(1570)

Trong lúc đó ngôi vương phủ chúa
Việc tranh chấp ở giữa hai bên
Trịnh Tùng được lập đưa lên
Vua Lê chấp thuận giao quyền quốc gia
TRỊNH TÙNG (1570- 1623)

Trịnh Cối trước vốn là anh cả
Nếu được ngôi là họa cho dân
Một người tửu sắc hoang dâm
Khó lòng điều tướng , cầm quân bấy giờ

Quân họ Mạc từ từ chiếm cứ
Lấy Thanh Hoa , thu giữ Long Sùng
Vua Lê giao tướng Trịnh Tùng
Đem quân tái chiếm các vùng trước đây

Mạc Kính Điển lâu nay vẫn sợ
Nản lòng quân khi ở quá lâu
Truyền cho binh lính lui sau
Vạch con sông Cả đôi bờ phân ranh

Nguyễn Hoàng đi trấn miền Thuận Hóa
 Đem tài riêng cải hóa yên dân
 Vua cho thêm đất Quảng Nam
 Thống binh suất tướng sửa sang mỗi giềng

Tướng Nguyễn Hoàng rất nghiêm quân lệnh
 Có lòng nhân lại tính khoan hòa
 Công bằng phép nước đặt ra
 Chấn hưng phong tục, kiểm tra bồi thần

Sống vì dân xả thân vì nước
 Ông là người đoán được thời cơ
 Quốc gia loạn lạc xác xơ
 Nhân tâm ly tán kể từ Mục Vương

Ngoài Nghệ An xảy cơn chính biến(1572)
 Vua Anh Tông trốn lên đi xa
 Vì nghe Hấp-Ngạn dèm pha
 Tả quân quyền thế quan gia khó lòng

Tả tướng quân Trịnh Tùng hay chuyện
 Đem binh gia đến huyện Thụy Nguyên
 Rước ngay hoàng tử về liền
 Tôn làm hoàng đế vỗ yên lòng người

Lê Cập Đệ vốn nuôi đại chí
 Đang trên sông mưu thí Trịnh Tùng(1572)
 Thương cho một đấng anh hùng
 Mưu không thành được bị Tùng chém phăng

LÊ THẾ TÔNG HOÀNG ĐẾ (1573- 1599)

Khi lên ngôi Duy Dân sáu tuổi
 Đổi niên hiệu Gia Thái đầu năm
 Việc binh cho đến việc dân
 Trịnh Tùng tự tác dần dần thay vua

Xuống lệnh cho Hữu Liên, Đức Vị
 Đi rước về hoàng đế Anh Tông
 Gặp vua đang ở giữa đồng
 Xin ngài mau chóng để cùng hồi loan

Đến nửa đường mưu toan bức hại(1573)
 Rồi phao vua sợ hãi quyên sinh
 Quần thần nghe được thất kinh
 Kể từ dạo đó triều đình mới yên

Ở Bắc triều nắm quyền cai trị
 Mậu Hợp xem mạch địa Thăng Long(1577)
 Sai quan dựng trại ngoài trong
 Mở khoa thi Hội yên lòng thứ dân

Năm Mậu Dần(1570) đốc binh Kính Điển
 Hội cùng quan Ngọc Liễn đem quân
 Đánh vào Thanh Hóa mấy lần
 Mặt trên phương Bắc chiếm gần châu Thu

Mạc Kính Điển được vua yêu quý
Là một người tài trí thông minh
Với vua một mực trung thành
Trong hàng tướng lãnh vang danh một thời(1580)

Các quan khác xu thời hèn nhát
Chỉ tham tiền, kiếm chác của dân
Hợp thì dâm dục, bất nhân
Bắc triều từ đó đến dần diệt vong

Thành Thăng Long lần này tu bổ(1587)
Sửa sang nhiều những chỗ hư hao
Trồng tre chống giặc làm rào(1587)
Đắp thêm lũy đất còn cao hơn thành

Hợp lại sai dựng đình xây điện
Bày ra trò tiệc yến liên miên
Mê người thiếu nữ : vợ Niên
Lập mưu bức hại, dành riêng cho mình

Bảy mươi năm chiến tranh Nam Bắc
Nỗi kinh hoàng gieo rắc trong dân
Ba mươi tám trận qua phân
Nước non xơ xác muôn phần xót xa

Năm Nhâm Thìn, mồng ba sau tết(1592)
Dựng trai đàn, Tiết chế Trịnh Tùng
Nam giao lễ tế núi sông

Cáo trời Bắc phạt rùng rùng tiến quân

Sông Minh Giang, Trịnh Tùng vừa đến
Cho dựng đồn bày trận trước tiên
Lệnh ban không được thù riêng
Nếu ai vi phạm luật riêng tử hình

Quân đi nhanh qua sông Tô Lịch
Đến Xạ Đồi vừa kịp qua sông
Hẹn cùng mai đánh Thăng Long
Cửa Tây thẳng tiến tấn công vào thành

Ba cửa thành Nam Giao Cầu Gối
Tướng Trần Phương coi chổ tượng binh
Dàn quân bố trận thật nhanh
Cuốn cờ im trống nghi binh đợi giờ
Qua Thiên Phái , qua đò Đoan Vĩ
Lệnh xuất quân về phía cửa sông
Đánh thượng lưu đuổi đến cùng
Mạc quân tan vỡ Quốc công đầu hàng

Tháng mười một, lập xuân vừa tới
Mạc Mậu Hợp tiến thối lưỡng nan
Bốn bề dày đặc quân Nam
Quan binh nhà Mạc vỡ tan dần dần

Quan Tiết chế cho ban quân lệnh
Nhắc binh lính phải tránh tối đa
Kẻ nào phạm đến cửa nhà

Cướp bóc hãm hiếp thì là giết ngay

Quân Nam triều bao vây họ Mạc
Bến Sa Thảo lấy được hàng nghìn
Khí tài, lương thảo, chiến thuyền
Rồi đem nhân nghĩa vỗ yên dân lành

Vua nhà Mạc bỏ thành chạy trốn
Đem tàn binh về trấn Hải Dương
Trịnh Tùng đuổi đến Tranh Giang
Dừng quân dựng trại, cắt đường về kinh

Mạc Mậu Hợp một mình chạy lạc
Bị dân binh bắt được trong chùa
Trong khi đang giả làm sư
Trói tay, bêu sống, dăng tù đóng đinh

Mạc Kính Chỉ về miền Yên Quảng
Còn Tôn thất tàn mạt khắp nơi
Mười phần chết tám còn hai
Xem như họ Mạc hết thời từ đây

Thành Thăng Long cho xây sửa tạm
Chỉ trong vòng một tháng làm xong
Sắm bày xe cộ, nghi phong
Thiết đài lễ đón Thế Tông ngự triều

Ngày mười sáu cờ treo đại yển(1593)
Vua ngồi trên chính điện khai triều

Ban cho ơn trạch trước sau
Đại xá thiên hạ buổi đầu trung hưng

Còn họ Mạc cuối cùng bôn tẩu
Lấy Bắc phương nướng nấu thân tàn
Vào năm Đinh Hợi được dân(1527)
Đến năm Quý Hợi mất luôn chính quyền(1623)

Sáu bảy năm Đăng Dung xưng đế
Tiếm ngôi trời quốc thể hưng vong
Cháu con nay phải long đong
Năm đời vua Mạc cuối cùng chuyển qua

Lật trang qua Nguyễn Hoàng thống lĩnh(1593)
Đem thủy binh bình định Kinh Chương
Dồn cho quân Mạc hết đường
Lấy thêm các xứ Hải Dương, Đại Đồng

Mạc Ngọc Liên lâm chung hấp hối(1594)
Bản chúc thư trần trối thế này:
“Vận nhà Mạc hết từ nay
Họ Lê hưng phục chuyển xoay số trời

Chớ nên mời Minh vào xứ sở
Để dân ta đau khổ làm than
Tội này lớn lắm khó bàn
Người nên nhớ lấy để răn mọi người “

Rất nhiều nơi mất mùa năm đó
 Dân Hải Dương chết đói quá cao(1594)
 Người ta ăn thịt lẫn nhau
 Ngoài đường xác chết gối đầu giờ xương (1595)

Quân trộm cướp nhiều nhưong nhiều chỗ(1595-1596)
 Chúng đốt nhà cướp của lương dân
 Tình hình xã hội bất an
 Vua Lê, chúa Trịnh mãi đang tranh giành

Vua nhà Minh nhiều lần sai sứ
 Mang điệp văn qua cửa Nam giao(1596)
 Đòi vua hội khán sang châu
 Dây dưa thất hẹn trước sau hai lần

Phùng Khắc Khoan bổ làm Chánh sứ(1597)
 Đi mấy tháng mới tới Yên Kinh
 Gặp ngày Vạn Thọ vua Minh
 Thảo ngay một tập thơ trình vua xem

Vua Minh khen tập thơ Vạn Thọ
 Xuống lệnh truyền cho thợ khắc in
 Lại sai sứ giả Triều Tiên
 Viết lời đề tựa nói thêm mấy điều

Năm Mậu Tuất(1598) có nhiều thay đổi
 Thăng Trịnh Tùng lên tới quận công
 Nguyễn Hoàng dựng kế thủy quân

Đánh tan thuyền Mạc ở gần Hải Dương

Lê Thế Tông lại băng sau đó (1599)
 Ở ngôi vua hăm bảy năm trời
 Quyền hành đã được người coi
 Đã Vua còn Chúa, thói đời mĩa mai

LÊ KÍNH TÔNG HOÀNG ĐẾ (1600- 1619)

Bình an Vương chọn người nối nghiệp
 Con thứ là công tử Duy Tân
 Lên ngôi đặt hiệu Kính Tông
 Đổi năm Thuận Đức nối dòng hoàng gia

Thực sự Vua chỉ là đại diện
 Cho quốc gia khi tiếp sứ thần
 Vua là biểu tượng cho dân
 Nhưng quyền quyết định thuộc phần Trịnh Vương

Cho Nguyễn Hoàng trở về Thuận Hóa
 GiaoTrịnh Tùng phò tá Tây Đô
 Loạn trong cả nước bấy giờ
 Quan quân hào trưởng tha hồ ra oai

Cả ba miền nhiều tay cát cứ

Họ Mạc thì trấn giữ Bắc phương
 Trịnh-Lê chiếm đến Hoàng Giang
 Phương Nam riêng để Nguyễn Hoàng đóng quân

Bình An Vương sai Luân đi đánh
 Dem bộ binh vào chiếm phương Nam
 Bị dân tại chỗ phá tan
 Kể từ dạo ấy đôi đường phân ly

Năm Quý Sửu(1613)Nguyễn Hoàng tạ thế
 Mấy ai sống đến dễ chín mươi
 Giang sơn một dải ớn trời
 Đất từ Thuận Quảng kéo dài vô Nam

NGUYỄN PHÚC NGUYÊN (1613- 1635)

Nguyễn Phúc Nguyên nổi giòng đời trước(1613-
 1635)

Tước Thương Công lại được vua Lê
 Duy Từ khuyên Chúa lờ đi
 Chỉ thêm ràng buộc , khó bề mai sau

Ba mươi năm khi vào trấn nhậm
 Khai khẩn thành vùng đất phì nhiêu
 Đàng trong hùng kiệt đã nhiều
 Nhân tài đất Bắc vào theo lắm người

Và càng ngày càng thêm thanh thế

Biết chiêu hiền đãi sĩ trong dân
 Chọn người đảm trách việc quan
 Cầm cân nẩy mực làm gương cho người

QUYỂN MƯỜI LĂM

Năm Kỷ Mùi (1619) vào đầu mùa hạ
 Vua Lê sai thủ xạ giết Vương
 Chấn may đạn chỉ xẹt ngang
 Trịnh Tùng rất giận căm gan bấy giờ

Sau biến cố bức vua thất cố
 Giam Trịnh Xuân nội phủ tức thì
 Đưa ngay thái tử Duy Kỳ
 Lên ngôi cứu ngũ trị vì thay cha

LÊ THẦN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1619- 1643, 1649- 1662)

Bốn năm qua trong cơn bạo bệnh
 Chúa Trịnh Tùng viết lệnh truyền Vương
 Giao cho Trịnh Tráng quân quan(1623)
 Nắm quyền phủ Chúa sửa sang mối giềng

TRỊNH TRÁNG (1623- 1652)

Không được quyền Trịnh Xuân nổi loạn
 Tấn công vào phá tán nội cung
 Bức cha cho tới đường cùng
 Phóng tên đốt cháy khắp vùng kinh sư

Anh em chúa tranh đồ ngội báu
 Gây nên trò đổ máu lương dân
 Lựa thời theo kế Bình Vương
 Bắt Xuân, kể tội chặt chân chết dần

Kể từ khi Trịnh Xuân bị giết
 Bọn tiếm quyền mới dẹp được yên
 Xã tắc trong cảnh thái bình
 Nam Bắc tạm hoãn giao tranh bấy giờ

Mỗi ba năm lại cho thi Hội
 (1627,1630,1634,1637..)
 Cả hai miền sĩ tử nhiều nơi
 Trịnh-Lê hưng thịnh Đàng ngoài
 Đàng trong chúa Nguyễn đất đai lớn dần

NGUYỄN PHÚC LAN (1635- 1648)

Nguyễn Phúc Lan thay cha kế vị
 Con Kính Điển là mẹ của Vương
 Một người dũng lược am tường
 Mấy lần chặn đứng xâm lăng đàng ngoài

Coi phủ chúa trên mười năm lẻ
 Đến Mậu tý (1648) tạ thế khi đang
 Trên thuyền qua phá Tam Giang
 Một cơn đột quy làm vương tử trần

Năm Quý Mùi (1643) tướng quân Trịnh Tạc
 Lĩnh đại binh đến Bắc sông Gianh
 Bất ngờ đánh úp thật nhanh
 Tấn công Nhật Lệ chiếm thành giữ dân

Người Hà Lan giúp ngầm Trịnh Tráng
 Ba chiến thuyền dàn sẵn ngoài khơi
 Đàng Trong trinh sát đã hay
 Lập ra kế hoạch đợi ngày phản công

NGUYỄN PHÚC TẦN (1648- 1687)

Nguyễn Phúc Tần (1648-1687) cho dùng tàu
 chiến
 Khi Hà Lan đã đến gần bờ
 Tấn công lúc địch bất ngờ
 Đánh chìm một chiếc giồng cờ đuổi theo

Đến tháng ba cường triều nóng bức
 Gió hạ Lào thổi rất thật da
 Sức quân cạn kiệt can qua
 Vua Lê hạ lệnh rút ra trở về

Ở Đàng Ngoài từ khi xuống chiếu
 Cho nhà thờ giảng đạo Gia Tô
 Chừ vua lệnh cấm giáo đồ
 Tuyên truyền tả đạo kể từ hôm nay
 Giáo sĩ Rhode lệnh rời khỏi nước
 Ông là người đoán được về sau
 Giúp người truyền bá được mau
 Tìm ra chữ mới làm sao để dùng

Đặt loại văn gọi chung Quốc Ngữ
 Được viết bằng mẫu tự LaTinh
 Dạy cho giáo sĩ thật rành
 Soạn thêm tự điển để dành mà tra

Năm Kỷ Hợi (1654) kiếm nhà có đạo
 Ở Đàng Ngoài đồ giáo ba trăm
 Nhất là ở đất Sơn Nam
 Nhà thờ Thiên Chúa xây gần sát nhau

Truyền ngôi cho con đầu thừa kế
 Lê Thần Tông lui để dưỡng già
 Chân Tông tuổi mới mười ba
 Khi vào triều chính có cha đi cùng

LÊ CHÂN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1643- 1649)

Chúa Trịnh Tráng được phong Thái úy
 Năm Ất Dậu kế vị ngôi cha
 Trông coi mọi việc quốc gia
 Cung vua phủ chúa hai nhà thông gia

Năm Đinh Hợi (1645) quân nhà Trịnh Tráng
 Đem đại binh sang đánh Quảng Đông
 Thu hồi đất cũ mấy vùng
 Quân ta làm chủ vòng cung đất này

Hai năm sau (1647) chẵn may vua chết
 Thái Thượng Hoàng lại thế ngôi xưa
 Vén tay coi ngó cơ đồ
 Thái bình thịnh trị được mùa nhiều năm

LÊ THẦN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1649- 1662)

Ở đàng trong , khai lầmlấp biển
 Dạy cho dân phát triển ruộng hoang
 Truyền ngôi chúa Nguyễn Phúc Lan
 Giao cho thế tử Phúc Tần lên ngai

NGUYỄN PHÚC TẦN (1648- 1687)

Nguyễn Phúc Tần lên ngôi phủ Chúa
 Lãnh việc quân vào tuổi ba mươi
 Cầm cân nẩy mực trong tay
 Chăm coi chính sự đêm ngày lo toan

Ở đàng ngoài thuyền buôn các nước
 Đưa chiếu thư xin được giao thương
 Công ty Đông Ấn Hòa Lan
 Mỡ ra thương điểm ở gần Hưng Yên
 Người Hòa Lan mở thêm Phố Hiến
 Ở Hải Hưng làm điểm bán buôn
 Thương thuyền tấp nập trên đường

Ma Cao - Ấn Độ chở hàng đem sang

Các lái buôn là người Nhật, Pháp
Bồ Đào Nha muốn cập lên bờ
Thanh Trì, Kẻ Chợ dành cho
Làm nơi thuê mượn lưu cư tạm thời(1662)

Năm Canh Dần(1650) Đàng ngoài thi Hội
Đỗ kì này chỉ có tám người
Thế Hiền tiến sĩ Giáp Khôi
Trịnh Cao, Văn Lễ sáu người xuất thân

Cuối Tân Mão(1651)Đàng trong mở cửa
Nước Hà Lan cử sứ giả sang
Vertegen xin giao thương
Phúc Tần đồng ý cho bàn hiệp thương

Một hiệp ước được vương kí kết
Với Hà Lan trong việc bang giao
Faifô thương điểm dôi dào
Lại cho miễn thuế hàng vào nước ta

Năm Ất Mùi(1655) vừa qua tháng tám
Nguyễn điều binh đi đánh Trịnh quân
Trịnh Lương túng thế lùi dần
Bắc Hà, Nghĩa Liệt dậm chân đợi ngày

Cho viện binh vua sai Trịnh Tạc
Đem đại quân cùng các thân vương

Điểm binh hạ lệnh lên đường
Phúc Tần được báo vội vàng dời binh

Quân Trịnh-Nguyễn giao tranh liên tục(1652-
1662)
Cuộc chiến này tàn khốc dã man
Khi thì đột phá phương Nam
Khi thì Bắc phạt tan hoang ruộng vườn

TRỊNH TẠC (1657 - 1682)

Trịnh Tráng chết, chúa nhường thừa kế
Giao con mình thay thế việc quân
Vua phong Trịnh Tạc đại thần
Năm quyền cai trị trấn an biên thù

Lê Thần Tông làm vì cho có
Vừa băng hà vào độ cuối thu
Đứa con Duy Vũ còn thơ
Huyền Tông là hiệu bấy giờ nhận ngôi

LÊ HUYỀN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1663- 1671)

Vua Huyền Tông lên ngôi kế vị
Lãnh sắc phong theo lễ quốc vương
Vua sai Lê Hiệu lên đường
Mang theo lễ cống đem sang Thanh triều

Trong chín năm dưới triều Duy Vũ
 Có năm lần bão lốc vỡ đê (1663,1668,1670...)
 Gắt gay nắng, mưa dầm dề
 Mùa màng mất trắng nhiều bề khó khăn

Đất Cao Bằng giao cho họ Mạc (1669)
 Sau mấy lần Trịnh Tạc thảo chinh
 Sau theo đề nghị vua Thanh
 Bốn châu tạm cắt đất mình trao đi

Đạo Gia Tô, trong ngoài cấm đoán
 Bắt người dân phỉ bán giáo điều
 Đàng Ngoài giáo sĩ khá nhiều
 Trăm ngàn tín hữu đi theo đạo này(1664)

Các giáo sĩ từ Tây phương đến
 Theo thương thuyền những chuyến ngang qua
 Thương nhân nhưng lại thực ra
 Họ là giám mục hay là thừa sai(1669)

Ở Đàng Ngoài cho tàu được đáp(1672)
 Các công ty Anh Pháp giao thương
 Mở ra phố điểm, hiệu buôn
 Đổi trao sản vật, mua hàng đem ra

Cấm triệt để buôn qua bán lại
 Với nước ngoài các loại thuế thương
 Nhất là quân dụng tại ương
 Ai mà vi phạm khám đường giam ngay

LÊ GIA TÔNG HOÀNG ĐẾ (1672- 1675)

Năm Tân Hợi lên thay ngôi vị(1671)
 Cho anh mình Hoàng đế Huyền Tông
 Là người mới chết vừa xong
 Triều thần tôn gọi Gia Tông từ này

Năm Nhâm Tí(1672)vua sai Trịnh Tạc
 Cùng Trịnh Căn dùng các quân doanh
 Ước chừng mười tám vạn binh
 Vượt qua phòng tuyến tiến nhanh vào miền

Bị quân Nguyễn bao quanh đánh rát
 Sáu tháng sau Trịnh Tạc phải lui
 Chiến tranh tạm lắng từ nay
 Sông Gianh đành cắt chia đôi hai miền

Đầu tháng tư nhằm năm Ất Mão(1675)
 Phủ Trịnh cho khẩn báo vua băng
 Cả nhà họ Trịnh bàng hoàng
 Vì vua và chúa như tường anh em

LÊ HY TÔNG HOÀNG ĐẾ (1676- 1704)

Để nối ngôi chúa đem thế tập
 Hoàng đế là Duy Cáp đưa lên
 Vĩnh Trị năm ấy nguyên niên

Hy Tông hoàng đế rao truyền trong dân

Phạm Công Trứ là quan Đông Các
 Một người hiền tháo vát tài ba
 Cũng là một vị sử gia
 Có nhiều trước tác như là :Tục Biên

Tám năm trước sanh tiền chưa mất
 Trịnh Tạc cho đánh đất Cao Bằng
 Đời Mạc hơn tám mươi năm
 Đến đây chính thức diệt vong hoàn toàn

Ở Đàng Trong, Chúa ban tướng cũ
 Của nhà Minh, đông phố định cư
 Mạc Cửu được cấp đất cho
 Mở mang cương thổ kể từ Hà Tiên

Đất phía Nam một miền sung túc
 Mà Đàng Ngoài bão lụt liên miên
 Thế mà còn sửa chùa chiền
 Làm cho dân khổ hao tiền tốn công

Nguyễn Sĩ Dương, hết lòng soạn sử (1681)
 Ông đã biên Thực Lục triều Lê
 Trung hưng công nghiệp nhiều bề
 Tục biên sử kí Lê Huy viết lời

Bài đề tựa vua sai biên soạn
 Sửa những phần khôn đúng bổ sung
 Giữ lại bài của Lê Tung

Làm bài tổng luận vô cùng tuyệt luân

TRỊNH CĂN (1682- 1709)

Con Trịnh Tạc :Trịnh Căn thế tử
 Được truyền ngôi nối giữ tước vương
 Sửa sang chính trị mỗi rường
 Ngoại giao khôn khéo chỉnh trang nhiều bề

Hoàng đế Pháp Louis 14(1682)
 Gửi quốc thư đến chốn triều đình
 Trịnh Căn chuẩn thuận hoan nghênh
 Gửi thư phúc đáp tỏ tình bang giao

Lê Hy Tông yêu cầu Trung Quốc (1688- 1689)
 Trả lại vùng đất nước biên cương
 Mà dân Thanh đã lấn đường
 Vượt qua cột mốc giao thương hai đàng

NGUYỄN PHÚC TRẦN (1687- 1691)

Nguyễn Phúc Trần được trao ngôi chúa
 Năm vừa rồi(1687)chọn lựa đời đô
 Phú Xuân xây dựng cơ đồ
 Thành trì gia cố bồi tô miếu đường

Ông cũng còn gọi là chúa Nghĩa
 Chọn làm người kế vị tiên vương

Thuế tô tha giảm mọi đường
 Tính tình rộng rãi nhún nhường khiêm cung

Cho tiên phong đem quân cứu viện
 Vì Chân Lạp nội chiến tương tàn
 Bổ sung cho tướng Dương Lâm
 Tinh binh thiện chiến định an cả vùng

Chúa Nguyễn Phúc cuối cùng đánh bại
 Vua Chiêm Thành ở mãi Đàng Trong
 Bởi Chiêm không chịu phục tùng
 Lại đem quấy nhiễu ở vùng Diên Ninh

NGUYỄN PHÚC CHU (1691- 1725)

Vừa trưởng thành thì cha tạ thế
 Nguyễn Phúc Chu kế vị phụ vương
 Một người am hiểu tình tường
 Lo toan chính sự mở mang cõi bờ

Để giữ vững cơ đồ xã tắc
 Chúa chọn người sát hạch nghiêm minh
 Quan tâm đãi sĩ chiêu hiền
 Cầu lời nói thẳng ngục hình giảm khinh

Phủ Gia Định khai sinh gần cuối

Năm Mậu Dần (1698) triều đại Hiến Tông
 Chưởng cơ Hữu Kính được phong
 Làm quan Kinh lược vào trong xây đồn

Xứ Sài Gòn lập doanh Phiên Trấn
 Đất Đồng Nai là trấn Biên Dinh
 Sài Gòn thuộc huyện Tân Bình
 Minh Hương thị xã dành riêng Hoa Kiều

Đất Gia Định có nhiều sông rộng
 Phía Đông Nam đất ruộng Cần Giờ
 Tây Bắc dựa núi Lấp Vò
 Có sông Ngưu Chũr bến đò Thủ Thiêm

Năm Canh Thìn (1700) Đàng Trong thao diễn
 Lấy ngựa nòi nổi tiếng xung quân
 Trong khi ngoài Bắc đăng quan
 Mở ra thi Hội đỗ gần hai mươi

Năm Nhâm Ngọ (1702) nước trôi dê vỡ
 Ở Thanh Hoa nước lợi quá đầu
 Mất mùa hạn hán năm sau
 Nhân dân sơ tán lao đao vô cùng

LÊ DỤ TÔNG HOÀNG ĐẾ (1705- 1728)

Lê Hy Tông mới vừa tạ thế (1705)

Lê Duy Đường kế vị vua cha
 Bấy giờ hết nạn can qua
 Binh đao tạm lắng quốc gia thái bình

Ở trấn biên giặc Nùng quấy phá
 Tàu Anh Quốc đổ bộ Côn Luân
 Đảo quốc cùng với Phúc Phan
 Lập đồn trấn thủ đánh tan giặc này

Đại phòng ngự lập ngay Phiên Trấn
 Sai Cửu Vân khai thác Vũng cù
 Xây thành đắp lũy phòng , lo
 Luân phiên canh gác không cho giặc vào

Vua Ai Lao cưới con họ Trịnh
 Cuộc hôn nhân để tránh ngoại xâm
 Đàng trong dẹp loạn dân Chăm
 Lấy tên nước cũ an phần nhân tâm

Chiêu tập dân khai hoang vỡ đất
 Mạc Cửu xin thần phục Đàng Trong
 Chúa bèn xuống lệnh gia phong
 Cử làm trấn thủ coi vùng Hà Tiên

Miền đất biển ngày thêm đông đúc
 Là một vùng sung túc mở mang
 Lập nên thương cảng phía Nam

Thuyền buôn các nước thuận đường ghé qua

QUYỂN MƯỜI SÁU

TRỊNH CƯƠNG (1709- 1729)

Năm Kỷ Sửu (1709) theo vâng lệnh chúa
 Lấy Trịnh Cương, chắt của Khang vương
 Lên ngôi nối dõi tông đường
 Năm quyền phủ chúa đảm đương việc triều

Phép thuế theo Tô Dung Điện học
 Luật thuế này Trung quốc đem sang
 Ngõ hầu hạn chế thuế quan
 Hiện không thích hợp mà đang được dùng

Ở Đàng Trong chúa sai đo đạc (1711)
 Diện tích vùng bãi cát Trường Sa
 Đồng Hồ Bố Chính đặt ra
 Dùng đo viễn độ khoảng xa lộ trình

Xướng lệnh truyền quan viên nội phủ(1711)
 Phải du hành đến đó mà xem
 Đắp đường tu sửa lẫm kinh

Ngăn ngừa lụt lội dân sinh thế nào

Ba năm sau, tháng hai Giáp Ngọ (1714)
Vua Nặc Yên xử nọ Đàng Trong
Xin quân cứu viện vì không
Đủ phương chống trả rất mong cứu nài

Thợ khắc làng Liễu Chàng dâng sách
Dâng cho chúa kiệt tác bấy giờ
Một của Tuệ Tĩnh thiên sư
Viết về y lý dùng cho các thầy

Ong là người Nghĩa Lưu Dạ Cẩm
Được nhà sư ở Cẩm Sơn nuôi
Thi Đình, Hoàng Giáp đỗ ngay
Về sau đi sứ bị người giữ luôn

Chúa Trịnh Cương thu hồi ván sách (1718)
Sợ kẻ thù reo rắc nội dung
Chống người phủ chúa và cùng
Tham quan ô lại bên trong chính quyền

Chúa lại truyền chuyển ba phiên cố
Rút hết quyền sáu bộ bên cung
Để vua hư vị ngồi không
Quyền thì phủ chúa gom chung hết rồi

Đổi niên hiệu là đời Thái Bảo (1720)
Đánh thuế đồng, thuế muối, bán buôn

Công ty Đông Ấn tạm ngưng
Triệu hồi toàn bộ khỏi vùng Nghệ An

Chúa Trịnh Cương đề ra nguyên tắc
Thì chi thu đảo ngược kịp thời
Định ra lễ phục hẳn hoi
Hủy ngay điều luật chặt tay bấy giờ (1721)

Chiếu truyền cho kiểm tra dân số (1723)
Những di dân các hộ ven sông
Ba năm kiểm lại cho xong
Quỹ riêng trường học ruộng công để dành

Truyền nộp nhanh bản đồ thủy lợi (1725)
Của mỗi vùng để đợi chỉnh tu
Khơi thông, dẫn thủy, đào hồ
Vét sông tắt nghẽn, đắp bờ lên cao

Để chặn đứng cường hào ác bá
Vạch trần ra bè lũ tham ô
Vua cho yết bảng bấy giờ
Ở nơi công cộng để cho dân bàn

LÊ DUY PHƯỜNG HOÀNG ĐẾ (1729- 1732)

Phủ chúa Trịnh muốn thay ngôi đế
Bảo quần thần bàn ép Dụ Tông
Nhường ngôi lui ở trong cung

Duy Phường lên thế để cùng Trịnh Cương

Ở miền Nam Nguyễn vương mở rộng (1697)
 Bình Thuận miền đất trống phía Tây
 Phan Rang, Phan Rí thu ngay
 Lại thêm Đông Phố lựa ngày phân ra

Phủ Gia Định :Hòa Đa, An Phúc
 Xứ Đồng Nai đóng cột chia vùng
 Tân Bình lấy xứ Sài Gòn
 Dựng dinh Phiên Trấn coi chung vùng này

Năm Ất Ty(1725)chẳng may tạ thế
 Nguyễn Phúc Chu được kể lể con
 Cháu chắc nội ngoại đích tôn
 Con hơn trăm rưởi , vợ hơn chục bà

NGUYỄN PHÚC CHÚ (1725-1738)

Nguyễn phúc Chú con bà vợ cả
 Lên ngôi vương lúc đã ba mươi
 Đặt ra quan hệ nước ngoài
 Tổ chức thi cử nhân tài lựa ra

Đặt ra khoa dành cho môn toán
 Ở Đàng Ngoài có khoảng trăm ba
 Lại cho thi tuyển chuyên khoa

Chọn người giỏi võ lập ra môn này

Cấm ngoại quốc đào khai kim loại
 Khu mỏ đồng khai thác của ta
 Báo cho vua nước Trung Hoa
 Phải đem trả lại gọi muốn mà kết thân

TRỊNH GIANG (1729- 1740)

Năm Kỷ Dậu(1729)Trịnh Cương tạ thế
 Lấy Trịnh Giang lên kế ngôi vương
 Một người tư cách tầm thường
 Khó lòng trị nước cầm cương giữ gìn

LÊ THUẦN TÔNG HOÀNG ĐẾ (1732- 1735)

Khi Trịnh Giang cầm quyền phủ chúa
 Đưa Duy Tường lên kế ngôi vua
 Thuần Tông đế hiệu bấy giờ
 Long Đức niên kỷ kể từ hôm nay

Trịnh Giang người ưa điều quái dị
 Lại là người rất dễ gièm pha
 Tính tình nhiễm thói ba hoa
 Áo quần diêm dúa xa hoa vào mình

Cũng viết câu, phê bình văn sách
 Cũng xây chùa, cung thất xa hoa
 Ăn chơi nhiều thói trăng hoa
 Cường dâm cung nữ của cha chẳng chùa

LÊ Ý TÔNG HOÀNG ĐẾ (1753- 1740)

Thế ngài vua, đưa ngay Duy
 Thận
 Giữ ngôi cao cán đáng việc
 triều
 Ý Tông vâng lệnh nghe theo
 Là con cháu ngoại được yêu
 bấy giờ

Thù, giết vua , làm điều quái đản
 Sét đánh cho, sau loạn tâm thần
 Triều đình quyết định năm Thân(1740)
 Trịnh Doanh được chọn thế chân cầm quyền

Ở đàng ngoài nhiều miền thay đổi
 Tân Mĩ vùng Đông Phố đất ta
 Từ Châu Định Viễn lập ra(1732)
 Long Hồ Dinh trấn hiện là Cửu Long

Ở Đàng Trong quốc vương Chân Lạp
 Cất quân vào đàn áp Hòa Đa

Vĩnh Phúc chúa phái đem ra
 Quân binh đánh chúng, đuổi xa khỏi thành

Ở Đàng Ngoài tiến hành soạn quyển
 Sách “Quốc triều hội điển” vừa xong(1731)
 Túc Uông tạo sĩ bách cung
 Làm pho binh pháp để dùng trong quân

Sai nha quan tìm mua sách cũ(1731)
 Sửa lại kho Tích Cổ Tàng Thơ
 Ngũ Kinh in mới dâng vua
 Tứ Thư Chư Sứ dạy cho học trò(1734)

Lại y theo đồng hồ ngoại quốc(1733)
 Nguyễn Văn Tư bắt chước làm ra
 Tự cung trong nước để mà
 Đặt nơi dinh trấn dân ta coi giờ

Chúa Nguyễn cho con trai Mạc Cửu(1736)
 Làm Đô Đốc trấn giữ Hà Tiên
 Một tay nổi tiếng chiêu hiền
 Lập Chiêu Anh Các giao du yên tao đàn

Trịnh Giang bệnh :tâm thần phân liệt
 Làm dân lành bao xiết khổ đau
 Nhiều nơi lăm kẻ cầm đầu
 Dấy lên nổi loạn chia nhau cát quyền

TRỊNH DOANH (1740- 1767)

Chúa Trịnh Giang trao quyền nhiếp chính
 Cho Trịnh Doanh quyết định mọi điều
 Đầu tiên từ bọn quan liêu
 Giết ngay Công Phụ và nhiều kẻ gian

Truyền quan quân lên đường dẹp loạn
 Tuyển ưu binh lực lương để dùng
 Trưng thu đến cả hồng chung
 Để đúc binh khí kiếm cung tàu thuyền(1740)

LÊ HIỂN TÔNG HOÀNG ĐẾ
(1740- 1786)

Lê Duy Niên được nhường ngôi đế
 Vì Trịnh Doanh muốn thế Ý Tông
 Vời ngay thái tử đông cung
 Trở về nhận lãnh trung hưng mối giềng

Dân Đàng Ngoài triền miên thiếu
 đói(1730,1735,1740)
 Ruộng bỏ hoang đồng cỏ xác xơ
 Thiên tai, dịch bệnh bấy giờ
 Nhiều năm hạn lụt mất trở mùa màng

Số giáo dân bao gồm cả nước (1737)
 Đến bây giờ kiểm được xong xuôi
 Hai trăm năm chục ngàn người
 Nhà thờ giáo sứ nhiều nơi cát quyền

Cả hai miền đều cho cấm đạo(1737)
 Sợ gây mầm khuynh đảo trong dân
 Truyền cho giáo sĩ ngoại nhân
 Phải ra khỏi nước không cần lệnh vua

Nhà sư tên Dương Hưng khởi nghĩa
 Ở Tam Đảo và giữ một vùng
 Lại thêm tù trưởng Quách Công
 Chiếm vùng Lạc Thổ vấy vùng một phương

Người nhà Lê thân vương tôn thất
 Hạp lại cùng Duy Mật hưng binh(1738)
 Mong làm đảo ngược tình hình
 Tấn công đốt phá kinh thành tan hoang

Mưu bị lộ tìm đường chốn thoát
 Vì nghĩa binh khinh thất coi thường
 Nên nhiều người đã chết oan
 Bị quân họ Trịnh dẹp tan tức thì

Lê Duy Mật chạy về Thanh Hóa(1740)
 Cùng nông dân đã hóa vùng này
 Thành nơi dựng trại , tuyển người
 Dân binh gia nhập mỗi ngày một đông

Khi tiến công khi vây Phúc Lộc
 Vượt sông Đà đánh thốc sông Thao
 Lôi Dương gấp ghé tiến vào

Ngọc Lâu còn dấu chiến hào thân vương

Thành Trình Quan ba mươi năm ấy
Nét oai hùng còn thấy về sau
Bị quân phản bội bắc cầu
Ong đành tự vẫn tránh vào tay quân(1770)

Ở Đàng Ngoài nhân dân chống lại
Bọn kiêu binh và lũ tham tàn(1741)
Công Chấn cát cứ Sơn Nam(1739)
Tuyển, Cừ, Trác, Oánh chiếm đàng Hải
Dương(1741)

Ở Bắc Phương dư đồ nhà Mạc(1744)
Chiếm Cao Bằng, Hưng Hóa, Tuyên, Quang
Ngân Gia lại có Đình Dung(1740)
Tế Bồng thủ lĩnh chiếm vùng Sơn Tây

Nguyễn Hữu Cầu cho xây dinh trại(1742)
Kiểm soát miền duyên hải Đờ Sơn
Ngũ Phúc tướng Trịnh bị đồn(1744)
Bị quân vây hãm cuống cuồng lo âu

Nguyễn Danh Phương cầm đầu lực lượng (1744)
Mười vạn quân cả tướng và binh
Lấy vùng Thanh Lãng xây thành
Cuối cùng bị bắt tử hình nơi đây

Nguyễn Phúc Chu trên ngai phủ chúa
Ở Đàng Trong hơn được mười năm

Giữa năm Mậu Ngọ(1738)thì băng
Khoát lên nối nghiệp đấng quan lúc này

NGUYỄN PHÚC KHOÁT (1738- 1756)

Nguyễn Phúc Khoát xuống ngay chiếu chỉ
Lập lễ đài ở Huế đấng quang
Sai người đốc ấn Quốc Vương
Đặt ra triều phục , kỷ cương khi châu

Xây kinh đô, điền đài, cung điện
Gác Dao Trì nội viện Triều Dương
Thuyền rồng đậu ở sông Hương
Cái quan đắp rộng để dành cho dân

Ở trấn Biên có quân tạo phản(1747)
Chúa Nguyễn sai dẹp loạn thật nhanh
Được tin giặc cỏ Long Xuyên
Vua sai cai đội đem thuyền đi ngay

Lại xuống chiếu chọn ngày đúc súng(1747)
Làm thêm tiền kẽm cứng lưu thông
Cộng chung với cả tiền đồng
Định ra luật lệ tiêu dùng để phân

Năm Giáp Tuất(1754) đem quân tiến đánh
Đuổi Chân Lạp đến tận Nam Vang
Nặc Nguyên dâng biểu đầu hàng(1755)
Từ nay thần phục xin làm phiên vương

Dưới thời này văn chương kiệt xuất
Nhiều thi thơ trước thuật tài tình
Nguyễn Kiều một thuở lưu danh
Sử Hoa Tùng Vịnh để dành người xem

Chinh phụ ngâm chuyện tình cay đắng
Bảng hán văn của Đặng Trần Côn
Bà Đoàn diễm lại thơ Nôm
Văn chương man mác nỗi buồn phu thê

Là tác phẩm thiên về nghệ thuật
Một áng thơ tuyệt tác bấy giờ
Nghe qua não ruột tựa hồ
Xót xa vạn dặm mờ mờ đau thương
TRỊNH SÂM (1767- 1782)

Ở Đàng Ngoài Trịnh Sâm nguyên soái
Được tiến phong lên nối ngôi vương
Đổi ngay triều nội kỷ cương
Không theo pháp cũ triều đường khi xưa

Chúa Trịnh Sâm thay vua quyết đoán
Đã một lần làm tướng xuất quân
Đã từng chiếm lấy Phú Xuân
Đuổi quân chúa Nguyễn Phúc Thuần vào Nam

Lê Quý Đôn một người tài lực (1752)
Để lại đời Tiểu Lục Kiến văn
Lê Triều Thông Sử trăm trang

Một nhà bác học thuộc hàng quán quân

Đất Hải Dương có Lê Hữu Trác(1724)
Là một người uyên bác y khoa
Y Tông Tâm Lĩnh viết ra
Vệ sinh yêu quyết thật là ích dân

Làng Đan Loan có Phạm Đình Hổ(1768)
Chuyên tâm vào nghiên cứu điển văn
Vũ Trung tùy bút, Tang Thương
An Nam Chí Lược trăm trang để đời

Từ Tân Dậu (1741) kéo dài cho tới
Năm Đinh Hợi (1767) cả ở hai miền
Có nhiều sự kiện khó quên
Khoát mắt, Thuần thế, Trịnh Sâm đang ngoài
NGUYỄN PHÚC THUẦN
(1765- 1777)

Nguyễn Phúc Thuần nối ngôi nghiệp chúa
Trương Phúc Loan lấn cả quyền hành
Trong triều có Nguyễn Cư Trinh
Cũng không ngăn được tình hình rối ren

Trương Phúc Loan lấy quyền Quốc Phó(1765)
Xem triều đình chẳng có một ai
Chuyên quyền lại giết người ngay
Tóm thâu công việc trong ngoài vào tay

Ở Đàng Ngoài Trịnh doanh bố cáo(1754)

Cấm người Âu truyền đạo Gia Tô(1746)
 Cấm người Trung Quốc bầy giờ
 Lim, Trắc gỗ quý không cho đem về

Ở hai miền dân quê ly tán
 Bởi mất mùa, lụt hạn triền miên
 Gian manh làm giả bạc tiền
 Khiến cho mất giá dân thêm đói nghèo

Biển Hà Tiên có nhiều hải sản
 Lắm ghe thuyền lai vãn mưu sinh
 Ngư dân ngoại quốc cố tình
 Đánh bắt tôm cá nước mình mang đi

Việc trấn thủ lắm khi quá yếu(1758)
 Muốn tuần tra lại thiếu chiến thuyền
 Cuối năm bảy một vua Xiêm(1771)
 Cát quân đánh chiếm Hà Tiên mấy ngày

Mạc Thiên Tứ sai người dụ địch
 Tống Phước Hiệp đột kích sau lưng
 Dồn quân giặc cướp tới cùng
 Vượt qua biên giới tấn công mới về

Vua Xiêm bèn gửi ngay sứ giả
 Sang cầu hòa vì đã bộigiao
 Hứa rằng nay trở về sau

Có gì xích mích cùng nhau nghị bàn

Vùng Hội An thuyền buôn tấp nập
 Tàu nước Anh, Pháp, Nhật, Java
 Thuế quan thu vốn được là
 Ba mươi ngàn lẻ tiền đà nhập kho

Tiền thu vô Phúc Loan chiếm đoạt
 Thuế mười phần chỉ được một hai
 Chuyên quyền Loan lại tác oai
 Nhân dân đói khổ không ai không thù

Đồng bỏ hoang , ruộng khô cỏ cháy
 Có nhiều làng chẳng thấy luỹ tre
 Nhân dân đói khổ nã nề
 Nhiều nương trộm cướp lắm bề tang thương

Trước bối cảnh thê lương đổ nát
 Đất Tây Sơn Nguyễn Nhạc hưng binh
 Nêu cao danh nghĩa của mình
 Loạn thần phải diệt, dành quyền về dân

Vào tháng tám nghĩa quân chiếm cứ(1773)
 Ở Quy Nhơn , tuần phủ Đắc Tuyên
 Vội vàng tháo chạy xuống thuyền
 Dong buồm trốn thẳng ra miền Hóa Châu

Binh Tây Sơn thọc sâu vào chiếm(1773)
 Đánh mạnh vào cứ điểm Bình Khang

Rồi cho áp sát phía Nam
Lấy vùng Bình Thuận như tầm ăn dâu

Quân chúa Nguyễn hai đầu bị ép(1774)
Bị cắt đường khó tiếp tế nhau
Lại thêm lính tráng ốm đau
Phúc Thuần ra lệnh rút vào Trấn Biên(1775)

Thấy Đàng Trong khắp miền nội chiến
Chúa Trịnh Sâm hạ lệnh động binh(1774)
Hành quân Chúa tự thân chinh
Giương cờ Nam tiến nắm quyền chỉ huy

Hoàng Ngũ Phúc sai đi tiền trạm
Vượt sông Gianh vây hãm Phú Xuân
Vợ con gia quyến Phúc Thuần
Dắt dìu bồng bế tránh quân Đàng Ngoài

Thành Phú Xuân lọt tay Chúa Trịnh
Nguyễn Phúc Thuần chạy lánh vào Nam
Để con trấn ở Quảng Nam
Bị Tây Sơn đuổi bắt làm con tin

Phe Tây Sơn dưới quyền Nguyễn Nhạc(1775)
Cùng Lập Đình ngầm ước với nhau
Cắm Sơn buộc Trịnh đổi đầu
Giao tranh mấy trận tiến vào Phú Xuân

Đổi sách lược với quân Lê -Trịnh

Tạm nghị hòa để tránh giao tranh
Tây Sơn đoán trước tình hình
Đương đầu Trịnh –Nguyễn khó giành phần
hơn(1775)

Trịnh phong Nhạc: Tây Sơn hiệu trưởng
Trấn giữ vùng đất Quảng trở vô
Lũ-Huệ, Nhạc lại giao cho(1775)
Coi quân giữ đất kể từ Phú Yên

Nguyễn Khoa Kiên bị Huệ bắt sống
Sự kiện này rúng động ba quân
Đại binh chúa Nguyễn lần lần
Nếm mùi thất bại rút dần vào Nam

Ở Quảng Nam xảy ra dịch bệnh(1775)
Phía Trịnh quân binh lính chết nhiều
Ngũ Phúc không dám đánh liều
Rút lui ra khỏi chân đèo Hải Vân

Tôn Thất Xuân mộ quân chiếm lại(1775)
Vùng đất mà Trịnh phải buông tay
Quân Xuân giữ được mấy ngày
Bị binh Nguyễn Nhạc đuổi ngay khỏi thành

Năm Bính thân (1776) Tây Sơn thừa thắng
Chiếm Long Hồ, đánh thẳng Trấn Biên
Lấy Sài Gòn, rồi lại đem
Quân vào Gia Định trăm thuyền trịch thu

Quân Tây Sơn dưới cờ Nguyễn Lữ
 Võ yên dân , cắt cử nha quan
 Thu gom khí giới kho tàng
 Kiểm kê tài sản sai mang đem về

Triều đình Lê-Trịnh dần suy yếu
 Gặp thiên tai lại thiếu tài nguyên
 Mặc cho Nguyễn Nhạc lấn quyền
 Tóm thù lãnh thổ nguyên miền Đàng Trong

QUYỂN MƯỜI BẢY

Năm Đinh Dậu (1777) chiếm xong Gia Định
 Nguyễn Huệ liền tiến đánh Vĩnh Long
 Long Xuyên cứ điểm cuối cùng
 Của quân chúa Nguyễn lọt vòng bao vây

Nguyễn Phúc Dương tới nơi Ba Vực
 Bị Nguyễn Huệ bắt được giết đi
 Đàng Trong đến lúc suy vi
 Phúc Thuần biết được khó bề thoát thân

Nguyễn Phúc Ánh đem quân trốn thoát
 Từ Thổ Châu vào đất An Giang
 Hội quân sửa soạn binh lương

Long Hồ tái chiếm, Lật Giang đợi thời

TRUNG ƯƠNG HÒANG ĐẾ (1778 - 1793)

Năm Mậu Tuất (1778) lên ngôi hoàng đế
 Nguyễn Nhạc cho Nguyễn Huệ coi quân
 Phong làm Long Nhượng tướng quân
 Còn riêng Nguyễn Lữ giang sơn một vùng

Ở Đàng Trong tình hình đổi khác
 Kể từ ngày Nguyễn Nhạc xưng vương
 Đổi tên thành cũ Đờ Bàn
 Thành tên Hoàng Đế dùng làm kinh sư(1778)

Chữ Thái Đức dùng làm niên hiệu
 Kể từ nay chấp chiếu tân vương
 Cơ đồ một cõi phương nam
 Đàng Trong tạm ổn , mùa màng bội thu

Ở miền Bắc nắng khô hạn hán
 Tỉnh Nghệ An mất trắng mùa màng
 Trộm cướp nhiều ở Sơn Nam
 Thổ tù Văn Đổng lấy luôn mỏ đồng

Nơi nội cung ở trong phủ chúa
 Đặng Thị Huệ trông quá thướt tha

Nghiêng thành sóng mắt đưa qua
Trịnh Sâm say đắm kết là tri âm

Đặng Thị Huệ quê làng Phù Đổng
Tỉnh Bắc Ninh thuộc trấn Đông Anh
Trước là tỳ nữ trong dinh
Về sau được chúa phong thành Tuyên phi

Kể từ khi hạ sinh Trịnh Cán
Đặng Thị Huệ lại muốn cướp ngôi
Cho con vừa mới chào đời
Am mưu soán đoạt tìm người giúp tay

Tìm được ngay quận công Đình Bảo
Cấu kết nhau sàm tấu Trịnh Tông
Là người bất hiếu bất trung
Khiến cho chúa Trịnh bằng lòng phế đi

TRỊNH CÁN (1782)

Cán lên ngôi trị vì một tháng
Ở kinh thành nổi loạn Kiêu binh
Các quân Tam phủ hợp thành
Một bè ác đảng tung hoành khắp nơi

TRỊNH TÔNG (1782-1786)

Đám Kiêu binh phế ngay Trịnh Cán(1782)
Giết Đình Bảo và giáng Huệ Phi
Trịnh Tông lại được rước về
Nổi ngôi vương phủ trị vì triều quan

Loạn kiêu binh ngày càng trầm trọng
Chúng tung hoành cướp bóc trong dân
Phá tan phép nước kỷ cương
Nhân tâm oán hận kêu than bộn này

Nguyễn Phúc Ánh lên ngôi năm Tý(1780)
Đúc ấn vương ngọc tử để truyền
Niên hiệu cũ vẫn giữ nguyên
Lấy theo chính sách nguyên niên Lê triều

Năm Tân Sửu(1781)nguyên tiêu vừa hết
Nguyễn Ánh thề quyết diệt Tây Sơn
Tám mươi thuyền , ba vạn quân
Lên đường ra tới Nha Trang phục thù

Quân chúa Nguyễn mới vừa vào đến
Bị Tây Sơn chặn đánh ngay liền
Bộ binh và lẫn chiến thuyền
Lọt vào thế trận phải đành rút quân

Qua năm sau Tây Sơn trả lễ (1782)
Mấy trăm thuyền vượt bể vào Nam
Cần Giờ thuyền chiến xếp hàng
Đuổi quyền Nguyễn Huệ dọn đường thọc sâu

Quân Nguyễn Ánh lúc đầu chống trả
Sức yếu dần xa giá rút lui
Gọi quân Hà Nghĩ tới nơi
Phục kích chặn đánh diệt ngay cánh này

Huệ trong tay mấy trăm thuyền chiến (1782)
 Tiến vào trong cửa biển Cần Giờ
 Thủy binh Chúa Nguyễn thua to
 Vội vàng bôn tẩu vượt bờ ra khơi

Anh bôn tẩu ra ngoài Phú Quốc
 Thế Nguyễn triều phút chốc lâm nguy
 Vua cho hoàng tử ra đi(1783)
 Qua Tây cầu viện bởi vì thế cô

Từ Côn Lôn chạy vô Cổ Cốt
 Rồi Thổ Châu hoảng hốt qua Xiêm
 Nhiều khi đói khát trên thuyền
 Nguyễn vương vẫn cứ giữ nguyên ý mình

Được vua Xiêm vị tình giúp đỡ
 Ba trăm thuyền và với tinh binh
 Kéo về Gia Định tung hoành
 Bị quân Nguyễn Huệ vây quanh chặn đường

Ở Rạch Gầm, Huệ sai mai phục
 Đưa người vào Xoài Mút ém quân
 Chiêu Sương cùng với Chiêu Tăng
 Trúng đòn phục kích chết gần hết quân
 Nguyễn Ánh sang đất Xiêm nhờ cậy
 Còn Tây Sơn quay lại Quy Nhơn
 Bốn lần vào đánh Sài Côn
 Bốn lần đại thắng bốn lần vinh quang

Ở Đàng Ngoài hoang tàn đổ nát
 Nạn kiêu binh lấn át vua Lê
 “Phù Lê diệt Trịnh” liệu bề
 Nhạc sai Nguyễn Huệ diệt đi lũ này

Nguyễn Huệ được phong ngay Tiết Chế(1786)
 Thống lĩnh quân toàn thể lên đường
 Vượt đèo đánh thẳng Phú Xuân
 Ngõ Cầu nhanh chóng đầu hàng Tây Sơn

Thu được hơn trăm muôn học thóc
 Tiến quân nhanh đánh thốc Vị Hoàng
 Thăng đường tiến đến Thăng Long
 Trịnh Tông tháo chạy cuối cùng sa chân

Nhà Trịnh gần hai trăm năm rưỡi (1545- 1786)
 Bị Tây Sơn xóa sổ từ đây
 Nước nhà thống nhất trong tay
 Thăng Long, Gia Định ngày nay một lòng

Lê Hiển Tông sau cơn binh biến
 Điện Kính Thiên diện kiến tướng quân
 Để cho yên phận thần dân
 Vua bèn hứa gả Ngọc Hân cho người

Thư gửi về báo hời chiến thắng
 Lấy Bắc Hà chiếm đặng kinh đô
 Nghe tin Nguyễn Nhạc rất lo

Năm trăm binh sĩ vội cho lên đường

Nhạc sợ Huệ một phương lưng lẩy
Rồng gặp mây vùng vẫy khó thêm
Huệ thừa biết rõ tim đen
Vội thân ra đón dâng lên tờ trình

Bắc Bình Vương dành riêng Nguyễn Huệ
Đông Định Vương ở phía Trấn Biên
Giao cho Nguyễn Lữ cầm quyền
Trung Ương Hoàng Đế ở thành Qui Nhơn

Nhạc và Huệ cùng bàn kế hoạch
Đất Bắc Hà vẫn để vua Lê
Kiểm tra sắp xếp mọi bề
Sai quan chính đốn trước khi trở về

Nguyễn Huệ nghe gian hùng Hữu Chính
Là một người có tiếng điêu ngoa
Khi về ông chẵn nói qua
Đến lúc binh tướng đi xa khỏi thành

Chính hay được thất kinh khiếp hãi
Giông thuyền theo kịp tới Hóa Châu
Huệ dư biết Chính lo âu
Cho nên hạ lệnh tạm giao vùng này

LÊ CHIÊU THỐNG HOÀNG ĐẾ (1787- 1789)

Lê Duy Kỳ lên thay ngôi báu
Thái tử này là cháu đích tôn
Của vua đời trước Hiển Tông
Hiệu là Chiêu Thống nối dòng họ Lê

Khi Tây Sơn rút về đến Huế
Ở Bắc thành Trịnh Lệ cướp ngôi
Vua Lê, chúa Trịnh tranh oai
Vua tôi tranh chấp làm ai cũng buồn

TRỊNH BỒNG (1786- 1787)

Trước việc làm tranh ngôi phủ chúa
Đình Tích Nhuận ủng hộ quận công
Đã đưa Tiết Chế Trịnh Bồng
Lên ngôi kế vị nối dòng Trịnh gia

Nội bộ nhà Tây Sơn mâu thuẫn
Nhạc và Huệ ngầm ngầm chống nhau
Nồi da xáo thịt máu đào
Về sau hừ chiến hào hào phân ly

Ở kinh sư vua Lê cầu viện
Vì Trịnh Bồng lấn chiếm hết quyền
Vua bèn sai viết thư riêng
Gọi ngay Hữu Chính quân đem trở về(1786)

Nguyễn Hữu Chỉnh chỉ huy binh tướng
Đuổi Trịnh Bồng , Tích Nhuông chạy xa
Quyền uy một cõi sơn hà
“Đường trời mở rộng riêng ta một vùng”

Chỉnh lấy làm vô cùng tự đắc
Việc triều đình qua mặt nhà vua
Huệ nghe tin ấy lòng ngờ
Nên đem quân sĩ phát cờ diệt gian(1787)

Ngô Văn Sở lên đường dẹp loạn (1787)
Phan văn Lân dẫn toán bộ binh
Cùng quan Tiết Chế khởi hành
Hạ Lôi tập kết đánh thành Thăng Long

Chỉnh đưa vua vào vùng Kinh Bắc
Quân Tây Sơn siết chặt vòng vây
Mục Sơn nướng nấu mấy ngày
Về sau bị bắt trói tay giải về

Vũ văn Nhậm sai đi thay thế(1788)
Cũng lộng hành chẳng kể vua quan
Tức tốc Nguyễn Huệ lên đường
Mười ngày đã tới giữa thành Thăng Long

Chém Nhậm xong đặt Ngô Văn Sở
Coi việc quân trấn ở Đàng Ngoài
Còn Lê Chiêu Thống chạy dài

Sai Lê Duy Đán sang mời quân Thanh(1788)

Trong lúc đó nơi thành Gia Định
Dùng đại binh , Nguyễn Ánh phản công
Quan quân Nguyễn Lữ mất hồn
Rút quân chiến thuật theo đường Quy Nhơn

Bồ Đào Nha cử sang sứ giả
Đem quốc thư vua đã chuẩn y
Năm mươi thuyền chiến cho đi
Theo lời cầu viện những gì đã xin

Cho con tin là hoàng tử Cảnh
Theo Đa Lộc đến cảng Versailles(1787)
Nhân danh Nguyễn Ánh qua đây
Ký xong hiệp ước xin vay khí tài

Trong Hiệp ước có hai điều khoản
Nhường cho Tây đảo cảng Côn Lôn
Tam Kỳ , cửa biển Hội An
Để thuyền của họ dễ dàng bán buôn

Về phía Pháp sẽ nhường cho Chúa
Bốn chiến thuyền tiền của quân lương
Có thêm nghìn sáu lê dương
Để thêm lính tráng quân trang mà dùng

Các hiệp ước bàn suông trên giấy
Chưa bao giờ được thấy thực thi
Hạ Châu , truyền sứ ra đi

Mua thêm súng đạn đem về bổ sung

Nguyễn Phúc Ánh phán cùng các tướng
Lập thao trường nuôi dưỡng ba quân
Chủ trương đãi ngộ rõ ràng
Vỗ về tướng sĩ đe răn loạn thần

QUYỂN MƯỜI TÁM

Năm Mậu Thân(1788) lúc gần tháng Chạp
Quân nhà Thanh ồ ạt kéo sang
Quân hăm chín vạn lên đường
Tổng đốc Lương Quảng giữ phần tiên phong

Nhiệm bèn cùng với Ngô Văn Sở
Ngầm điều quân đến ở Trường Yên
Rồi sai cấp báo ngay liền
Về cho Nguyễn Huệ biết tin tức thời

Vào trưa ngày hăm lăm tháng chạp
Vua Quang Trung truyền khắp mọi nơi
Rằng :”Giặc Thanh nó tới rồi
Tập tung lực lượng bên ngoài Nam quan”

QUANG TRUNG HOÀNG ĐẾ (1788- 1892)

Núi Ba Tầng thiết đàn làm lễ

Cáo đất trời xin để lên ngôi
Quang Trung hiệu triệu mấy lời
Lập tức hạ lệnh đi ngay lên đường
Đến Nghệ An lấy quân tinh nhuệ
Mười ngàn người chưa kể dân binh
Vài trăm voi chiến theo mình
Chia quân tả,hữu năm doanh rõ ràng

Vua Quang Trung đường đường trước trận
Áo hoàng bào lẫm liệt oai phong
Gươm thiêng nạm ngọc đeo cùng
Trên đầu voi chiến hào hùng duỗi rong

Sau năm ngày bụi hồng lấm áo
Tới ngang đèo dựng giáo nghỉ chân
Vua cho mở tiệc khao quân
Định ngày mừng bẩy đầu xuân sẽ vào

Thăng Long thành ngày đầu năm mới
Từng nụ đào chớm thẹn gió đông
Búp non lấm tâm cảnh hồng
Mai vàng núp bóng thẹn thùng nắng mai

Vua Quang Trung đến ngay Giáng khẩu
Hành quân qua đánh đạo Sơn Nam
Hà Hồi ở cách trung tâm
Thăng Long nhắm hướng phía Nam nửa ngày

Quân Tây sơn bao vây kín mít
Mà giặc Thanh chẳng biết chút gì
Đầu hôm cho đến nửa khuya

Ap vào đồn giặc đợi thì tấn công

Sáng mừng năm Quang Trung vừa đến
Đồn Ngọc Hồi giặc chẳng dám ra
Cửa thành đóng kín chần qua
Trên thành lỗ nhổ hàng hà chông tre

Vua sai lấy ván che rơm ướt
Cho trăm voi lên trước tấn công
Vượt qua hỏa pháo gai chông
Dập đồn súng trận xung phong đánh vào

Xáp lá cà vượt hào chiến lũy
Quân Mãn Thanh khiếp vía chạy dài
Cúp đầu chúng chẳng vểnh tai
Xác quân giặc chết chất đầy thảm thay

Hứa Thế Hanh chết ngay tại trận
Trương Sĩ Long cũng chẳng hơn gì
Quân Thanh đại bại ê chề
Theo đê Yên phụ chạy về Đông Quan

Giặc Mãn Thanh đầu hàng tan tác
Một cánh quân chạy lạc vào đầm
Chết vì ngựa đá voi đầm
Chết vì đói khát cạn dần binh lương

Đô đốc Long chặn đường lũ giặc
Dùng kỹ binh đánh gắt Đống Đa
Thâu đồn Khương Thượng về ta
Giặc Thanh khốn đốn phải ra đầu hàng

Sầm Nghi Đống cùng đường nhỏ lệ
Thất cổ mình ở lũy Nam Đông
Lính thì tên trúng trận vong
Chết hơn quá nửa, nửa làm tù binh

Nghe được tin ở thành Khương Thượng
Đã đầu hàng, binh tướng bị giam
Khiến Tôn Sĩ Nghị kinh hoàng
Kéo quân chạy trốn qua đường cầu phao

Cánh Vân Nam vừa vào cửa Ải
Nhận được tin thất bại bàng hoàng
Tổng đốc Lương Quảng vội vàng
Thu quân tháo chạy theo đường Nam Quan

Lê Chiêu Thống theo chân Tổng đốc
Cùng tàn quân xâm lược Mãn Thanh
Chạy về đến được Yên Kinh
Lưu vong đến thác giận mình ngu si

Từ Trang Tông đến Lê Chiêu Thống
Mười tám đời tổng cộng hai trăm(1533-1789)
Sáu trăm năm (265)cũng đủ làm
Triều Lê hưng thịnh nước Nam một thời

Ngày mừng bảy tháng giêng Kỷ Dậu (1789)
Giữa kinh thành còn dấu chiến tranh
Gò đồi đầy xác quân Thanh
Đường in vó ngựa, trên thành cờ bay

Tiết Khai Hạ, vua bày trước trận
Lễ ăn mừng chiến thắng quân Thanh
Ao bào khói súng bám quanh
Trên mình bạch mã long lanh giáp vàng

Thăng Long thành pháo vang, hội mở
Một nụ đào mới nở đêm qua
Nhà vua ngắt một cành hoa
Gởi về Công Chúa nơi xa đang chờ

Trời Phú Xuân đưa thơ đại thắng
Thêm cảnh đào chút nắng tình yêu
Ngọc Hân có biết bao điều
Mừng vui cho bố nhưng chiều đợi mong

Vua yết bảng an dân, tha chết
Tha quân Thanh thực bụng đầu hàng
Kinh thành, đền miếu sửa sang
Giao cho Lân, Sở liệu toan mọi điều

Ngô Thời Nhiệm đứng đầu chính trị
Phan Huy Ích phụng chỉ ngoại giao
Sứ Thanh thù tiếp ra vào

Bình thường quan hệ với Tàu cho yên

Vua Càn Long muốn xem Nguyễn Huệ
Tiếp phái đoàn trọng thể sứ Nam
Nhưng vua cho Trị giả làm
Thay mình đến lễ vấn an vua Tàu

Vũ Văn Dũng lần sau đi sứ
Sang Thanh triều giả ngộ cầu thân
Xin miễn Lương Quảng hồi môn
Hai bên thương thuyết đang còn chưa xong

Sau chiến thắng vô cùng vĩ đại
Vua Quang Trung trở lại Phú Xuân
Khẩn hoang ban chiếu khuyến dân
Mở trường dạy học, đưa dân về làng

Mở khoa thi, Thiếp làm chủ khảo(1789)
Dùng chữ Nôm từ dạo bấy giờ
Bỏ sưu, giảm thuế hầu cho
Nhân dân bớt khổ, bớt lo phần nào

Thẻ bài cho Thiên Hạ Đại Tín(1790)
Cho công dân tuổi đến trưởng thành
Thu mua đồng tốt vào doanh
Đúc ra vũ khí, giáp binh, chiến thuyền

Sai đúc tiền”Quang Trung Thông Bảo” (1791)

Lại lập kho chứa gạo khi dư
 Lọc tìm sách cổ tàng thư
 Khắc in Sử ký, Tứ thư lưu hành(1789)

Viện Sùng Chính thuộc ngành giáo dục(1791)
 Cho nhân tài dịch sách Hán Nôm
 Di tích văn hóa bảo tồn
 Vua truyền Nguyễn Thiếp kiêm luôn viện này

Ong Nguyễn Thiếp nhân tài hiếm có
 Việc dịch thuật đã bỏ nhiều năm
 Chuyển từ Hán ngữ ra Nôm
 Tứ Thư, Tiểu Học còn gồm Ngũ Kinh

Triều Quang Trung tinh anh chẳng ít
 Ngô Thời Nhiệm Huy Ích , La Sơn
 Đến nay trước tác vẫn còn
 Góp phần di sản nét son sau này

Nguyễn Thế Lịch là thầy thuốc giỏi
 Thuốc làm ra chữa khỏi cho dân
 Đẩy lui dịch bệnh lan tràn
 Trong năm Đinh Dậu(1777)dịch đang hoành hành

Ở Đàng Ngoài nghề y thịnh vượng
 Nhờ người tên Hải Thượng Lãn Ông
 Thuốc Nam y nghiệp lâu thông
 Đặt ra nền tảng y tông lâu dài

Nguyễn Gia Thiều biệt tài thơ phú
 Sáng tác thơ bằng chữ Hán Nôm
 Sách này nay vẫn hãy còn
 Khúc ngâm “Cung Oán” nổi buồn tần phi

Ở Đàng Trong từ khi quay lại
 Nguyễn Ánh cho canh cải cơ binh(1789)
 Chia quân còn lại năm doanh(1790)
 Đặt quan Điền Trấn, bốn dinh từ rày

Thành Gia Định khởi xây kiểu khác
 Một vành đai bát giác xung quanh
 Kiến Phương, Kim Ấn, Gác Mành
 Đất xưa Gia Định đổi thành kinh sư

Khu định cư trở nên trù phú
 Cấp cho dân dụng cụ làm nông
 Chọn tay thợ giỏi thủ công
 Những người tinh xảo được phong tước hàm

Cho thuyền buôn ngoại bang giảm thuế
 Thóc giống ban là để nông dân
 Khuyến thương giúp các lái buôn
 Tự do mua bán tăng phần thuế quan

Giặc nhiều nương địa phần phương Bắc
 Miến Điện riêng muốn đặt bang giao
 Trịnh Cao, Quy Hợp hợp nhau

Cùng quân vạn tượng đánh vào Nghệ An

Trần Quang Diệu đem quân vào trước
Tiến sâu vào đất nước ngàn voi
Đuổi quân vạn tượng chạy dài
Tận cùng biên giới mới lui trở về

Thuở bấy giờ phân chia ranh giới
Triều Tây Sơn mãi tới Quy Nhơn
Phương Nam Nguyễn Ánh hãy còn
Xây thành Gia Định để làm kinh đô

Năm Canh Tuất(1790)tướng Hồ Văn Tự
Dẫn chín nghìn thủy bộ quân binh
Nha Phân mở trận giao tranh
Nguyễn Vương thất thế Long Thành rút lui

Trước tình trạng dầu sôi lửa bỏng
Quân Nguyễn Vương bất động chờ thời
Lựa khi dịp tốt tới nơi
Tung trăm thuyền chiến đánh rồi rút ngay

Vua Quang Trung đem hai vạn lính(1792)
Chuẩn bị vào Gia Định tảo thanh
Hịch truyền đến các trấn doanh
Quy Nhơn, Quảng Ngãi các thành Đàng Trong

Đặt kế hoạch trong ngoài liên kết
Đối với Tàu lễ yết cầu hôn

Miền Nam, Nguyễn sẽ không còn
Đất đai Đại Việt nước non lấy lòng

Nhưng tiếc thay nửa đường vẫn số
Vua Quang Trung đành bỏ ra đi(1792)
Lìa trần một giấc biệt ly
Trăm năm còn lại những gì nữa đây

Mình Ngọc Hân đắng cay thấm thiết
Ôm mối sầu tử biệt nào nguôi
Khóc chồng ướt đẫm tóc mai
Mực mài giọt lệ viết lời bi thương

“Ai tư vãn” một chương tuyệt tác
Viết cho chồng quận thất niềm đau
Ái ân sao vội qua mau
Hương yêu còn đọng cành đào Nhật Tân
(chép bài Ai Tư vãn vào đây)

Vua Quang Trung mẫn phần quá trẻ
Việc triều đình không kể đảm đương
Tham lam một lũ gian thần
Thái sư giám quốc lấn dần phép vua

QUYỂN MƯỜI CHÍN

CẢNH THỊNH HOÀNG ĐẾ (1792- 1802)

Nguyễn Quang Toàn mới vừa mười tám

Thế ngôi cha vào buổi đầu thu
 Hiệu là Cảnh Thịnh bấy giờ
 Phong Tuyên vào chúc Thái sư giúp mình

Từ trong thành cũng như ngoài nội
 Bọn quan thần cứ mãi tranh nhau
 Triều đình vua lại phó giao
 Vào tay kẻ xấu sàm tâu người hiền

Năm Quý Sửu(1793)Phú Yên bị chiếm
 Quân Nguyễn Ánh uy hiếp Quy Nhơn
 Nhạc xin cầu viện Phú Xuân
 Toàn cho Văn Sở đem quân cứu thành
 Quân Tây Sơn đại binh vừa đến
 Lượng thế mình, chúa Nguyễn rút lui
 Mạc Ngô Văn Sở ra tay
 Thư binh đồ giáp cho người kiểm kê

Phe Quang Toán thu về vũ khí
 Lấy binh phù ấn chỉ của vua
 Trung ương hoàng đế chịu thua
 Quyền hành mất hết sống thừa mà thôi

Vua Nguyễn Nhạc ra người thất thế
 Giận cháu mình thổ huyết chết ngay
 Toàn đưa Nguyễn Bảo lên thay
 Cấp thêm bổng lộc từ rày về sau

Quan tư khấu chặt đầu giám quốc (1794)

Giết chết rồi báo trước nhân dân
 Rồi thêm những kẻ gian thần
 Sẽ chung số phận như quân cậy quyền

Triều Tây Sơn ngả nghiêng từ đó
 Cả triều đình một lũ tham ô
 Trong khi chúa Nguyễn mưu đồ
 Dàn quân đánh chiếm tóm thu dần dần

Năm Giáp Dần quân hơn bốn vạn(1794)
 Nguyễn Tây Sơn chiếm trấn Phú Yên
 Chu Lai cứ điểm giữa miền
 Chận đường tiếp vận liên miền công thành

Quân Nguyễn Vương về thành Gia Định
 Tôn Thất Hội , Diên Khánh coi quân
 Trữ thêm thóc lúa lúc cần
 Tây Sơn lũng củng dần dần lui binh

Quân chúa Nguyễn tình hình thắng thế(1796)
 Đóng chiến thuyền thủy kế bày ra
 Sắm thêm vũ khí phòng xa
 Mua sách ngoại quốc khảo tra để dùng

Đúc tiền đồng Gia Hưng Thông Bảo(1796)
 Hội đồng thi phác thảo lại ngay
 Mộ binh huấn luyện thật hay
 Lấy bài nhân nghĩa dạy bày ba quân

Năm Đinh Ty(1797)sau lần thất bại
Thề trận này lấy lại Quy Nhơn
Thân chinh Nguyễn Ánh cùng con
Đem trăm thuyền chiến dong buồm ra khơi

Vừa đến nơi tính không thắng được
Chúa cho thuyền ra tuốt Quảng Nam
Đông Cung -Võ Tánh ước ngầm
Qua đêm tiến chiếm bất thần tấn công

Lượng sức mình thắng không giữ được
Bèn thu quân về trước lúc suy
Nguyễn Văn Thành , truyền cho đi
Trấn miền Diên Khánh chỉ huy vùng này

Khi Xiêm quốc vào tay quân Miến
Ánh cho người cứu viện sang ngay
Đức, Trương hai tướng được ngài
Phái đem lính thủy đêm ngày hành quân

Thành Diên Khánh ,Trần Thường trấn giữ
Vương xuống lệnh đề cử Đông Cung
Lấy Bá Đa Lộc tháp tùng
Thái, Phúc tùy tướng sẽ cùng công du

Được biểu tâu của con Nguyễn Nhạc
Xin về hàng để được yên thân
Bởi vì lắm kẻ gian thần
Muốn xâm chiếm đoạt lấy phần đất chia

Anh liền sai quân đi thôn tính (1779)
Lần ba này chiếm lĩnh Quy Nhơn
Công thành vây hãm Tây Sơn
Quy Nhơn thất thủ bắt hơn vạn người

Cho đổi ngay thành tên Bình Định
Xuống chiếu khen tướng lĩnh binh dân
Tùng Châu, Võ Tánh dự phần
Giữ thành Bình Định coi quân đề phòng

Quân Tây Sơn với trăm thuyền chiến
Đem đại binh tái chiếm Quy Nhơn (1800)
Cắt đường tiếp liệu quan sơn
Chín mươi căn cứ lập đồn chung quanh

Trần Quang Diệu vây thành Bình Định
Võ văn Dũng đánh tỉnh Phú Yên
Chấn ngang Thị Nại bằng thuyền
Làm cho quân Nguyễn trong thành hết lương

Năm Tân Dậu(1801) mấy lần cứu viện
Mong làm sao xoay chuyển tình hình
Cuối cùng Võ Tánh quyết sinh
Trên lầu bát giác đốt mình tự thiêu

Trong khi đó binh triều Nguyễn Ánh
Lại đổi đường không đến Phú Yên
Xoay qua một thế gọng kềm

Tấn công vào Huế, đổ thêm quân vào

Ngày Mậu Dần, Ánh vào tới Huế (1801)

Cảnh Thịnh bèn lựa thế rút lui

Trung du dựng trại tạm thời

Chiêu quân định kế nay mai phục thù

Ở kinh đô, Vương ban chiếu dụ

Niêm kho tàng an võ nhân tâm

Tịch biên tài sản bại quân

Cấm binh nhiễu hại lương dân trong thành

Vương thân hành coi nơi cung khuyết

Thu được ấn truyền quốc Tây Sơn

Xem qua danh mục kho tàng

Tịch thu khí giới quân trang chiến thuyền

Thù bất cộng đái thiên chưa trả

Nay sai người đào má Quang Trung

Nghiền xương của vị anh hùng

Đầu lâu giam ngục thỏa lòng thù xưa

Xướng chiếu cho những ai trong nước

Vì sa cơ lỡ bước lầm đường

Có tài thì vẫn được Vương

Xét xem bổ dụng làm quan tân triều

Giữa Phú Xuân cho khao quân sĩ

Rồi Gia Long chỉ thị như sau :

Quy Nhơn cử Duyệt trở vào

Trương, Thường trấn giữ địa đầu sông Gianh

Chu Viên đứng đầu ngành nghiêm túc

Biên tập ra Cương Mục Chánh Biên

Ghi rành sự kiện từng niên

Từ khi Nguyễn Ánh sinh tiền đến nay

Triều Tây Sơn trước đây chỉnh lý

Cho phát hành Sử Ký Tiền Biên

Mà Ngô Thời Nhiệm được xem

Là người chủ chốt chỉnh biên sách này

Ở phương Tây mấy tay người Pháp

Theo Đông cung đi gấp trở về

Chaigneau với lại Vannier

Được phong chánh đội sai đi hộ phòng

Đối các bậc văn phong học sĩ

Như La Sơn Phu Tử Đại Nhân

Nếu không cộng tác dự phần

Thì cho hưu trí an thân dưỡng già

Ong Chaigneau đem qua Toán thuật

Viết về môn tính xuất phương Tây

Để vua tham khảo nhân đây

“Minh chỉ thiên yếu” luận bày cân phân

QUYỂN HAI MƯỜI

Năm Kỷ Mùi(1791) Adran lâm nạn
 Vua bèn phong tước nhận Quận Công
 Mộ phần nằm ở bên hông
 Cửa thành Gia Định tượng đồng ghi ân

Nguyễn Quang Toản bất thần đột kích(1801)
 Ba vạn binh chí quyết trả thù
 Theo sông Nhật Lệ tiến vô
 Liên minh với bọn tàu Ô phá thành

Bọn hải tặc tung hoành cướp bóc
 Nên trong dân có khúc hát ngâm :
 “Lạy trời cho chóng gió nồm
 Để cho chúc Nguyễn giông buồm thẳng ra”

Đúng vào lúc người ta oán hận
 Bọn cầm quyền tán tận lương tâm
 Tàu Ô đi kết làm thân
 Làm cho ngao ngán lòng dân bấy giờ

GIA LONG HOÀNG ĐẾ (1802- 1820)

Hết tháng tư vào năm Nhâm Tuất(1802)
 Giữa triều đình trước mặt muôn dân
 Nguyễn Vương làm lễ đăng quang
 Cáo cùng trời đất tại đàn Nam Giao

Đàn Nam Giao lễ đài chính giữa
 Vải với trời đất nước Đại Nam
 Gia Long niên hiệu đổi làm
 Sáu điều ân điển vua ban cho đời

Vua Gia Long cử người đi sứ
 Xin nhà Thanh tiến cử phong vương
 Cờ trương chuẩn bị lên đường
 Kéo quân Bắc tiến vượt giòng Linh Giang

Đất Hà Trung Tây Sơn đang giữ
 Vua Gia Long bèn cử thủy binh
 Với quân bộ chiến thành linh
 Đột kích đánh phá chiếm thành Nghệ An

Trong mười ngày hành quân tốc thẳng
 Phe Gia Long chiếm đặng nhiều nơi
 Tây Sơn quân tướng rối bời
 Tìm đường trốn tránh chạy dài thoát thân

Thành Thăng Long dần dần hỗn loạn(1802)
 Đám tàn binh từng toán lang thang
 Triều đình chẳng thấy bóng quan

Ở nơi phủ huyện hoang tàn trống trơn

Lũ bại quân không ai chế ngự
 Chúng trở thành thú dữ hại dân
 Nghe tin quân Nguyễn đến gần
 Tướng, quan Cảnh Thịnh vội vàng chuồn ngay

Trong những ngày Tây Sơn di tản
 Cả kinh thành tán loạn khắp nơi
 Ngã lên Kinh Bắc đầy người
 Vắng hoe phố thị, một trời tang thương

Ngày Đinh Tỵ trên đường Thượng Trấn
 Vua Gia Long yết bản chiêu an
 Vỗ về yên ủi lòng dân
 Xử ngay những kẻ cướp đường lưu manh

Bùi thị Xuân vang danh nữ tướng
 Từng cỡi voi giữa chốn ba quân
 Điều binh rút đến Thạch Chương
 Bị quân Nguyễn Ánh đón đường bắt giam

Vũ văn Dũng chạy ngang Ngọc Xá
 Cùng ba người bộ hạ mang theo
 Bị dân chặn lại trói meo
 Khiêng về hành trại đánh hèo giam riêng

Nguyễn Quang Toàn cùng em qua khỏi
 Vượt Nhị Hà gần tới Xương Giang

Mái cong chùa cổ Thọ Xương
 Dừng chân tạm trú tìm đường rút lui

Vua Gia Long lấy ngày đại thắng(1802)
 Để làm ngày quốc thống nước ta
 Kinh sư chiếu chỉ ban ra
 Chiêu an thần tử dĩ hòa muôn dân

Ở Thăng Long còn đang rầm rối
 Nguyễn văn Thành bỏ tới tận nơi
 Phân vùng mười trấn chia ngay
 Bộ Binh, Hình, Hộ đặt người trông coi

Trong tháng mười vào ngày Kỷ Hợi
 Xa giá về vừa tới tỉnh Thanh
 Lập đàn tế cáo uy linh
 Yết lãng Triệu Tổ sinh thành ra vua

Lễ hiến phù đem tù trảm quyết
 Ngày hôm sau sai giết bại quân
 Xiềng tay, trói ké, cùm chân
 Vua tôi Cảnh Thịnh chém dần từng tên

Triều Tây Sơn nắm quyền Mậu Tuất(1778)
 Đến năm Nhâm Tuất nước mất vào tay(1802)
 Gia Long kế tục lên thay
 Giang sơn thống nhất từ rày về sau

Năm Quý Hợi (1803) bắt đầu đúc pháo

Cho ra lò chín khẩu thần công
Sai người đắp lại Thăng Long
Lập đền Văn Miếu, tiền đồng làm ngay

Sửa Phú Xuân dùng tài Văn Yến
Đo đạc rồi nối điện rộng thêm
Vua thân vẽ kiểu đặt nền
Duyệt xem kiến trúc, đặt tên công trình

Động Thạch Bích, người Kinh rất ít
Lũ man di lại thích đánh nhau
Tả quân Văn Duyệt quỳ tâu
Cho quân đi đánh tóm thu đất này

Truyền Văn Phú ra ngay hải đảo
Cụm Hoàng sa cửa đả Sa Kỳ
Mộ dân ngoại tịch cho đi
Lập thành hải đội phòng khi cần dùng

Sứ nước Anh đem dâng cống vật(1803)
Xin thông thương Vua vẫn không cho
Xiêm La, Chân Lạp mang đồ
Sừng tê, sừng, quốc thư dâng ngài

Vua Trung Quốc cử ngay sứ giả(1804)
Sang nước ta phù tá tấn phong
Chiếu thư có đoạn ở trong
Ban cho quốc hiệu Việt Nam bấy giờ

Để chính danh, truyền cho đúc ấn
Sáu bộ riêng khỏi lẫn vào nhau
Bắc Thành mời các sĩ phu
Đem điều lợi hại trước sau luận bàn

Quốc Tử Giám sắc ban thành lập
Cho học sinh được cấp tiền lương
Chương trình giáo dục tỏ tường
Sưu tầm sách vở hiện còn trong dân

Nguyễn Công Trứ đệ dâng mười chuyện(1803)
Trứ là người ở huyện Nghi Xuân
Một người văn võ đa năng
Giỏi nghề đánh giặc lại sành khẩn hoang

Người Chà Và nhiều nhưong quấy rối
Bị quân ta đánh đuổi chạy dài
Vào tháng tám rước quan tài
Của vua Chiêu Thống di hài về quê(1804)

Đúc Sách Vàng, xây nền xã tắc
Ở kinh thành sắp đặt nghi trang
Thái hòa thổ mộc sửa sang
Chọn ngày tháng tốt đăng quang thiết triều

Chọn niên hiệu Gia Long hoàng đế(1806)
Đánh chuông vàng chiếu chỉ các nơi
Tám điều ân xá thay trời
Định ngày sóc vọng quan mời vào cung

Sửa lại thuế hợp lòng dân chúng
 Cho lưu dân khỏi đóng ba năm
 Định ra phép thửi lúa bằng
 Hai phần trăm lép trừ ngang chỗ này

Để hiểu rõ trong ngoài quan ải
 Đất nước mình của cải tài nguyên
 Sai Lê Quang Định làm nên
 Sách “Địa dư chí” trình lên cho Ngài

Sách mười quyển trình bày cặn kẽ
 Cảnh núi sông hiểm thế, cầu đường
 Thói quen, thổ sản, sơn quan
 Nguồn sông, cửa biển, mỏ than, mỏ đồng

Tiếp đến việc sắc phong Chân Lạp(1807)
 Nặc Ông Chân cống nạp mỗi năm
 Phong vua của đất Cao Man
 Vua ban chiếu chỉ cho làm Quốc Vương

Ở trong nước nhiều nương giặc cỏ
 Phái người đi phủ dụ hoàn lương
 Đặt quan coi giữ đê đường(1809)
 Thả ra định lệ thuế buôn thương thuyền

Vua nước Xiêm đem đồ triều cống(1811)
 Người Chân Lạp lại tưởng nước ta
 Kết giao với nước Xiêm La

Vội vàng sai sứ đi qua điều trần

Năm Nhâm Thân(1812) tình hình Chân Lạp
 Trong anh em tranh chấp lẫn nhau
 Nặc Chân dâng biểu khẩn cầu
 Vua sai Tả Tướng kéo vào Nam Vang

Mười ba ngàn quân binh thủy bộ
 Lê văn Duyệt tới xứ Cao Man
 Cho đắp thành mới Nam Vang
 Lô Yêm cho đặt trữ lương khi cần

Lại giao cho Nặc Chân tiền của
 Thêm mười ngàn斛 lúa để ăn
 Sau khi ổn định an dân
 Triệu hồi Tả Tướng đem quân trở về

Trước khi đi, bàn giao Phiên Chúa
 Lưu ngàn quân bảo hộ Cao Man
 Khiến dân Chân Lạp cùng làm
 Đào kênh Vĩnh Tế mở đường giao thông

Xuống chiếu ban đào sông An cựu(1814)
 Lại sai người đắp đập Hà Trung(1807)
 Kim Đồi cũng được khởi công(1810)
 Tam Khê vét rộng nổi thông thêm giong(1817)

Cũng năm đó đào sông Bảo Định(1817)
 Từ Cù Úc cho đến Mỹ Tho

Mã Trường vua lại cấp cho
Theo trong bản vẽ đảo từ Phiên An

Cho thuyền buôn Ma cao và Pháp
Được ra vào tấp nập tự do
Riêng Ma cao, vua thưởng cho
Vi đem dâng bản địa đồ Hoàng Sa

Đội Hoàng Sa quan gia họ Phạm
Lập hải trình khảo thám chung quanh
Đến năm Bính Tý hoàn thành(1816)
Cử ngay hải đội coi riêng vùng này

Việc quốc gia giải bày sau trước
Bộ “Quốc triều thực lục” soạn ra(1815)
Sai Thích, Sàng, Toán bộ ba
Làm quan tu sửa để mà chỉnh biên

Dâng vua xem “Quốc triều luật lệ”
Làm nếp nề giúp dễ cho quen
Cần tra điều luật xét phân
Sách 22 quyển rất cần cho dân

“Duyên hải lục” đem dâng ngự lãm
Khảo sát nơi nông cạn xa gần
Men theo bờ biển Việt Nam
Trăm bốn ba (143) cửa hải quan rõ ràng
Đất nước ta dần dần thay đổi
Qua ngàn năm chìm nổi thịnh suy

Bây giờ cột mốc biên thù
Địa đồ hiệu đính , chỉnh qui rõ ràng

Nước Việt Nam thuộc Đông Nam Á
Vị trí ngay tại ngã tư đường
Phía đông thuộc Thái Bình Dương
Phía tây Miến Điện , Thái Lan , Miên , Lào

Ở phương bắc đường vào Trung Quốc
Ải Nam Quan cắm mốc phân ranh
Đông Nam nước biển vây quanh
Cà mau , Phú quốc thuộc miền cực nam

Miền Đông Bắc cao nguyên và núi
Những đường mòn giáp giới Trung Hoa
Cao nguyên Quản Bạ , Bắc Hà
Sông Hồng đổ xuống chảy qua Việt Trì

Hồ Thất Khê , Lạng Sơn núi đá
Những dãy đồi Cẩm Phả , Tiên Yên
Cát Bà vùng đảo thiên nhiên
Hạ Long nước phẳng đất liền chân mây

Miền Tây Bắc Lào Cai Châu Mộc
Núi Sa pa , rừng đất Cúc Phương
Điện Biên , sông Mã , Mường Hum
Hoàng Liên Sơn xuống tận vùng Nghệ An

Miền đồng bằng ở vùng châu thổ

Của sông Hồng rất đổi phì nhiêu
Sơn Tây , Hà Nội tiếp theo
Hưng Yên , Phả Lại đất nhiều ven sông

Dãy Trường Sơn nhìn từ phía bắc
Thoạt trông như một bức trường thành
Tạo ra về mặt địa hình
Vách sườn của dãy nét riêng mỗi vùng

Trường Sơn Đông dốc thì dựng đứng
Phía sườn Tây thoải xuống lưng chừng
Hoành Sơn đối hướng tây đông
Đèo Ngang một thoáng , Mũi Ròn ngoài khơi

Trường Sơn Nam chạy dài xuống tới
Đất cuối cùng là núi Chứa Chan
Cao Nguyên năm loại xếp tầng
Gia Lai ,Đắc Lắc trải dài về tây

Lang Biang, mặt quay ra biển
Vùng Di Linh đất chuyển địa hình
Ngã Ba biên Giới cao nguyên
Tạo thành khung cảnh thiên nhiên tuyệt vời

Các đồng bằng vành đai Trung Bộ
Là các vùng châu thổ Thanh Hoa
Vượt sườn núi đá dôi ra
Từ Thanh Nghệ Tĩnh chạy qua Quảng Bình

Từ Trị Thiên đến vùng Nam Ngãi
Từ Bình Định cho tới Khánh Hòa
Đồng bằng dàn trải bao la
Đến vùng Ninh Thuận , Kê Gà phía trong

Các núi lửa Miền Đông Nam bộ
Là cao nguyên đất đỏ hiện nay
Lộc Ninh , An Lộc phía tây
Chung quanh Long Khánh trải dài Trảng Bom

Hạ lưu sông Đồng Nai rất thoải
Dưới dạng đồi chạy mãi phía đông
Đan dày khe suối và sông
Tạo nên khí hậu vô cùng đặc trưng

Sông Cửu Long đồng bằng châu thổ
Đồng Tháp Mười là chỗ trũng sâu
Sông Tiền , sông Hậu cùng nhau
Mang phù sa lại bồi cao thành giong

Đất Vĩnh Long , Bến Tre , Sa Đéc
Vùng Gò Công, đất sét Trà Vinh
Cần Thơ , Phụng Hiệp , U Minh
Hàm Luông , Rạch Giá , Hà Tiên cuối cùng

Cả một vùng phì nhiêu trù phú
Lúa bạt ngàn cây trái xanh um
Ngoài xa hải đảo quanh vùng
Phước Quốc , Côn Đảo vòng cung bên ngoài

Gia Long sai Văn Thành tổng trấn
 Trở về kinh lãnh ấn trung quân
 Có con đậu bảng cử nhân
 Tên Thuyên là bậc văn nhân có tài

Thơ xướng họa vung tay quá trán

“Đồn rằng châu Ái lắm nhân tài
 Trống chiếu lòng riêng những đợi hoài
 Ngọc phát non kinh nào giấu mãi
 Ngựa kỳ, ngựa ký mấy người hay
 Lan sanh hang thắm hương ngàn dặm
 Phụng đậu gò cao tiếng khắp nơi
 Trong núi có ai là Tể tướng
 Ra tay giúp đỡ chuyển cơ đồ”

Câu thơ gửi bạn đọc chơi
 Nào ngờ thơ ấy đến nơi cung đình

Duyệt vốn ghét Văn Thành từ trước
 Nhân dịp này vớ được tâu lên
 Xin vua buộc tội trước tiên
 Bắt Thành tỵ vận, đem Thuyên chém đầu

Đặng Trần Thường bị tâu giấu thuế
 Lê Chất nay phát giác việc này
 Vua ra lệnh bắt liền tay
 An tuyên tội giảo giết ngay trong tù

Năm Kỷ Mão(1819) mới vừa tháng Chạp
 Vua Gia Long truyền khắp đại thần
 Đến bên giường ngự dụ rằng
 Thọ mang di chiếu mệnh chung gần kề

Xét Gia Long có bề hào kiệt
 Người dù xây được nghiệp tổ tiên
 Một tay thống nhất ba miền
 Quách thành gậy dựng một nền Nam Giao

Nhà Tôn miếu. Sông đào, đập đắp
 Sửa cơ đồ xã tắc an dân
 Nhưng mà lòng dạ tiểu nhân,
 Đào mồ Nguyễn Huệ, giết oan trung thần

QUYỂN HAI MƯƠI MỐT

MINH MẠNG HÒANG ĐẾ
 (1820- 1841)

Thái tử Đởm lên cầm nghiệp đế(1820)
 Năm Canh Thìn (1820) kế tiếp lên ngôi
 Đại Nam quốc hiệu đổi ngay
 Triều tên Minh Mạng từ nay bắt đầu

Vua thiết triều trước sau xét việc
 Vốn là người đoán quyết thông minh
 Châu phê ghi chú rất tinh
 Tính tình ham học sử kinh luận đàm

Vua là người quan tâm thi cử
 Cho dựng nền Quốc Tử Giám ngay
 Chiếu ban tuyển chọn tài hay
 Thi Đình, thi Hội định ngày mở ra

Nay truyền ra ba năm một khóa
 Ở Gia Định cho mở trường công
 Đặt quan đốc học để cùng
 Khuyến dân học tập ở vùng Trấn biên

Vua lại lập trường riêng ngoại ngữ
 Đặt chương trình dạy chữ La tinh
 Pháp văn học tập cho rành
 Chữ Chàm, chữ Thái học hành siêng năng

Thầy ngoại quốc dạy môn đàm thoại
 Cho các quan xuất ngoại học thêm
 Mở trường Thổ ngữ Cao nguyên
 Tuyên quang, Vĩnh Điện dạy riêng chữ này

Cho Xương, Thường sang Tây tiếp cận
 Đi bằng thuyền qua tận Lưu Ba

Đóng tàu theo kiểu người ta
 Trên sông chạy thử kiểm tra vận hành

Năm Canh Tý(1840) khánh thành ba chiếc
 Thiết kế theo lý thuyết bốc hơi
 Vận hành do nước đun sôi
 Thanh chuyển khởi động làm quay chân tàu

Làm ra máy dựa vào sức nước
 Quay trục xe , dòng nước chảy qua
 Gỗ rừng xẻ được cửa ra
 Chuyển về đem bán lợi ba bốn lần

Bớt sức dân góp phần khi trước
 Đỡ tốc công gánh nước về dùng
 Chế ra xe kéo vôi rỗng
 Để nhanh dập lửa dự phòng cháy to

Vua truyền cho Chaigneau kiểm soát
 Việc khai thác mỏ bạc Thái Nguyên
 Rồi sai kiểm định thêm xem
 Tính ra không lãi nên đem đấu thầu

Tôn Thất Lang xin tâu khai khẩn
 Ở Phú Yên trăm mẫu ruộng hoang
 Hải An, Giao Thủy có quan
 Chiêu dân khẩn đất khai quang một vùng

Sai bộ Công quan nha chuẩn bị

Ra Hoàng Sa làm lễ dựng bia
 Trồng cây bãi đỗ còn ghi
 Khoanh vùng mắc cạn thuyền bè tránh xa

Bãi Hoàng Sa nhiều cây rậm rạp
 Dưới nước xanh là cát óng vàng
 Cổ miếu nằm phía Tây Nam
 Giữa cồn có giếng nước nằm bên trong

Năm Bính Thân(1836) lệch giòng mắc cạn
 Thuyền nước Anh bị máng đá ngầm
 Vua sai ông Nguyễn Tri Phương
 Dem thuyền cứu hộ tìm đường đưa ra

Việc ngoại giao xem ra có vẻ
 Ít nhiệt tình theo lẽ tất nhiên
 Khước từ lễ vật người đem
 Khư khư giữ lấy ý riêng của mình

Với nước Anh mấy lần từ chối
 Nước Hoa Kỳ gửi tới quốc thư
 Vua quan tỏ ý nghi ngờ
 Tìm lời thoái thác chối từ người ta

Vua Louis phái qua Lãnh sự
 Cháu Chaigneau đi sứ Việt Nam
 Quốc thư lễ vật mang sang
 Nhưng vua từ chối giao bang nước này

Bougainville với hai thuyền chiến
 Đi vào nơi cửa biển sông Đà
 Quốc thư, phẩm vật mang qua
 Tính bề thông hiếu bị vua khước từ

Với Trung Hoa bấy giờ giao hiếu
 Vua thân hành lãnh chiếu thọ phong
 Lễ đài đặt tại Thăng Long
 Sứ Tàu mang ấn với cùng chiếu thơ

Muốn khôi phục cơ đồ triều trước
 Phan Bá Vành bắc chước dấy binh
 Thành Nam đột kích thành linh
 Giết quan Thủ ngự lấy thành như chơi

Nguyễn Công Trứ được sai dẹp loạn
 Đánh Bá Vành đến tận phía Tây
 Bắt Vành với bảy trăm người
 Sai quân báo tiếp chạy ngay về triều

Lê Duy Lương kéo theo bè đảng
 Chiếm ba châu cai quản một vùng
 Lại thêm bị giặc họ Nùng
 Văn Vân tên gọi xưng hùng một phương

Tại Tuyên Quang theo đường mật báo
 Biết Văn đang nường nấu trong rừng
 Lệnh cho đốt lửa khắp vùng
 Họ Nùng chết cháy ở trong trận này

Lê Văn Khôi, con nuôi Tả tướng
Giận gian thần dấy loạn Phiên An
Chiếm luôn sáu tỉnh miền Nam
Ước giao Phiên quốc ngấm ngàm âm mưu

Truyền đưa vào, đạo quân Gia Định
Bày kế hoạch để đánh giặc Khôi
Quan quân chưa kịp đến nơi
Thì Khôi đã chết trước đây mấy ngày

Lính bao vây quanh dinh nguyên soái
Khi triều đình chiếm lại Phiên An
Chém đầu dễ đến hai ngàn
Các quân phản loạn đang còn ở trong

Lính cho cùm Gia Tô đạo trưởng
Là cố Du đang vướng trong thành
Mặc dù ông cố thanh minh
Nhưng rồi vẫn bị hành hình như không

Lệnh bá dao được dùng xử tử
Lột da đầu, rồi bỏ làm tư
Thịt xương cắt xẻo từ từ
Tay chân chặt cụt còn dư thân mình

Cuộc hành hình vô cùng man rợ
Chém treo ngành chỉ có nước ta
Lãng trí xử giảo nghe qua

Thật là rùng rợn hình tra bấy giờ

Với cựa thần dấy mơ tới Ngụy
Như Tả quân Văn Duyệt thì cho
San bằng phá hủy mã mồ
Khắc bia buộc tội, tịch thu gia tài

Giặc ở trong, giặc ngoài biên trấn
Quân Thái Lan muốn tấn công ta
Nhân khi xảy việc can qua
Ngụy Khôi cầu cứu ấy là cơ may

Đường tiến quân qua đây nhiều lối
Dàn thủy binh thẳng tới Hà Tiên
Nam Vang quân bộ theo liền
Lại qua Cam Lộ thọc xiên cạnh sườn

Ngã Ai Lao theo đường Nghệ Tĩnh
Cướp phủ nha trong huyện Trấn Ninh
Giặc nhanh tay chiếm mấy thành
Quân ta lui giữ đầu ghềnh sông Giang

Sai các tướng binh dàn thế đánh
Trương Minh Giảng, Phúc Đĩnh, Nguyễn Xuân
Toàn quyền ra lệnh điều quân
Chết Tri nghe thấy vội vàng rút lui

Ở Ai Lao vua người Nam Chuởng
Muốn thông đồng với tướng Xiêm La

Liệu tình Chiêu Nội phải qua
Xin quân cứu viện nhờ ta giúp giùm

Người Chân Lạp phục tùng triều cống
Để dân họ được sống bình an
Thỉnh cầu quận chúa Ngọc Vân
Xin ta bảo hộ chặn đường quân Xiêm

Trương Minh Giảng cầm quyền bảo hộ
Lê Đại Cương sứ bộ trong quân
Đất người chiếm đoạt dần dần
Lấy luôn Chân Lạp thay bằng Trấn Tây

Thủy Chân Lạp giờ đây đâu nữa
Đày Ngọc Vân sang ở Phiên An
Ngậm ngùi đất nước Nam Vang
Quan quân ly tán điêu tàn quê hương

Nặc Ông Đôn tìm đường kháng chiến
Chống dân Nam xâm chiếm nước nhà
Cùng dân bản địa vạch ra
Dùng du kích chiến nhữ ta sa lầy

Cuộc viễn chinh gây đầy tổn thất
Làm người dân bị mất niềm tin
Chiến tranh giặc giã liên miên
Nhân dân cùng khổ lại thêm chết người

Lệnh vua sai kiểm tra dân số

Mỗi mười năm một hộ tăng thêm
Trăm ngàn dân được ghi tên
Tách từng nhân khẩu chép biên rõ ràng

Để dễ dàng điều hành việc nước
Vua đặt ngay Nội Các trong cung
Lập Cơ Mật Viện để cùng
Giúp vua bàn bạc ý chung mọi người

Chia nước ra ba mươi một tỉnh (31)
Cũng là tên đơn vị điều hành
Tổng đốc, Tuần phủ phân minh
Đặt thêm Bố chính lập dinh quan phòng

Một công trình vô cùng tuyệt tác
Là Cửu đỉnh vừa được đúc xong
Nới thêm thành cũ ngoài cùng
Dựng lầu Ngũ Phụng, thiết trùng Ngọ Môn

Về văn Nôm dưới triều nhà Nguyễn
Có Nguyễn Du viết truyện Thúy Kiều
“Muôn nghìn người thấy cũng yêu
Xôn xao anh yến dập dìu trúc mai”

Nguyễn Huy Tự có tài thi phú
Truyện “Hoa Tiên” là thú ngâm nga
Riêng Phan Huy Chú làm ra
Lịch Triều Loại Chí thật là công phu

Vua viết bài Thiên cơ dự triều
Thuyết bàn về vương đạo chấn dân
Để đời bảy tập thơ văn
Bài thơ Đế Hệ dễ dàng noi theo

Vua Minh Mạng có nhiều con cháu
Riêng nữ nhi hơn sáu mươi nàng
Lại thêm bốn tám(48)hoàng nam
Cung phi mỹ nữ cả ngàn chung quanh

“Nhất dạ lục giao sinh ngũ tử”
Thú mây mưa ắt đủ trăm đường
Nghe đâu toa thuốc cường dương
Còn lưu truyền mãi hoang đường đến nay

QUYỂN HAI MƯỜI HAI

THIỆU TRỊ HOÀNG ĐẾ (1841- 1847)

Năm canh Tý(1840)khi ngài tạ thế
Cho đòi Trương Đăng Quế vào cung
Rước hoàng thái tử Miên Tông
Chiếu theo di mệnh tấn phong ngôi trời

Vua lúc đó tuổi vừa băm bốn
Người thông minh tính vốn ôn hòa
Văn chương đáng bậc tài hoa

Siêng năng lo việc quốc gia suốt ngày

Ong là con thứ hai Minh Mạng
Nói ngôi cha càng đáng việc triều
Dưới tay quan chức cũng nhiều
Trung thành giúp rập mọi điều tận trung

Tạ Quang Cự hợp cùng Xuân Cẩn
Nguyễn Tri Phương binh trấn Cao Man
Trương Đăng Quế bậc cận thần
Lại thêm Công Trứ cầm quân vững vàng

Ở Trấn Tây, Thổ Man quấy rối
Trương Minh Giảng trở lại đất Miên
Xuy, Súc dấy loạn Kiên Giang
Nhiều nơi nổi dậy như đàn ong ve

Vua đã phê bãi binh ra khỏi
Đất Cao Man tạm thối lui quân
An Giang di tản rút dần
Dựng thêm đồn lũy bên phần đất ta

Theo quân đi vượt qua biên giới
Trương Minh Giảng khi tới An Giang (1841)
Thẹn mình hờn giận ngổ ngang
Cáo đau, thác bệnh, tuổi vàng quyền sinh

Nước Chân Lạp bị Xiêm chiếm đóng(1845)
Dân thổ cư tìm sống sang ta

Khẩn cầu Nam Việt kéo qua
Sai Võ Văn Giai điều tra tình hình

Uẩn kéo binh dẫn đầu đi trước
Chỉ vài ngày lấy được Nam Vang
Trấn Tây quân Việt chặn đường
Quân Xiêm hốt hoảng đầu hàng khắp nơi

Tướng Chất Tri sai người đến báo(1845)
Xin nghị hòa xếp giáo bãi binh
Hứa lui về lại nước mình
Trấn Tây trả lại với thành Nam Vang

Nguyễn Tri Phương truyền thu binh để
Năm Đinh Mùi(1847)làm lễ tấn phong
Ngôi vua cho Nặc ong Đôn
Vua ta xuống chiếu vương phong cho người

Ở phương Nam trong ngoài tạm ổn
Việc đê điều là vốn nổi lo
Bắc thành, Thanh Hóa lụt to(1846)
Truyền cho tu sửa để trừ lụt dâng

Bảo đại thần ở kinh và tỉnh
Nạn lũ trôi bàn tính cho xong
Cửu An đắp đập khơi sông
Đắp thêm đất mới nối lòng mặt đê

Vua sai mở khoa thi võ học(1846)

Cho khắc truyền ấn quốc Đại Nam
Văn Quan khai được mỏ vàng(1843)
Kiểm tra dân số kho tàng quốc gia(1841,1847)

Đào Trí Phú đi qua Pháp để(1843)
Thảo luận về mua chiếc Điện Phi
Chiếc tàu hiện đại khó bì
Vận tốc cực mạnh ngay khi khởi hành

Tạo mẫu riêng cân đai phẩm phục
Lập công thức việc đúc súng đồng(1846)
Mời người đạo đúc vào trong
Giúp dân khai hóa việc chung góp phần

Nền ngoại giao kết thân các nước
Đất Trung Hoa vẫn được quan tâm
Sang Tàu sứ cử sang thăm
Bắc Kinh phó hội từ năm Nhâm Dần(1842)

Người Nam Bản nước là Thủy Xá(1846)
Cũng chọn làm sứ giả đưa sang
Chiêm Thành lại muốn tiến dâng
Ta cho hai nước được làm phiên vương

Ở Tây phương như Anh Cát Lợi(1845)
Sai sứ qua muốn nối bang giao
Nhân khi nước ấy có tàu
Gặp cơn bão biển trôi vào nước ta

Tháng tám qua có nhiều tàu chiến(1847)
 Của nước Anh đến biển Tourane
 Quốc thư cống phẩm đưa sang
 Mong ta chấp thuận giao thương nước ngoài

Những năm trước mặt sai chỉ dụ
 Các tỉnh thành theo dõi giáo dân
 Thừa sai thì phải theo chân
 Am mưu phản động phải ngăn kịp thời

Nhưng tới đời nguyên niên Thiệu Trị
 Lệnh cấm đạo nói nhẹ ít nhiều
 Favin đại diện Pháp triều
 Xin cho giảm án người theo đạo này

Vua Thiệu Trị một người nhân ái
 Tha năm người vì nghĩa tiên quân
 Thuở xưa họ đã theo chân
 Phò Vương trong cảnh khốn cùng thất cơ

Cuộc giao hảo ban sơ khởi việc
 Pháp cử sang hai chiếc chiến thuyền
 Quốc thư chữ Hán dâng lên
 Xin vua cho phép được truyền thánh kinh

Bỗng đang khi điều đình thương lượng
 Thuyền của Tây nổ súng vào ta
 Giương buồm vượt biển chạy xa
 Vua quan nổi giận liền ra lệnh này

Xuống chỉ dụ : cấm ngay truyền đạo
 Bắt những người che dấu Thừa Sai
 Giáo dân, giám mục nhiều nơi
 Nổi lên chống đối lệnh này của vua

Ít có vua như là Thiệu Trị
 Ông cũng là học sĩ uyên thâm
 Lắm khi cùng với quần thần
 Đông Tây kim cổ luận bàn việc xưa

Là nhà thơ có nhiều tác phẩm
 Cũng là người có lắm bài hay
 Vua ra câu đố đến nay
 Chưa ai giải được chuyện này thật không ?

Đó là bài Vũ Trung Sơn Thủy
 Được ra đề theo kiểu hồi văn
 Liên hoàn một chút khó khăn
 Đọc thành sáu bốn(64) trắc bằng ra thơ

Bài thơ xưa nay treo ở viện
 Lúc trước kia gọi viện Long An
 Ngày nay thuộc viện bảo tàng
 Nằm trong thành nội ở gần Hiến Nhon

Vua Thiệu Trị khi còn tại thế
 Làm những điều đáng kể sau đây
 Rút quân ra khỏi trấn Tây

Đào sông đắp đập định ngày khai thông

Chỉnh đốn lại trong cung ngoài điện
Khẩn hoang vùng dọc biển miền Nam
Dạy điều nhân nghĩa khai tâm
Kiểm tra dân số để làm thống kê

TỰ ĐỨC HOÀNG ĐẾ (1847- 1885) @@@

Thái tử Thì lên ngôi hoàng đế
Tên Hồng Nhậm hậu duệ Gia Long
Được phong là Phước Tuy Công
Niên hiệu Tự Đức nối dòng Nguyễn Vương

Hưởng ngai vàng tuổi đương mười chín
Dáng mảnh người bản tính thư sinh
Hiền lành nhân hậu chí tình
Khiêm cung hiếu thuận thông minh hơn người

Đối với mẹ, là người hiếu thảo
Việc nước nhà thường báo cho hay
Chép riêng lời mẹ hằng ngày
Quyển Tử huấn lục trong tay xem dần

Các đại thần như Phan Thanh Giản
Nguyễn Tri Phương còn vẳng tiếng thơm

Triều thần một dạ sắt son
Hoàng Diệu tuần tiết một lòng trung quân

Vua là người văn hay chữ tốt
Để lại đời ngót một ngàn trang
Khi vui xướng họa thơ văn
Thức khuya dậy sớm siêng năng việc triều

Sức thì yếu việc nhiều không xuể
Nên nhà vua chẳng thể đi xa
Dân tình chỉ được nghe qua
Còn như kinh lý quả là hiếm hoi

Sức khỏe ngài là điều bí ẩn
Vợ thì nhiều mà vẫn không con
Tuổi cao lực đã cạn mòn
Lựa người nối nghiệp nuôi con em mình

Triều Tự Đức thịnh hành Nho học
Kẻ đương thời thích đọc tử chương
Văn thơ câu nệ khoa trường
Bế quan tỏa cảng ngày càng thoái lui

Xuống chiếu sai định thêm các ngạch
Vớ văn bằng thì đặt như sau
Thủ khoa, Bảng nhãn đỗ đầu
Thám hoa, Hoàng giáp đứng sau loại này

Gọi Tiến sĩ liền ngay sau đó
Thêm cử nhân, chót đỗ Tú Tài(1847 ,1851)

Đích thân vua chọn người hay
Tấn phong quan Trạng trong ngoài xướng danh

Vừa hoàn thành “Đại Nam Hội Điển” (1856)
Ghi các điều Chế, Chiếu, Biếu, Nghị
Các điều lệ định trường quy
Chính danh mọi việc để bề an dân

Lập nhà thờ Hiền Thần, Trung Nghĩa(1857)
Lại cho tìm hậu duệ các quan
Thành, Chất, Văn Duyệt hàm oan
Nay cho con cháu chức hàm, tước quan

Hồi Tây Sơn có Võ Trường Toản(1852)
Một danh sư ở ẩn giữa đời
Học trò lắm kẻ nên người
Vua phong Tố Đức lập nơi để thờ

Mấy năm đầu triều vua Tự Đức
Một vài nơi cướp giựt nổi lên
Cao Bằng thổ phỉ phỉát trên
Nông dân làm loạn dưới miền Hải Dương

Ở Mỹ Lương có Lê Duy Cự
Được tôn làm Soái Chủ vùng này
Quân sư Bá Quát dưới tay
Chiêu quân chiếm lấy Sơn Tây bấy giờ

Cao Bá Quát nhà thơ lỗi lạc

Người Gia Lâm , Kinh Bắc ngoại thành
"Chu Thần Thi Tập" nổi danh
Nói lên được cái nhân sinh bấy giờ

Là quân sư cho Lê Duy Cự
Bị tuyên án xử tử chém treo
Ghép vào tội phản Hoàng Triều
Giúp quân phiến loạn làm điều tác oai

Sau biến cố dưới thời Thiệu Trị
Vua Tự Đức kỳ thị nhiều hơn
Luật ra cấm đạo trong dân
Với điều phân sáp giam cầm dã man

Ba Giám Mục công dân nước Pháp
Bị triều đình đàn áp tả tơi
Bắt giam riêng biệt một nơi
Rồi đem xử giảo từng người răng đe

Tin thám sát bay về Pháp Quốc
Nã Phá Luân lập tức ra quân
Bình thuyền sửa soạn đưa sang
Dọn đường xâm lược dần dần nước ta

Montigny cử qua thương thuyết
Đến Đại Nam xin để bang giao
Cửa Hàn thuyền chiến theo vào
Sứ thần của Pháp dâng thư lên ngài

Vua từ chối truyền sai chuẩn bị
 Lập đồn lũy bố trí tuần tra
 Thần công đặt vịnh Sơn Trà
 Cửa Hàn cửa Thuận quân ta canh phòng

Tàu của Pháp vào trong Cửa Thuận
 Đi lòng vòng do thám nước ta
 Có khi đến bãi Sơn Chà
 Thường xuyên lảng vảng xa xa bên ngoài

Ở Biên Hòa cho người lên bộ
 Đến Quảng Bình neo lại điều nghiên
 Rồi qua Nam Định , Thái Bình
 Lên bờ khảo sát địa hình ra sao
PHÁP ĐÁNH ĐÀ NẴNG (1858)

Nã Phá Luân mở đầu cuộc chiến
 Cử đi ngay pháo hạm chiến thuyền
 Genouilly Trung Tướng toàn quyền
 Ba ngàn lính thủy được đem theo cùng

Espagnol hợp chung với Pháp
 Hội ý nhau bèn lập liên quân
 Quảng Nam trực chỉ dong buồm
 Ra sức bắn phá hạ đồn An-Ton(1858)

Lê Đình Lý cùng quan Đào Trí
 Dẫn binh vùng Cẩm Lệ giao tranh
 Chẳng may trúng đạn trên thành

Rút về hậu cứ chia quân chặn đường

Nguyễn Tri Phương tăng cường giữ ải
 Đồn Liên Trì, An Hải, Trấn Quan
 Dằng dai lựa thế cầm chân
 Lính Tây bệnh dịch thất thần rút ngay

QUYỂN HAI MƯỜI BA

PHÁP CHIẾM GIA ĐỊNH (1859)

Năm Kỷ Mùi bỏ vây Đà Nẵng(1859)
 Giặc theo đường kéo thẳng vào Nam
 Hành quân đánh thốc Phiên An
 Sài Gòn, Gia Định chúng bàn lấy luôn

Người chỉ huy là quan hộ đốc
 Thấy thế giặc mỗi lúc một đông
 Rút vào tử thủ bên trong
 Dần dần cô thế tử vong trong thành

Giặc chiếm xong phá dinh đốt trại
 Hủy kho lương của cải đem đi
 Truyền cho Trung Tá Berry

Đóng quân tại chỗ chỉ huy vùng này

Genouilly được thay người khác
Thiếu tướng Page ủy thác nghị hòa
Ước thơ mười một khoản là
Cắt đất , cho phép người ta ra vào

Vua ướm hỏi : muốn hòa hay chiến ?
Việc trừ trừ chẳng tiến tới đâu
Đợi thư phúc đáp quá lâu
Sứ thần Pháp quốc xuống tàu ra đi

Năm Tân Dậu(1861) giặc về Gia Định
Tổng chỉ huy : tư lệnh Charner
Nam Kỳ giặc muốn lăm le
Điều nghiên kế hoạch phân chia từng người

**PHÁP TẤN CÔNG ĐỒN KỶ HÒA
THANH TOÁN ĐỊNH TƯỜNG
LẤY TRỌN BA TỈNH MIỀN ĐÔNG**
(Biên Hòa , Gia Định , Định Tường)

Đồn Kỳ Hòa, Cây Mai, Kiến Phước
Địch tập trung hỏa lực tấn công
Khói mù đạn pháo nổ tung

Quân Nam cố thủ ở trong chiến hào

Súng thần công òa ào trực chỉ
Giặc tràn vào chiến lũy phe ta
Hai bên đánh xáp lá cà
Quân Nam yếu sức rút ra khỏi đồn

Nguyễn Tri Phương linh hồn kháng chiến
Đang theo dõi diễn biến từng giờ
Điều binh tiến thoái phát cờ
Cùng quan tham tán dặn dò ba quân

Rồi tướng quân chẳng may trúng đạn
Quan Tán lý vong mạng trước đồn
Nguyễn Duy, Thế Hiển tử thương
Quân ta tan tác rút luôn ra ngoài

Đồn Kỳ Hòa giờ đây thất thủ
Nguyễn Tri Phương rút khỏi Phiên An
Biên Hòa dừng lại dưỡng quân
Bổ sung thêm được gần ngàn tinh binh

Ở triều đình nghe tin rúng động
Lời điều trần trước chẳng thêm nghe
Bá Nghi đã chỉ mối nguy
Giặc luôn cơ động, ta thì ngồi yên

Ở Gia Định, giặc đem quân đánh
Nơi cửa Hàn, thế mạnh dương oai

Cát Bà của Thuận tới lui
Chiến thuyền của Pháp luôn ngoài biển Đông

Từ Sài Gòn, giặc chia mấy mũi
Ở phía tây lấn tới Hốc Môn
Ven sông Ngưu Chũr đóng đồn
Vượt sông Vàm Cỏ vào đường Long An

Giặc nghênh ngang như vào nhà trống
Sửa soạn quân vây hãm Định Tường
Tấn công đồn ở Tân Hương
Tiến qua cú điểm Trung Lương dễ dàng

Vàm Cỏ Tây vượt sang để đánh
Từ Cửa Đại tiến đến Tịnh Giang
Bắt quan tướng quốc Công Nhân
Mỹ Tho bỏ ngõ Nam quân chạy dài

Mất Định Tường tin bay tới Huế
Cả triều đình không thể làm ngơ
Cử ngay Bộ Hộ Thượng Thơ
Ý vua cũng hiểu phải lo đề phòng

Ở miền Đông, quân ta cố thủ
Từ Đồng Nai rấn giữ Mỹ Hoà
Miền Tây, giặc đã dần dà
Gò Công tiến chiếm, đánh qua Tháp Mười

NAM KỲ KHÁNG CHIẾN

Bỏ Mỹ Tho, ta lui Cai Lậy
Lệnh triều đình giữ lấy Vĩnh Long
Nghĩa quân cát cứ Ba Giồng
Quan gia Phủ Cậu một lòng vì dân

Trương Công Định cầm quân chống chọi
Đất Gò Công, Huyện Toại chiêu binh
Duy Dương viên lại triều đình
Thủ khoa Huân cử điều hành việc quân

Nguyễn Trung Trực mấy lần dụ địch
Đội nghĩa thuyền tập kích trên sông
Espérance đang ở giữa giòng
Du kích phóng lửa tấn công , tàu chìm

Vùng Cái Thia thuộc miền Mỹ Quý
Giặc tiến dần về phía Vĩnh Long
Lebris đại tá tập trung
Bọn người theo giặc tấn công Nam triều

Tướng Bonard được điều sang thế
Thay Charner tổng chỉ huy quân
Viễn chinh của Pháp đang cần
Đổi thay chiến lược nuốt dần miền Nam

Giặc âm thầm chiêu quân phản nghịch
 Lập ra đoàn du kích quấy ta
 Lấy tiền, chức tước ban ra
 Tuyên truyền giết đạo âm mưu gian tà

Đánh Biên Hòa, tiến ra Bà Rịa
 Lấy Vũng Tàu, cứ địa Bình Tuy
 Miền Đông nay đã lâm nguy
 Vĩnh Long địch chiếm tin về kinh đô

Với kẻ thù vô cùng xa lạ
 Và khí tài chúng quá tối tân
 Mưu mô chiến thuật điều quân
 Khác xa các nước lân bang quanh mình

Cả triều đình hoang mang bối rối
 Trước tình hình tiến thoái lưỡng nan
 Giặc Tây chiếm nửa miền Nam
 Nghị hoà hay chiến phải làm gì đây ?

Lúc trước đó, có người dâng kế
 Xin đức Vua liệu thế về sau
 Nghị hoà hơn để thua đau
 Vì so với giặc kém nhau quá nhiều

Xin vua theo gương người Nhật bản
 Và Trung Quốc mà tạm bang giao
 Để cho nhiều nước cùng vào

Tự khắc thành thế vạc dầu ba chân

Đất không mất mà quân vẫn giữ
 Việc giao thương thì cứ phồn vinh
 Người ta đem tới văn minh
 Giao lưu văn hóa dân mình lợi thêm

Vua có xem nhưng không hiểu biết
 Lời điều trần tâm huyết đưa ra
 Lời hay thì lại bỏ qua
 Bế qua tỏa cảng riêng ta một mình

Đến bây giờ, triều đình mới thấy
 Bọn giặc Tây cướp lấy vương quyền
 Biên Hòa, Gia Định, Trấn Biên
 Định Tường, Cai Lậy, thêm miền Vĩnh Long

HÒA ƯỚC NHÂM TUẤT (1862)

Bonard cử Simon trung tá
 Ở trong vai sứ giả chiêu hàng
 Đem thuyền neo ở sông Hương
 Buộc ta phải ký và nhường đất cho

Giao Định Tường và trao Gia Định

Nhượng Biên Hòa, các tỉnh phía Nam
Đất đai địch cứ lấn dần
Biến thành thuộc địa thực dân cả rồi

Phan Thanh Giản vua sai thương thuyết
Thảo sơ qua Hòa Ước tay ba
Espagnol, Pháp và ta
Định năm Nhâm Tuất(1862)trình qua triều đình

Hòa ước ấy chia thành ba bản
Mười hai điều , các khoản như sau
Tự do giảng đạo , ra , vào
Buộc ta cắt đất để giao cho người

Phan Thanh Giản với tài tranh cãi
Theo hòa ước đòi lại Vĩnh Long
Vua sai ông ấy vào trong
Buộc Ariès giao Vĩnh Long về triều

Mất quá nhiều theo trong hòa ước
Triệu các quan tính chước nghị bàn
Chọn ngay sứ bộ gửi sang
Paris, Madrid lên đường thuyết du

Đoàn sứ bộ giả từ qua Pháp
Phan Thanh Giản trong chức trưởng đoàn
Tham tri Phú Thứ phó quan
Thọ Tường, Vĩnh Ký liệu đường thông ngôn

Nã Phá Luân truyền cho bệ kiến
Sứ thần ta đánh tiếng lên rằng :
“Vì đức độ lẫn tài năng
Xin cho chuộc lại mấy vùng đất đai”

Khéo tìm lời, Pháp Hoàng từ chối
Phan Thanh Giản bối rối vô cùng
Những lời du thuyết tiêu vong
Bao nhiêu công sức mất không cả rồi

Từ nước ngoài quay về lại Huế
Yết kiến vua sự thể đầu đuôi
Trước triều ông đã trình bày
Rằng vua nước Pháp tìm lời nói quanh

Riêng Phú Thứ chép thành một tập
Viết lại điều mắt thấy tai nghe
“Đông Tây Luận” một bài thi
Vẫn còn mang tính khinh khi người ngoài

Grandière trong vai thiếu tướng
Được cử sang thanh toán n ghĩa quân
Tuân theo lệnh Nã Phá Luân
Bác lời thỉnh nguyện sứ thần của ta

Viên Toàn Quyền là Aubaret
Trước sân châu lễ phép tâu vua
Mấy điều hòa ước đã đưa
Giữ nguyên không đổi xin vua xét tường

Theo như lời của hoàng đế Pháp
 Vẫn duy trì hòa ước ký xong
 Chỉ cho trả lại Vĩnh Long
 Còn ba tỉnh khác xin đừng bàn thêm

PHÁP CHIẾM BA TỈNH MIỀN TÂY

Muốn đoạt luôn những miền còn lại
 Năm Đinh Mão(1867) đánh lấy miền Tây
 Tối hậu thư ,Vie gửi ngay
 Nhưng vua Tự Đức để ngoài lời đe

Phan Thanh Giản cử đi Kinh Lược
 Gửi thêm quân vào trước trong Nam
 Đắp thành, phòng thủ lo toan
 Ghé qua Gia Định hỏi han tình hình

Bọn giặc Pháp nửa đêm rạng sáng
 Lệnh khởi binh tiến đánh Vĩnh Long
 Một đoàn thuyền chiến rợp sông
 Thủy quân lục chiến tấn công vào thành

Quan Kinh Lược không đành nhìn thấy
 Cảnh thị rơi, máu chảy dân mình
 Cho nên ông phải thân chinh
 Mở lời đàm phán, hạ mình cứu nguy

Thế giặc mạnh mẽ chi thương thuyết
 Cứ tràn vào cố quyết chiếm luôn
 Hà Tiên, Châu Đốc quy hàng
 Tóm sáu tỉnh miền Nam bấy giờ

Ong không ngờ thực dân tráo trở
 Khiến cho ông đau khổ vô cùng
 Nhịn ăn đến lúc lâm chung
 Áo bào, ấn triệu gửi dâng về triều

Nguyễn Đình Chiểu giấy điều chấp bút
 Viết một bài thơ khóc họ Phan
 Còn vua và các đình thần
 Trách Phan không quyết đánh quân bạo tàn

MIỀN NAM DƯỚI THỜI THUỘC ĐỊA

Đất miền Nam trở thành thuộc địa
 Pháp bắt đầu nghĩ kế an dân
 Chính quyền quan lại đặt dần
 Hương , ấp chiêu mộ Việt gian tham tiền
 Tỉnh Gia Định Trấn Biên thay đổi
 Chọn Sài Gòn đất mới làm kinh
 San đường, lập chợ, xây thành
 Khơi sông, lập cảng, dựng nhanh nhà tù

Dinh Toàn quyền làm khu Soái Phủ
 Lập nhà thương , mở phố bán buôn
 Xây cầu, đường sá, khai mương

Nhà thờ Thiên Chúa, gác chuông chọc trời

Ngạch Niết ty bổ người cai trị
 Trường Tabert dạy trẻ Tây phương
 Khuyến thêm tiểu thủ công thương
 Lập ra chi nhánh Đông Dương Ngân Hàng

Thành lập ban Hội đồng Quản Hạt
 Các phép tắc dựa luật của Tây
 Xử dân theo kiểu luật này
 Hội đồng hàng tỉnh bầu ngay từng miền

Để thông tin tuyên truyền các huyện
 Đặt đường dây điện tín nhiều nơi
 Công ty tàu thủy đường dài
 Nam Vang, Thượng Hải lập ngay tức thời

Xây thêm đồn sai người cắt đặt
 Thành Chí Hòa cho đắp lên cao
 Chung quanh xây bức tường rào
 Thép gai, lô cốt, cổng chào thật to

Chẳng mấy hồi dân ưa nếp sống
 Sành tiếng Tây, nói ngọng tiếng ta
 Phần đông quan lại xin qua
 Nhập vào Pháp tịch như là dân Tây

Trước nhục nước ngoại lai xâm chiếm
 Dân Nam Kỳ kháng chiến vùng lên

Đông, Tây khắp cả hai miền
 Nghĩa quân hoạt động, bùng biến hội quân

Diệt thực dân, dựng lên khu chiến
 Cắt đứt đường tiếp viện vùng sâu
 Nghĩa binh tay góp sức vào
 Để ngăn quân giặc đào hào diệt gian

QUYỂN HAI MƯƠI BỐN

CÁC CUỘC KHÁNG CHIẾN CỦA NGHĨA QUÂN MIỀN NAM

Cả miền Nam sục sôi máu lửa
 Dân căm hờn cháy cả tâm can
 Cùng nhau đánh đuổi thực dân
 Tầm vong giáo mác tông quân lên đường

Đất Gò Công có Trương Công Định
 Cù lao Rừng nức tiếng Thủ Khoa
 Phạm Liên dững lược tài ba
 Lại thêm Trương Huệ theo cha diệt thù

Thủ khoa Huân cầm đầu kháng chiến
 Người Định Tường, nổi tiếng khắp nơi
 Ra tay đánh Pháp toi bời
 Bị đưa an trí bên trời Phi Châu

Đến vào đầu tháng tư Ất Hợi(1875)
 Phe nghĩa quân tiến thối lưỡng nan
 Pháp đang cố sức dụ hàng
 Vẫn không lay chuyển sắt son anh hùng

Giặc chém ông ở gần Phú Kiết
 Cả miền Nam thương tiếc biết bao
 Vén tay để lại mấy câu :

Hạn mã giang san vị quốc cừu
 Chỉ nhân binh bại tử thân hưu
 Anh hùng mạc bả dinh du luân
 Vũ trụ trường khan tiết nghĩa lưu

Vô bố dĩ kinh Hồ Lỗ phách
 Bất hàng cam đoạn tướng giang đầu
 Dương niên Tho-Thủy lưu ba luyến
 Long đảo thu phong khởi mộ sầu

Thân văn Nhiếp đứng đầu chống Pháp
 Lễ Giáng sinh Cai Lậy công đồn
 Cái Môn, Bà Vát, Trà Côn
 Tổng Thu, Tổng Cây, Cầu Vòng lừng danh

Từ Bến Thành, Trà Vinh, Vĩnh Trị

Qua Cổ Chiên, Tây Thủy, Hậu Giang
 Rạch Gầm, Cần Giuộc, Trung Lương
 Nghĩa quân nổi dậy diệt phường ác ôn

Trương Công Định anh hùng chống Pháp
 Ở Biên Hòa lại gặp Phan Trung
 Dấy binh đóng ở Gò Công
 Thuyền ghe khí giới binh đông vạn người

Ong cho người phục kích lính ngụy
 Giết chỉ huy đại úy Barbé
 Đánh đồn như thế chẻ tre
 Tân An, Cần Giuộc răn đe ngụy quyền

Tướng Bonard cho thuyền vây bủa
 Khu Bình Xuân chặn cửa Gò Công
 Sa cơ thất thế cuối cùng
 Giặc bắt giết chết anh hùng nghĩa quân(1864)

Thiên Hộ Dương bạn Trương Công Định
 Trấn cả vùng Cao Lãnh, Cái Thia
 Pháp cho tướng Grandière
 Đưa quân truy quét dẹp phe bùng biên

Nguyễn Trung Trực còn là Quản Lịch
 Mới nghe tên, quân địch khiếp hồn
 Tân Uyên phục kích công đồn
 Hải quân pháo hạm chìm luôn giữa giòng

Đất Kiên Giang vẫn còn ghi dấu
Chiếm sạch thành đoạt lấy súng Tây
Giận ông, giặc Pháp giận lây
Sai Huỳnh Công Tấn bắt ngay mẹ người

Vì thương mẹ trong tay lũ quý
Ông đành lòng giải thể nghĩa quân
Đem mình nạp lũ thực dân
Đền ơn báo hiếu trung quân với đời :

“Thư kiếm tùng nhưng tự thiếu niên
Yêu gian đảm khí hữu long tuyền
Anh hùng nhược ngộ vô dung địa(?)
Bảo hận thâm cừu bất ái thiên”

Huỳnh Công Tấn và Trần Bá Lộc
Trần Tử Ca cùng bọn Việt gian
Chạy theo lũ giặc tham tàn
Nặng lòng mẫu quốc chẳng màng chi dân

Đỗ Hữu Phương thẳng dần Tổng đốc
Là một người đã giúp thực dân
Cho người lòng sục nghĩa quân
Đón bắt Trương Huế ở gần Long An

TÌNH HÌNH XÃ HỘI VÀ BIẾN CỐ Ở BẮC KỲ

Ở trong Nam là phần thuộc Pháp
Ngoài Bắc Kỳ loạn lạc khắp nơi
Pierre Lê Phụng dụ người
Nổi lên làm loạn bên ngoài Sơn Tây

Giặc thời nay, Cờ Vàng Cờ Trắng
Quân Tàu Ô với đảng Cờ Đen
Cướp bóc quấy phá Quảng Yên
Lạng Sơn cát cứ , chiếm miền Tuyên Quang

Vùng biên giới ở gần Trung Quốc
Bọn Thổ phỉ càng lúc càng đông
Cao Bằng có giặc Ngô Côn
Giặc Nùng giặc Thổ quân hơn mấy ngàn

Nguyễn Tri Phương rời Trương Công Định
Ông Ích Khiêm, Đô Thống, Trọng Bình
Được vua giao việc điều binh
Tìm phương ổn định tình hình rối ren

Nguyễn Tri Phương sau đêm thất thủ
Được triệu hồi điều phái ra Trung
Lãnh phần quân vụ bổ sung
Vạch phương phòng thủ trong vùng Quảng Nam

“Mọi” vách đá ở gần Quảng Ngãi
Thường thường hay nhiều hại nhân dân
Nguyễn Thân được lệnh cầm quân

Ra sức chiêu dụ dần dần võ yên
 Ở Thừa Thiên , có nhiều biến cố
 Việc xây lăng , lựa chỗ khởi công
 Tốn hao tiền bạc của chung
 Người dân không thuận tán đồng ý vua

 Vùng Vạn Niên đất xưa Hương Thủy
 Mạch long giao địa lý tuyệt vời
 Khiêm Cung được đặt vào nơi
 Thâm sơn u tịch khó người tìm ra

 Vua xem qua nhiều tờ đồ án
 Cho công trình xây dựng Khiêm Lăng
 Kiến trúc quy hoạch khoanh vùng
 Đào hồ Thủy Tạ xây vòng thành Nam

 Tháng mười hai cuối năm Giáp Tý
 Hương Tập mưu định thí giết vua
 Không may mưu lộ phải thua
 Bị đem trảm quyết ngăn ngừa loạn sau

 Hai năm tiếp vào đầu tháng tám
 Có Đoàn Trưng dấy loạn Chày Vôi
 Cùng em Ái, Trục mấy người
 Cúc làm nội ứng giả vờ sắc vua

 Vào Cẩm Điện cướp đồ khí giới
 Giặc tràn qua gần tới Tả Sương

Vô nhà Duyệt Thị dương dương
 Hồ Oai ra cản giữa đường gặp quân

 Đoàn Tư Trục gươm phăng một nhát
 Tai Hồ Oai rách toạc một bên
 Trưng mời xa giá rước lên
 Đưa con Hường Tập nắm quyền hoàng gia

 Cuộc chính biến trên đà thắng lợi
 Trục chưa chi đã vội hân hoan
 Hồ Oai, Lê Sĩ nhân toan
 Đâm ngay Tư Trục một gươm chết liền

 Quân tạo phản thất kinh khiếp hải
 Trước tình hình tiến thoái lưỡng nan
 Dân phu rối loạn tan hàng
 Bị quân thị vệ dễ dàng dẹp tan

 Cuộc chính biến làm vua thức tỉnh
 Xét lại nhiều quyết định từ xưa
 Chọn người kế vị ngôi vua
 Tìm cách đánh bại mưu đồ ngoại xâm

 Nguyễn Trường Tộ uyên thâm Hán học
 Đã đi theo giám mục Gauthier
 Xuất dương tìm kế ra đi
 Đem điều quan sát chép ghi rõ ràng

 Dâng lên vua điều trần tâm huyết

Những vấn đề giải quyết của ta
 Duy tân làm lợi nước nhà
 Cho mau bắt kịp người ta với mình

Ở Cái Mơn có Trương Vĩnh Ký
 Người có công trong việc xiển dương
 Cho nền văn học nước Nam
 Dùng chữ quốc ngữ trong trường phổ thông

Làm thông ngôn cho đoàn Sứ bộ
 Sang Tây phương trao đổi ngoại giao
 Trở về sau đó ít lâu
 Chuyên tâm dịch thuật sách Tàu, chữ Nôm

Pháp đã chiếm nhiều phần đất nước
 Đất Nam kì xâm lược từ lâu
 Bắc kì thôn tính mưu sâu
 Bourayne thuyền chiến khởi đầu tiến vô

Năm Nhâm Thân(1873)tên Đờ Phổ Nghĩa
 Dem thương thuyền dựa vĩa giặc Tây
 Mượn đường mua bán qua đây
 Vân Nam, Hà Nội vẽ ngay hải trình

Phan Đình Bình cùng quan Khâm Mạng
 Gọi Dupuis đàm phán giao thương
 Cấm không cho chở đi đường
 Gạo thóc, đạn dược, súng trường, quân trang

Jean Dupuis chẳng màng khuyến cáo (1872)
 Vẫn cho thuyền chạy thẩu Vân Nam(1873)
 Quân ta ra lệnh bắt giam
 Những tên ngang ngạnh công nhân trên tàu

Jean Dupuis bắt đầu làm loạn
 Kéo lên bờ sửa soạn tấn công
 Bắt đi mấy lính hộ phòng
 Hai viên quan lại giam chung một buồng

PHÁP CHIẾM THÀNH HÀ NỘI (1873)

Trong khi đó giặc đang kiếm cơ
 Gọi Garnier đang ở Trung Hoa
 Tuần dương hạm Pháp kéo qua
 Hai bên thương thuyết tìm ra giải trình

Đang thương thuyết thỉnh linh giặc nổi
 Vây hãm thành gửi tối hậu thư
 Tri Phương viết lệnh gửi cho
 Phải mau bẻ gãy mưu đồ của Tây

Cửa Đông Nam giặc vây dày đặc
 Tấn công thành đại bác nổ vang
 Cư dân sững sốt bàng hoàng
 Còn quan Khâm Mạng bị thương ở đùì

Thành đã rơi vào tay giặc Pháp
 Dùng luật rừng trấn áp quan quân
 Cho người lòng sục trong dân

Bắt giam nghĩa sĩ để ngăn chống ngấm

Phò mã Lâm mặc dù trúng đạn
Gục trên thành tay vẫn cầm gươm
Tướng quân cũng đã bị thương
Chối từ băng bó vết thương trên đùi(1873)

Nguyễn Tri Phương ngậm ngùi vận nước
Trước địch quân nhả thuốc nhện ăn
Ba mươi tháng Chạp(1873)trối rằng :
“Một đời vì nước quyết quên thân mình”

Pháp lấy xong được thành Hà Nội
Bèn xuất quân tiến tới Trung Châu
Hưng Yên, Phủ Lý tóm thâu
Ninh Bình, Nam Định lọt vào bọn Tây

Hautefeuille Hải quân Thiếu úy
Chiếm Hải Dương như thế trở tay
Giáo dân Phát Diệm theo Tây
Vui mừng thoát cảnh đọa đày trước kia

FRANCIS GARNIER TỬ THƯƠNG

Hoàng Kế Viêm được chia trấn thủ
Làm Tiết Chế Quân Vụ Bắc Kỳ
Cờ Đen cướp biển xin về
Cho Lưu Vĩnh Phúc chỉ huy bọn này

Quân Nam triều rút lui trấn giữ
Giặc Cờ Đen cố nhử bọn Tây
Vu vơ mấy phát đạn bay
Dự cho quân Pháp rời ngay khỏi thành

Quân Cờ Đen thu binh trốn chạy
Pháp đuổi theo ra tới ngoại ô
Đến chân cầu Giấy thì vừa
Lọt vào thòng lọng bất ngờ của ta

Trận phục kích thật là diệu kế
Ta , bấy giờ ở thế thượng phong
Garnier trúng đạn tử vong(1876)
Làm cho quân giặc vô cùng lo âu

Quân ta đã từ lâu yếu thế
Nhưng trận này khống chế giặc Tây
Dupré Thống Đốc lên thay (1873)
Liên sai sứ giả trình bày với ta

Philastre thanh tra đại úy
Theo lệnh Tây đến Huế điều đình
Cùng ta giải quyết tình hình
Sao cho đừng để tranh giành về sau

**SỰ THAY ĐỔI
TRONG VIỆC BANG GIAO VỚI PHÁP
HÒA ƯỚC GIÁP TUẤT 1874**

Năm Giáp Tuất ký vào hòa ước (1874)
Hăm hai điều định được như sau :
Đặt chức lãnh sự ra vào
Ưu tiên thương mại ngoại giao nước ngoài

Nguyễn Văn Tường Khâm Sai chánh sứ
Được triều đình cắt cử nghị thương
Còn Krant đại diện Tây dương(1874)
Buộc ta cắt đất để nhường cho Tây

Từ Giáp Tuất(1874) tới nay năm Ngọ(1882)
Pháp và ta đã tỏ bình yên
Sứ thần trao đổi hai miền
Khâm sứ Philastre giữ quyền ngoại giao(1876)

Ong Philastre mặc dầu người Pháp
Nhưng lại thích học tập Hán văn
Biết ông hiện tại đang cần
Vua sai thầy cử dạy giùm ông ta

Việc giao hảo giữa ta và Pháp
Đã trở nên hòa hợp nhiều hơn
Vấn đề trao đổi ngoại thương
Được đem bàn bạc luận cương rõ ràng

Việc truyền đạo có phần cởi mở
Giáo sĩ nay giúp đỡ khá nhiều
Để dân thoát cảnh đói nghèo (1868)
Văn Điền mật tấu mấy điều yên dân

Chính phủ Pháp tặng tuần dương hạm(1876)
Cùng khí tài súng đạn cho ta
Vua sai Tham tá đi qua
Nhận về năm chiếc tuần tra dọc bờ

Năm Mậu Dần(1878)cấp cho Hà Nội
Trăm khẩu súng quà gởi của Tây
Để cho hai nước từ đây
Giữ niềm hòa khí lâu dài hai bên

Bộ Ngự chế có thêm mấy quyển
Vịnh sử Nam những chuyện xa xưa(1877)
Luật hình vua lại truyền đưa
Gởi cho Khâm sứ làm quà của ta

Vua sai qua xã giao thăm viếng (1881)
Một tháng hay hai tháng một lần
Có khi tại cửa Ngọ Môn
Giao hòa yến tiệc đãi đấng sứ Tây

Nguyễn Thành Ý được sai đi Pháp(1877)
Đấu xảo đưa các loại thổ nghi
Lấy thêm đồ đệ đem đi(1879)
Toulouse ở lại học nghề động cơ

Lại chọn người tuyển cho sang Pháp(1879)
 Sang nước Anh quan sát xứ người(1870) (1881)
 Mua tàu của Đức năm rồi(1872)
 Bang giao với Ý, tiếp người phương Tây(1879)

QUYỂN HAI MƯƠI LĂM

PHÁP CHIẾM HÀ NỘI LẦN II (1882)

Lúc Rheinart sang thay Philastre
 Nhất là khi nội các của Tây
 Lại bầu thủ tướng khác thay
 Chính sách cai trị đổi ngay tức thì

Pháp muốn chiếm Bắc Kì lần nữa
 Một nguồn tin báo của nước Anh(1882)
 Vua ta nghe được phong thanh
 Rằng chính phủ Pháp động binh năm rồi

Năm Nhâm Ngọ(1882)tháng hai vừa quá

Rivière đại tá hải quân
 Dem hai chiến hạm tuần dương
 Mấy ngàn lính thủy lên đường tới nơi

Đến Hà Nội đóng nơi Đồn Thủy
 Rivière gửi tới hậu thư
 Tổng đốc Hoàng Diệu khước từ
 Chia quân chống giữ để ngừa tấn công

Thăng Long thành chìm trong biển lửa
 Kho thuốc súng rục cháy nửa đêm
 Tứ bề đạn pháo vang rền
 Quân ta giao chiến chung quanh chiến hào

Bọn Việt gian cài sâu từng tổ
 Đợi thực dân súng nổ tấn công
 Túa ra đốt phá lung tung
 Khiến quân Hoàng Diệu khó lòng giữ yên

Rivière hay tin Hà Nội
 Đã dần dần vượt khỏi quân ta
 Tung quân đánh xáp lá cà
 Quân Nam yếu thế lui ra dần dần

Tôn Thất Bá tay chân của giặc
 Là Việt gian nằm sẵn trong thành
 Đốt kho thuốc súng nghi binh
 Giúp cho lũ giặc tràn nhanh vào thành

Lúc bình minh giặc xông vào chiếm
 Ong Hoàng Diệu chạy đến Hành cung
 Thảo tồ di biểu tận trung
 Buộc dây oan nghiệt tạ lòng nước non

Miếu Quan Thánh vẫn còn ghi dấu
 Mối căm hờn nung nấu tâm can
 Chữ trung với nước vô vàn
 Ngàn sau ai dám dễ dàng lãng quên

Quan Tổng đốc có tên Hoàng Diệu
 Người Điện bàn , thuộc đạo Quảng Nam
 Được vua cất cử ra làm
 Tổng đốc Hà nội với hàm thượng thư

Khi ông chết di thư để lại
 Có những câu mãi mãi về sau :
 Tướng lược phi trường tử , tử quý sanh nhi vô ích.
 Thành vong mạc cứu , túng nhiên tử hữu như cô

Cô trung nhi thế giữ Long Thành,
 nguyện trùng tiên thần Nguyễn Tri Phương ư địa
 hạ
 Sở hàng huyết lệ , vạn lý quân môn, nguyện nhứt
 nguyệt chi chi chiếu minh , biểu thần xích tâm nhi
 dĩ "

Cả toàn dân bùng lên khởi nghĩa
 Khởi đầu là về phía Văn thân

Dâng cao như ngọn sóng thần
 Bình Tây sát Tả , đuổi quan Tam tài

Ở Nghệ An : Như Mai, Trần Tấn
 Lãnh đạo chùng nửa vạn dân quân
 Truy kích diệt lũ tham quan
 Nói giáo cho giặc phản dân tộc mình

Sau khi chiếm được thành Hà Nội
 Pháp bèn trao cho lũ tay sai
 Tôn thất Bá được giao ngay
 Nắm quyền sinh sát thay Tây điều hành

Ở kinh thành nhiều người phẫn uất
 Trước thảm cảnh nước mất nhà tan
 Nam triều họp mật mấy quan
 Sớ dâng xin đánh giết quân tử thù

Vua truyền lệnh giao cho Túc Độ
 Lập hội đồng nhận lại Thăng Long
 Bởi vì giặc Pháp tính chung
 Lợi nhiều nếu trả đất vùng này đi

Rivière liệt kê mười khoản:
 Buộc triều đình nhượng hẳn Hà Thành
 Từ hành chánh đến việc binh
 Độc quyền thu thuế thương thuyền bán buôn

Chính phủ Pháp nhận luôn bảo hộ

Trên toàn phần lãnh thổ Đại Nam
 Trước nhiều đòi hỏi tham lam
 Vô cùng láo xược của quân bạo tàn

Cả toàn dân một lòng thề quyết
 Suốt ba miền không thể thờ ơ
 Trước quân cướp nước côn đồ
 Cần Vương tụ nghĩa phất cờ Văn Thân

Giặc đánh chiếm bất thần Nam Định
 Cho pháo thuyền thôn tính Hòn Gay
 Quan quân chiến đấu mấy ngày
 Quần nhau với địch suốt ngày mới thua

Bắn gãy chân Carreau trung tá
 Tấn công tàu đốt cháy Surprise
 Quân ta chống trả gan lì
 Dần dần hết đạn rút đi khỏi thành

Mưu lũ giặc gian manh xâm lược
 Chúng cố tình cắt đứt ngoại giao
 Lệnh cho Rheinart xuống tàu
 Rời ngay khỏi Huế để vào trong Nam

Chúng cố làm tình hình căng thẳng
 Để dễ bề điều động quân binh
 Cho ngay tàu chiến vây quanh
 Các đồn dọc biển án binh cắt đường

Quân Trung Quốc vội vàng phản ứng
 Cho quân binh chặn đứng âm mưu
 Cùng ta ngăn chặn kẻ thù
 Muốn tràn chiếm lấy vùng bờ biển Đông

Hoàng Kế Viêm hợp cùng Vĩnh Phúc
 Giữ các đồn khu vực Gia Lâm
 Ngầm cho Quang Đản tấn công
 Đánh cho Pháp rút về đồn thủy binh

Quân Cờ đen bất ngờ đánh Pháp
 Nhắm chiến thuyền pháo tháp bắn sang
 Lê dương, Tây tặc kinh hoàng
 Làm tên đại tá vội vàng lui binh

Lấy trăm binh rời thành đánh đuổi
 Quân Cờ đen rút khỏi rất nhanh
 Lui về Cầu Giấy phục binh
 Rivière quyết tự mình đuổi theo

Chân Cầu Giấy trời chiều lảng đảng
 Vẫn im lìm hoang vắng thê lương
 Phục binh nằm sẵn bên đường
 Đột nhiên pháo lệnh nổ vang ngang đầu

Giặc tranh nhau tìm đường trốn thoát
 Quân Nam Triều nhất loạt xông lên
 Điếu thương súng đã nổ rền

Trơ vợ còn lại mấy tên cầm đầu

Rivière rướn cao lảo đảo
 Một mũi gươm kết liễu cuộc đời
 Nghĩa trang Montmartre ngậm ngùi
 Hải quân đại tá thành người thiên thu

Triều đình Huế gặp giờ bối rối
 Lúc nhà vua hấp hối trong cung
 Trung tuần tháng sáu lâm chung(16-6-1882)
 Là khi giặc Pháp sục lòng khắp nơi

Vua Tự Đức vốn người hay chữ
 Băm sáu (36)năm nắm giữ ngôi vua
 Văn chương thi phú có thừa
 Rành về văn học nhưng chưa trải đời

Thật hiếm hoi thấy vua kinh lý
 Ra khỏi thành để thấy nhân dân
 Có đi mới hiểu được rằng
 Quan ta thế giới muôn phần văn minh

Dưới đáy giếng tưởng mình là nhất
 Hóa ra rằng vốn thật sơ khai
 Văn minh mình chẳng bằng ai
 Bế quan,tỏa cảng càng ngày thêm ngu

Vây quanh vua triều đình thiếu cận
 Bỏ ngoài tai những bản điều trần

Vua nghe một lũ nịnh thần
 Chuyên môn đổ kị theo chân người Tàu

Nguyễn trường Tộ trình tâu việc nước
 Dâng lên vua mưu chước canh tân
 Các quan thiếu cận lại bàn
 Cho ông công giáo thành phần theo Tây

Lại cấm đạo càng ngày càng dữ
 Đốt giáo đường giáo xứ tan hoang
 Thừa sai linh mục kinh hoàng
 Chặt đầu xử giáo dã man vô cùng

Về văn hóa nói chung tạm được
 Có rất nhiều trước tác khá hay
 Hoàng Quang còn được tới nay
 Văn chương như Quát tài thay hại mình

ĐỤC ĐỨC HOÀNG ĐẾ (1883)

Lại nói chuyện chung quanh di chiếu
 Triều thần tôn Dục Đức lên ngôi
 Tân quân cho gọi mấy người
 Tiễn Thành, Tường ,Thuyết vào nơi cấm phòng

Điều bất ổn ở trong di chiếu

Lại là điều nếu cứ nguyên văn
Được đem đọc trước triều thần
Sẽ gây bất lợi tự quân sau này

Tường ,Thuyết muốn ra tay phế lập
Nhân dịp này sắp đặt âm mưu
Giữa triều đang lúc bất ngờ
Trách sao di chiếu mấy từ bỏ đi

Trong di chiếu lời phê Tự Đức
Dục Đức kia vốn thực hiếu dân
Thuyết ,Tường dựa thế đại thần
Gọi quân Phấn Nghĩa bắt giam tức thì

HIỆP HÒA HOÀNG ĐẾ (1883)

Rước Hiệp Hòa trị vì đất nước
Lễ tấn phong ở trước Thái Hòa
Trong khi buổi lễ chưa qua
Bất đồng đã xảy giữa ba đại thần

Vị tân vương ra tay tự quyết
Truất binh quyền Tường ,Thuyết trong quân
Giao cho Tuy Lý hoàng thân
Đối đầu cùng Pháp giữ phần hiệp thương

Ngầm sai quan Tiễn Thành phụ chánh
Vào trong cung nhận lãnh mật thư

Truyền ngay trăm quyết ,bêu đầu
Hai ông Tường ,Thuyết kể từ hôm nay

Nhưng cơ mưu không may bại lộ
Thuyết và Tường bèn xử tội này
Tam ban triều điển trên khay
Đổ mồm đọc dượt chết ngay tại nhà

Rồi hạ lệnh điều tra cận kề
Giết Tiễn Thành lặn lẽ trong đêm
Triều thần xanh mặt nín êm
Tấn tuồng khủng bố càng thêm kinh hoàng

Tình thế gặp lúc đang khủng hoảng
Thuyết và Tường quậy loạn trong cung
Trong khi đại tá hải quân
Bị ta giết chết tin hung đưa về

Hạ viện Pháp tức thì biểu quyết
Chuẩn chi liền hai triệu Phật lằng
Cử ngay thiếu tướng lục quân
Cùng viên đô đốc hải quân tháp tùng

PHÁP CHIẾM CỬA THUẬN AN

Cửa Thuận An chập chùng thuyền chiến
Cờ tam tài tên biển phát phơ
Đô đốc Lê Sĩ hô to
Giặc Tây đổ bộ lên bờ phía nam

Đồn Trấn Hải giặc tràn công phá
 Quân Nam triều đánh trả vùng lên
 Giã Tây bắn phá như điên
 Chung quanh đại bác nổ rền inh tai

Lũ châu mai Nam quân bắn trả
 Lũ giặc Tây xác ngã chồng nhau
 Mấy lần giặc cố xông vào
 Quân ta tử thủ trong hào chiến công

Mặt biển Đông ầm ì tiếng súng
 Pháo thuyền Tây bắn trúng vào thành
 Ở đồn Hà Nhuận , Nam binh
 Rút lui qua phá Hà Thanh về Trùì

Tối ngày rằm trăng soi Bạch Mã
 Đầm cầu Hai đạn phá ngang trời
 Chiền thuyền nhấp nháy ngoài khơi
 Am hồn tử sĩ lạc loài trong đêm

Quan Trấn Thủ trung kiên tử tiết
 Ông Lê Sĩ nhất quyết hy sinh
 Tới lui trên mặt pháo thành
 Mặc cho đạn nổ chung quanh bên mình

Mặt trời lên bình minh trên biển
 Chính là lúc giặc hãm công thành
 Nguyễn Trung , Thúc Nhẫn , Lâm Hoành
 Liệu mình thất thế gieo mình trận vong

Chiếm Thuận An giặc vòng về Huế
 Địch hành quân như thế chẻ tre
 Kinh thành sắp sửa lâm nguy
 Vua sai Bộ Lại cử đi điều đình

Năm bảy dặm ngoài kinh đô Huế
 Tụ giặc Tây tìm kế đi lên
 Bị dân ở xã An Truyền
 Phục kích giáo mác hai bên vệ đường

Lấy mù u rải đường quan tái
 Mong cầm chân lũ quái lê dương
 Ra sức chống bọn xâm lăng
 Dốc toàn lực lượng chặn đường chung quanh

Giày “săn đá” ngã nghiêng lính giặc
 Lòng ái quốc quặn thắt từng cơn
 Có gì ngoài cánh tay tron
 Đền ơn sông núi cho tròn nghĩa dân

Theo đường thủy giặc tràn vào cửa
 Từ Thuận An đến ngã Ba Sinh
 Hạp Chân nằm dưới Bao Vinh
 Là kho thuốc súng dành riêng lúc cần

Đồn Hòa Duân, Côn Sơn chiến lũy
 Lĩnh lê dương phá hủy tan tành
 Thêm kho thuốc súng để dành
 Chẳng may trúng đạn cháy nguyên một làng

Lũ Tây tặc tràn gần tới Huế
 Buộc quân ta vào thế đầu hàng
 Chiếm đồn Nhuận Hải Thuận An
 Hiệp thương được ký vôi vàng với Tây

HÒA ƯỚC QUÝ MÙI (1883)

Cuối tháng Tám, quý Mùi hòa ước
 Cũng còn gọi hòa ước Harmand
 Hai mươi bảy(27) khoản ghi rành
 Từ đây nước Việt Nam mình thuộc Tây

Trong hòa ước ghi ngay mấy khoản
 Một: nước ta mất hẳn chủ quyền
 Hai: để Công Sứ kể bên
 Ba là: thu thuế độc quyền bán buôn

Chính phủ Pháp chủ trương xâm lược
 Cùng Việt gian bán nước lưu manh
 Hình thành một khối liên minh

Mang đi tất cả tài nguyên nước mình

Trong khi ấy nội tình triều chính
 Phế lập vua mặc lệnh quyền thần
 Sá gì phép nước luật dân
 Loạn trong thì khó phần toan tính ngoài

KIẾN PHÚC HOÀNG ĐẾ (1884)

Tường và Thuyết cho mời hoàng tử
 Từ Vụ Khiêm về tới trong kinh
 Đăng quang ở trước triều đình
 Hiệu là Kiến Phúc cầm quyền quốc gia

Từ Khiêm Cung rước về nội điện
 Nguyễn Giản Tông được tấn phong vương
 Kiến Phúc niên hiệu đăng quang
 Tuổi vừa mười bốn đang còn thơ ngây

Nhưng thực quyền trong tay Tường, Thuyết
 Hai ông này xét duyệt thay vua
 Lựa người thân tín a dua
 Sửa sang quân bị phòng ngừa giặc Tây

Còn dân chúng từng ngày ngao ngán
 Thấy triều đình thanh toán lẫn nhau

Giặc Tây rồi đến giặc Tàu
 Tranh giành râu xé mà đau vô vàng

“Nhất giang lưỡng quốc nan phân thuyết
 Tứ nguyệt tam vương triệu bất tường
 Đồng dao trẻ hát ngoài đường
 Nghe như cay đắng, ngẫm càng chán thay

Trong tình thế mỗi ngày mỗi tệ
 Trong triều đình chia rẽ lẫn nhau
 Tây cho mật thám xen vào
 Dùng vàng , lấy bạc làm xiêu lòng người

Ở miền Trung nhiều nơi gần Huế
 Lắm phong trào bắt bớ giáo dân
 Bình Tây, sát Tả dã man
 Thánh đường đốt phá, Việt gian truy lùng

Vùng Kim Long, Caspar giám mục
 Dặn giáo dân gặp lúc lâm nguy
 Tòà Kâm theo hướng mà đi
 Chớ nên ngoan cố ở lì nơi đây

Vì vùng này: Hường Thành công tử
 Kêu mọi người bức tử giáo dân
 Lục sùng khắp cả mấy làng
 Gần chùa Linh Mục, dọc đàng Kim Long

Tường và Thuyết ra chung mệnh lệnh

Cho Đào Kiệt triệt đánh nhá thờ
 Bởi vì nơi đó mưu đồ
 Bắt tay với Pháp kẻ thù dân ta

Đối với giặc , tạm ra quốc lệnh
 Truyền quan dân ngừng đánh giặc Tây
 Chiếu theo hàng ước mới đây
 Triệt binh quân thứ phải ngay thi hành

Vua đầu hàng dân binh vẫn đánh
 Khắp cả miền Hà Tĩnh, Nghệ An
 Cũng như lục tỉnh trong Nam
 Bên ngoài Bắc Thái, Hải dương, Ninh Bình

Patenôtre thân hành đến Huế
 Xem lại điều áp chế trước đây
 Điều nào không hợp thì thay
 Mà trong hòa ước Qùy mùi đã ghi

Thảo luận về phần đất đã cắt
 Ta nhất định buộc giặc trả lui
 Dằng dai thương thuyết kéo dài
 Qua năm mới ký với Tây được rằng

HÒA ƯỚC GIÁP THÂN (1884)

Trong hòa ước Giáp Thân đã ký
 Pháp trả vài tỉnh lỵ cho ta
 Từ Thanh Nghệ Tĩnh xét ra
 Cũng như Bình Thuận giao qua Nam Triều

Có một điều Pháp yêu cầu được
 Thu ấn vàng của nước Đại Nam
 Do vua Trung Quốc gửi sang
 Vào đời Thế Tổ đăng quang trị vì

QUYỂN HAI MƯỜI SÁU**THÀNH LẬP LIÊN BANG ĐÔNG DƯƠNG**

Pháp muốn chia Đông Dương từng mảnh
 Việc đầu tiên là đến Trung Hoa
 Thiên Tân ký kết nghị hòa(1884)
 Bắt tay Trung Quốc, buộc ta hết đường

Rồi quay sang Cao Miên dụ dỗ
 Bảo nước này nên phải nghe theo
 Đông Dương liên kết lợi nhiều
 Pháp quốc bảo trợ nên vào liên bang

Norodom nghe Tây bày chước
 Ký vào tờ hiệp ước Kim Biên(1884)
 Từ đây đất nước Cao Miên
 Do tay người Pháp nắm quyền quốc gia

Qua Ai Lao đặt tòa lãnh sự
 Cử Pavie đại sứ lên đường(1887)
 Oumkham Vạn Tượng quốc vương
 Nghe lời đại sứ đất nhường cho Tây

Kể từ đây, Đông Dương thuộc Pháp
 Chúng đem quân trấn áp khắp vùng
 Đầm lầy, sơn cốc lục sùng
 Ra tay vơ vét vô cùng dã man

Cái “Liên Bang Đông Dương” thuộc Pháp
 Là ý đồ đã được thực dân
 Âm mưu thôn tính lần lần
 Cướp quyền, giành đất, tranh phần giữ dân

Không che mắt được dân trong nước
 Là những người hiểu được nỗi đau
 Chung tiền, góp sức cùng nhau
 Khắp nơi hưởng ứng phong trào Văn Thân

Giết giáo dân muôn phần tàn bạo
 Bởi vài người có đạo làm sai
 Nên dân hận bọn theo Tây
 Cam lòng cho lũ cướp này chỉ huy

Ở Nam, Ngãi cũng như Bình Định
 Đội nghĩa binh chận đánh giáo dân
 Giết ngay linh mục Dupont
 Porier, chung với Guégran tử hình

Nhiều tin đồn phải đành lánh nạn
 Bị giết oan hai vạn giáo dân
 Bên Lương, bên Giáo tranh phân
 Nồi da xáo thịt vô ngần đau thương

Người thủ lợi là phường xâm lược
 Đào hố sâu ngăn bước hai bên
 Nhân dân nào sống được yên
 Âm mưu nham hiểm, ngày thêm rõ ràng

HÀM NGHI HOÀNG ĐẾ (1884-1888)

Vua Kiến Phúc ,năm Thân tạ thế(1884)
 Đưa Ứng Lịch vào thế ngôi vua
 Hàm Nghi niên hiệu bây giờ
 Tân quân quá trẻ , mới vừa mười ba

Giặc bung ra ngoại ô Hà Nội
 Chuẩn bị cho quân đội viễn chinh
 Harmand rời khỏi hành dinh
 Cử viên trung tá chiếm thành Hải Dương(8/1883)

Nhận được tin Thuận An thất thủ(8/1883)
 Quân Nam triều bối rối nhiều hơn

Bichot nhân thể đánh luôn
 Ninh Bình thất thủ bỏ đồn trống trơn(1883)
 Thành Sơn Tây chiến trường đẫm máu(12/1883)
 Pháp ra quân trên sáu pháo thuyền
 Trong thành Tán Lý Kế Viêm
 Cũng Lưu Vĩnh Phúc giữ quyền điều binh

Hơn ba ngày giao tranh ác liệt
 Trong nội thành cạn hết quân lương
 Hơn nghìn quân sĩ tử thương
 Kế Viêm hạ lệnh mở đường rút lui

Quân Mãn Thanh theo lời cầu viện
 Đã vượt biên tiến đến Bắc Ninh
 Cùng ta chuẩn bị chiến tranh
 Đào hào , đắp lũy xây thành cao thêm

Ở dưới quyền Millot thống lĩnh
 Đem lũ đoàn thiện chiến đưa sang
 Trong tay hỏa lực dữ dằn
 Trong vòng nửa tháng đánh tràn Thái
 Nguyên(1884)

Chiếm Bắc Ninh rồi liên tiếp tới
 Hưng Hóa xong ,tiếp nối Tuyên Quang
 Giặc đang hưng phấn nghênh ngang
 Quân ta thế yếu vội vàng rút lui

Hoàng Kế Viêm biết thời cơ hết

Theo lệnh vua về Huế trần tình
 Để vua hiểu rõ tình hình
 Nhiều người thất thế ẩn danh vào rừng

Dù hòa ước Thiên Tân được ký
 Quân Mãn Thanh há lẽ chùn chân
 Giúp ta vẫn cứ đưa quân
 Phục binh Bắc Lệ giết hơn chục người

Chính phủ Pháp cử ngay sứ giả
 Phản kháng Tàu vì đã nuốt lời
 Đem quân đi đến các nơi
 Ở vùng biên giới Lào Kay, Cao Bằng

Dùng hải quân biểu dương lực lượng
 Cho hành quân về hướng Đài Loan
 Báo cho Trung Quốc đầu hàng
 Nếu không chúng sẽ đánh tràn Kê Lung

Mấy sư đoàn được dùng ứng chiến
 Đưa chiến thuyền từ vịnh Hạ Long
 Dàn ngang một dãy thần công
 Bắn tan dàn pháo Kê Lung trên bờ(8/1884)

Ở Phước Châu bấy giờ hỗn loạn
 Quân nhà Thanh dàn trận chiến thuyền
 Bị ngay chiến hạm tuần duyên
 Hải quân của Pháp bắn chìm hết trơn

Vùng Lạng Sơn giặc dồn ào ạt(8/1884)
 Đổ quân vào đánh bạt Nam Quan
 Cháy nhà bên phía Đồng Đăng
 Kỳ Lừa phố chợ tan hoang bấy giờ

Vùng biên giới mịt mờ lửa đạn
 Phùng tử Tài phá tán Lạng Sơn(1885)
 Cờ đen vây ở Tuyên Quang(11/1884)
 Giặc Tây đem lính Lê dương tiểu trừ

Việc Hàm Nghi lên ngôi Hoàng Đế(2/8/1884)
 Lễ, không trình khâm sứ của Tây
 Millot thống tướng liền sai
 Gửi Tham mưu trưởng đến ngay Nam Triều

Buộc triều đình tuân theo cổ lệ
 Tổ chức ngay một lễ đăng quang
 Sứ thần bên Pháp cử sang
 Dành quyền tuyên bố phong vương cho người

De Courcy đi ngay đến Huế
 Ý muốn vào ở cửa Ngọ Môn
 Quan ta nhất định không nhường
 Vì nhục quốc thể tổn thương triều đình

De Courcy tức mình ra lệnh
 Buộc triều thần phải đến vấn an
 Cho mời tất cả các quan
 Sang tòa Khâm sứ để bàn việc dân(1885)

Các đình thần vô vàn phần nộ
 Trước ý đồ của lũ giặc Tây
 Dự Tôn Thất Thuyết qua đây
 Nhân cơ hội đó bắt ngay ông này

Tôn Thất Thuyết là tay dũng lược
 Vị đại thần tính trước nguy cơ
 Nên ông hạ lệnh bấy giờ
 Phải cho chuẩn bị dự trừ động quân

KINH ĐÔ THẮT THỦ

Ngày hai ba tháng Năm Ất Dậu(5/7/1885)
 Lúc canh tư hỏa pháo dậy trời
 Ấy giờ phát lệnh khắp nơi
 Tấn công nhất loạt đánh loài ngoại xâm

Thuyết chia quân ra làm hai mặt
 Vượt sông Hương vây chặt Tòa Khâm
 Đây là đầu não Pháp quân
 Giao Tôn Thất Lễ diệt tan tức thì(1885)

Mặt thứ nhì do Trần Xuân Soạn
 Đồn Mang Cá thanh toán thật nhanh
 Giặc Tây bị đánh thành linh
 Xuống hầm trú ẩn qua đêm kinh hoàng

Lính Lê dương từ đồn Mang Cá
 Chia ra làm hai ngã tiến binh
 Mặt sau đánh cửa Hòa Bình
 Bên hông công hãm cửa thành Đông Ba

Chiếm thượng thành tiến qua Lục Bộ
 Từ Thượng Tứ đánh tới Ngọ Môn
 Dân binh hỗn loạn kinh hồn
 Giặc Tây đốt phá chẳng còn lại chi

Từ Tịnh Tâm ngó về Thượng Tứ
 Cờ tam tài phất gió tung bay
 Tin đưa thất thủ kỳ đài
 Vào lúc đúng Ngọ trưa ngày hai ba

Giặc phá nhà cướp đi cửa cái
 Đốt Chợ Mới rời trại Tuyển Phong
 Đốt khu Long Võ Bộ Công
 Vào ngay chính điện tấn công Kiền Thành

Phía hữu ngạn Nam binh rút chạy
 Vượt qua sông bám lấy Kim Long
 Giặc đang ở thế thượng phong
 Đem thêm hỏa pháo phản công Nam Triều

At tiếng kệu lương dân vô tội
 Súng của Tây vang dội đi đùng

Kinh đô lửa cháy hãi hùng
 Dòng người tháo chạy đạp chông lên nhau

Người có tiền cũng như kẻ khổ
 Chạy rần rần tìm chỗ chui ra
 Người thì theo cửa Đông Ba
 Người tuôn xuống ngã An Hòa thoát thân

Cửa Thượng Tứ địch quân chiếm mất
 Dân lại ùa ra đất Chánh Tây
 Leo thành bằng mấy thang giây
 Sẩy tay rớt xuống nhiều người chết oan

Nỗi kinh hoàng biết đâu mà kể
 Chung quanh mình toàn thấy xác ma
 Bên đường kẻ khóc người la
 Người thì mất mẹ, người cha chết rồi

Người với người tranh nhau tháo chạy
 Hai bên đường nhà cháy ra tro
 Qua khúc Gia Hội vạ ò
 Dưới sông xác nổi lập lò thảm thương

Đò đưa qua bên làng Tiên Nộn
 Dân chạy ùa đến huyện Phú Vang
 An Truyền dân đã đầy tràn
 Phú Lương, Mỹ Chánh tìm đàng lánh thân

VUA HÀM NGHI LINH HỒN KHÁNG CHIẾN

Trong khi đó quan quân hộ giá
 Vua Hàm Nghi và cả Tam cung
 Cẩm Y loan giá theo cùng
 Hai bên thị vệ nóng lòng phò vua

Qua cửa Hữu, qua vùng Kẻ Vạn
 Đoạn tùy tùng vừa đến Kim Long
 Ông Tường được gọi vào trong
 Lệnh bà Từ Dũ sai ông việc này

“Vào nhà Chung, gặp ngay Giám Mục
 Nói với thầy hãy giúp cho ta
 Rằng riêng ta muốn nghị hòa
 Với quan Thống Tướng xem ra nên làm”

Ở giữa đàng gặp nhằm sóng gió
 Đành hướng về Thiên Mụ dừng chân
 Kinh đô mấy dặm xa dần
 Tường cùng mấy kẻ lùi dần phía sau

Trước nỗi đau nhà tan cửa nát
 Giặc hung tàn xā tắc lâm nguy
 Bọn Tây chiếm hãm thành trì
 Bằng miền tếch dậm ra đi Sơn Phòng

Khi Tam Cung đến thôn Văn Xá
Thuyết theo đoàn ngự giá cùng đi
Gặp nhau trước ở Tràng Thi
Vội vàng tôi chúa kể chi nhọc nhằn

Bước gian nan xuôi đàng Quảng Trị
Ngày Hai bốn(24) tạm nghỉ nơi đây
Đức Vua chiếu chỉ viết ngay
Thưa cùng Thái hậu nên quay trở về

Kéo đường đi mịt mờ khe núi
Chốn rừng xanh lẫm nổi truân chiên
Chim kêu, vượn hú sóng duềnh
Hổ lang đón nẻo kề bên vệ đường

Nẻo Sơn Phòng mây vương trước mặt
Hận quân thù cửa nát nhà tan
Rừng già, gió chướng, sơn lam
Đĩa dầu Mai Lĩnh, Mán Mường quy theo

Ngọn Ấu Sơn cheo leo vực thẳm
Đêm càng khuya càng đắm hơi sương
Bút ngà thảo dụ Cần Vương
Ra lời hiệu triệu chỉ đường dân hay

Dụ Sát Tả Bình Tây gởi đến
Cứ như lời theo lệnh Cần Vương
Sĩ phu khắp nước lên đường
Tới miền Hà Tĩnh phò Vương diệt thù

QUYỂN HAI MƯỜI BẢY

ĐỒNG KHÁNH HOÀNG ĐẾ (1885- 1888)

Ở kinh đô , Thọ Xuân nhiếp chính
Nguyễn Hữu Độ thân tín bên tay
Sau, mời Ứng Ky lên thay
Tân vương hội kiến định ngày tấn
phong(19/9/1885)
Hiệu Đồng Khánh, Chánh Mông hoàng tử
Là anh vua Kiến Phúc, Hàm Nghi
Thực quyền do Tướng Courcy
Toàn quyền, Khâm sứ chỉ huy xứ này

Viện ngân sách từ nay trong nước
Kể từ đây phụ thuộc người ta
Quý lương, bổng lộc phải qua
Lệnh bên Khâm sứ chi ra để dùng

Vua Đồng Khánh hết lòng với Pháp
Nguyễn Hữu Độ cùng các tay chân
Triều đình việc nước lần lần
Rơi vào tay lũ gian thần theo Tây

Về tài chánh chẳng ai biết được
Vi chính quyền lệ thuộc vào Tây
Thuế thu thương chính hằng ngày

Ngân sách, kế toán trong tay tụi này

Trấn Bình Đài cắt đứt cho Pháp
 Nấu súng đồng ra sáp đem đi
 Mấy vùng đất Quảng lại chia
 Làm khu nhượng địa giao về cho Tây

Cờ bảo hộ tung bay khắp chốn
 Treo cả nơi công cộng vui chơi
 Hội hè Tây đến lả lơi
 Với đầm mặc váy cả cười vui chung

Nền văn hóa không cùng quan điểm
 Việc khắc xung đã diễn nhiều nơi
 Khen chê bút chiến mấy bài
 Triều đình lụn bại, đất đai mất dần

Còn dân chúng đa phần thán oán
 Theo Cần Vương thanh toán kẻ thù
 Quảng Nam Chánh Sứ Văn Dư
 Lê Ninh Hà Tĩnh diệt trừ Việt gian

Đất Quảng Bình Cần Vương phò đế
 Nguyễn Phạm Tuân thanh thế muôn phần
 Văn Mao đánh phủ Thọ Xuân
 Thân hào : Bình Định, Nguyễn Loan : Tam Kỳ

Cờ phò vua , Bắc kì nở rộ

Các cựu trào nhân đó nổi lên
 Đốc Thu, Đốc Sủng : Hưng Yên
 Bắc Giang : Bá Phước, Thái Nguyên xưng hùng

Nguyễn Thiện Thuật trấn vùng duyên hải
 Miền Hải Dương biên ải một phương
 Bắc Ninh Đồng Quế đường đường
 Ngày đêm tập kích đối phương kinh hoàng

Chuyện Nam triều gian nan như thế
 Dân thần kinh ở Huế gọi đùa
 “Một nhà sinh được ba vua
 Vua còn, vua mất, vua thua chạy dài”

Ở trên ngai , Hàm Nghi hoàng đế
 Là một vì trẻ tuổi khôn ngoan
 Đau lòng nước mất nhà tan
 Tổ quốc quằn quại vô vàn đau thương

Vua Hàm Nghi linh hồn kháng chiến
 Người đã đi vào tận trái tim
 Của muôn người Việt đang tìm
 Một người lãnh đạo đứng lên diệt thù

Từ Sơn Phòng chiếu thư gửi tới
 Hịch Cần Vương kể tội giặc Tây
 Bôn ba góc biển chân mây
 Cơm không kịp bữa, áo đầy bụi pha

Nguyễn Đình Trình trốn ra đầu thú
 Pháp sai đem thơ dụ đầu hàng
 Mời Trương Quang Ngọc xuống đồn
 Lập ra kế hoạch liệu đường bắt vua

Lúc nửa đêm khi vừa mới ngủ
 Ngọc lén vào được chỗ ngự yên
 Đâm Tôn Thất Thiệp chết liền
 Bắt vua , sai lính võng khiên giải về

Lũ giặc Pháp hả hê ra mặt
 Điện về Tây báo bắt được vua
 Giải ngài về tới kinh đô
 Rồi tên Khâm sứ đưa thư trình bày

Vua Hàm Nghi thẳng tay từ chối
 Chúng bèn cho đầy ải đưa sang
 Alger đất lạ ngút ngàn
 Để người ở đó biệt giam bên ngoài

Đường lưu đầy hận thù vong quốc
 Trời Alger đang bước vào xuân
 Đức ngài cảm thấy băng khuâng
 Ngậm ngùi vận , thần dân đang cần

Nhân được tin quốc vương bị bắt
 Cả toàn dân sôi sục hờn căm
 Hận thù lũ quái đang tâm
 Bán vua cho giặc tìm đường tiến thân

Paul Bert được đưa sang thay thế
 Với chiêu bài dụ để dân ta
 Tự mình điều khiển quốc gia
 Mà nền bảo hộ chỉ là giúp cho

Nền văn hóa tự do trao đổi
 Cùng dân Nam lập mối ân tình
 Với nhau chung sống hòa bình
 Xây nền dân chủ giả hình giao thương

Lập Liên Bang Đông Dương thuộc Pháp
 Việt, Miên, Lào hợp tác với nhau
 Pháp quốc chủ thể đứng đầu
 Lãnh phần đại diện bang giao nước ngoài

Lừa thiên hạ chiêu bài bảo hộ
 Pháp ra tay tráo trở dần dần
 Thu quyền Kinh Lược Đại Thần
 Dùng tiền quyền rũ các quan Nam triều

Các sĩ phu vâng theo chiếu dụ
 Phò Càn Vương đánh lũ tây dương
 Tôn Thất Đạm một tấm gương
 Vị thân báo quốc danh thơm bấy giờ

Phan Đình Phùng quan đô Ngự Sử
 Vì đưa ra chứng cứ rõ ràng
 Vạch ngay thâm ý Thuyết , Tường

Mưu toan phế lập lúc bàn giao ngôi

Thuyết và Tường bèn sai bỏ ngục
Phan đình Phùng ngay lúc giữa triều
Trước mặt tất cả bao nhiêu
Đình thần khiếp vía , tuân theo Thuyết Tường

Ở Vũ Quang sau khi phóng thích(1893)
Ông mở đầu chiến dịch đánh Tây
Cần Vương phò tá đưa ngay
Hội quân kích tướng cho người tuyển binh

Việc đầu tiên bắt ngay Quang Ngọc
Chém bêu đầu ở trước nhân dân
Tế cờ trong buổi ra quân
Chiếm ngay cứ địa Hương Sơn mấy vùng

Ong Cao Thắng thành công chế súng
Dựa theo Tây chế đúng năm trăm
Điểu thương loại cỡ bảy lăm
Làm cho giặc Pháp kinh tâm phục thềm

Cuộc kháng chiến mười năm gian khổ
Nhưng nghĩa quân vẫn tỏ diêm nhiên
Đánh Tây thất bát đảo điên
Làm cho Bảo Hộ ngày đêm nhức đầu

Hoàng Cao Khải mưu sâu chước quỷ
Dùng tình xưa lấy lý khuyên can

Xin mau quy thuận thực dân
Tiền tài phú quý vinh thân suốt đời

Quan ngục sử trả lời son sắt
" Trước vì dân, vì nước, vì nhà
Bảo toàn thể diện quốc gia
Chí tôi đã quyết khó mà đổi thay"

Sống kham khổ chẳng may bệnh lý
Phan Đình Phùng ngã quỵ nửa chừng(12/1895)
Đau thay cho vị anh hùng
Một lòng yêu nước tận trung với đời

Kể từ ngày vua tôi bị bắt
Cho đến khi Lê Trực đầu hàng
Là lúc chủ lực Cần Vương
Bắt đầu tan rã chẳng còn như xưa

Giặc bèn đưa những tên phản quốc
Bọn Việt gian tàn độc theo Tây
Nguyễn Tuân, Cao Khải thẳng tay
Tha hồ sinh sát tù đày nghĩa quân

Sau khi diệt nghĩa quân Bãi Sậy
Giặc được đà đánh đuổi Xuân Ôn
Bùi Điền, Xuân Thuởng, Nguyễn Phương
Phạm Bành, Công Tráng bị dồn thế thua

Viên toàn quyền Bihourd sang thế

Chỉ mấy tháng lại để Constant
Richard nhiếp chính việc quan
Tạm thời hành xử chức năng toàn quyền

Bọn thực dân đã nhìn thấy trước
Cái tiềm năng của nước Việt Nam
Đất đai màu mỡ vô vàn
Rừng vàng biển bạc công nhân để tìm

Chúng dự trù với nền công nghiệp
Sẽ khai thác liên tiếp nhiều năm
Tài nguyên , nhân lực trong dân
Sẽ là yếu tố để dàng thành công

Vĩ than đá vùng Đông Bắc Bộ
Từ Hòn Gai , Trà Cổ , Quảng Ninh
Trải dài mấy tỉnh chung quanh
Đến vùng Yên Tử thành hình cánh cung

Hoàng Liên Sơn núi rừng trùng điệp
Có mỏ A Pa Tít - Cam Đường
Rừng chè ở miệt Suối Giàng
Vô cùng hấp dẫn , Mận vàng SaPa

Rừng Trường Sơn chưa qua khai phá
Vùng Cam Ranh bãi cát bạt ngàn
Quế, hồi Quảng Ngãi, Quảng Nam
Thú rừng tê giác, hổ vằn Á Châu

Theo miền Đông vào sâu Nam bộ
Đất bazan nhiều chỗ phì nhiêu
Khoanh vùng đất đỏ còn nhiều
Các cây công nghiệp tươi tiêu dễ trồng

Ở miền Tây đồng bằng bát ngát
Những cánh đồng lúa bạt chân mây
Lớn theo con nước từng ngày
Cá tôm lúc nhúc cả bầy trong bụng

Lũ thực dân nóng lòng muốn chiếm
Mộ dân phu đem đến khấn hoang
Làm thêm hải cảng thông thương
Xây cầu, đắp lộ, lập đường hỏa xa

Cảng Hải Phòng rồi qua Đà Nẵng
Chất đầy hàng vào thẳng miền Nam
Viễn dương những chuyến lên đàng
Tài nguyên gom lấy bán sang nước ngoài

Tụi thực dân trở tài bóc lột
Mộ phu rồi đẩy tuốt đi xa
Cắt dây liên lạc quê nhà
Để bề chế ngự dân ta vâng lời

Chúng đánh đập giam cầm tra khảo
Đối với người không chịu tuân theo
Tiền công rẻ mạt như bèo
Phu phen cơ cực lắm điều gian nan

Ở Bắc Kỳ làm đường thiên lý
 Cầu Hàm Rồng vài thép vắt ngang
 Đúc cầu Bình Lợi trong Nam
 Trường Tiền ở Huế đã làm mấy năm

Ở Bình Dương, Đồng Xoài, Sông Bé
 Mộ dân đen vào để khai hoang
 Đồn điền trăm màu bạt ngàn
 Cao su Nam Mỹ đem sang vùng này

Đặt đường ray từ Nam ra Bắc
 Vốn đầu tư khai thác tư nhân
 Công thương kỹ nghệ lần lần
 Tài nguyên thu vét chia phần cho nhau

Nền kinh tế bắt đầu phát triển
 Một hạng người xuất hiện trong dân
 Bỏ nghề lao động tay chân
 Học làm thư ký thông ngôn cho người

Chữ quốc ngữ nhiều nơi theo học
 Thay Hán văn khó nhọc hơn nhiều
 Cần năm bảy tháng học theo
 Đọc ngay, viết được những điều phổ thông

Lúc bấy giờ, Pháp vẫn là chủ
 Hái ra tiền quyền rũ người ta
 Làm thông, làm ký, buột bo

Làm thuê cho Pháp hái ra bạc vàng

Lấy thực dụng chủ trương xâm lược
 Đem văn minh các nước phương Tây
 Am thâm du nhập vào đây
 Bằng nhiều thủ thuật qua tay cáo già

Vì văn hóa cũng là vũ khí
 Thuyết phục người bởi ý canh tân
 Đề cao chủ nghĩa cá nhân
 Làm cho một số xa dần Nho gia

Nghĩa quân thần xem ra thay đổi
 Nhân sinh quan cũng đổi lung lay
 Văn minh kỹ thuật đổi thay
 Chạy theo vật chất sa tay vào tròng

Thực dân hóa ngay trong giáo dục
 Thay đổi dần giáo dục gái trai
 Giảm dần công việc chân tay
 Máy móc ứng dụng để thay sức người

Trên vũ đài hô hào dân chủ
 Dùng chiến tranh để giữ hòa bình
 Lập thành quân đội viễn chinh
 Thực chất xâm lược biến hình mà thôi

Dùng chiêu bài lừa ta bằng cách
 Đưa ra nhiều chính sách canh tân

Thực ra xâm lấn dần dần
Tóm thu của cải mang lần ra đi

Trong bối cảnh tứ bề rối rắm
Dân ba kỳ ta thán nhiều hơn
Phất cờ tụ nghĩa Văn Thân
Xích xiềng nô lệ vẫn đang nặng nề

QUYỂN HAI MƯỜI TÁM

THÀNH THÁI HOÀNG ĐẾ (1889- 1907)

Năm Mậu Tý(1888) dễ bề cai trị
Cơ Mật theo chỉ thị Tòa Khâm
Văn Cương cố ý dịch làm
Phong cho hoàng tử Bảo Lân nắm quyền

Lễ đăng quan đầu năm Tân Sửu(1889)
Hiệu Thành Thái : hoàng tử Bảo Lân
Hoàng bào đai ngọc tân quân
Duyệt qua sứ bộ, quần thần hai bên

Viện Cơ Mật nắm quyền quốc sự
Nhưng thực ra trú sứ của Tây

Nắm quyền quyết định trong tay
Viện kia là chỉ để bày cho vui

Mười tám năm trên ngôi hoàng đế
Vua ngẫm suy thời thế biết bao
Việc nhà, việc nước, việc dân
Chức vua có nghĩa : giam thân đời mình

Vua du hành để mong nhìn thấy
Cảnh nước nhà nát bấy ra sao
Ngắm ngẫm tổ chức mưu cao
Lập ra kế hoạch đối đầu với Tây

Vua thường bày những trò quái đản
Đánh lừa Tây cùng lũ tay sai
Giả điên, giả điếc, giả cười
Giả người ngốc nghếch coi đời bằng vung

Ở trong cung ngắm ngẫm tổ chức
Lựa nữ binh cho tập kiếm cung
Tập tà thành gian khổ vô cùng
Làm quân hậu bị đem dùm về sau

Súng đồng bỏ khi giao Tân Sở
Cho chuyển về để ở Lò Vôi
Nung ra đúc súng mà chơi
Nghỉ ngơi , Khâm sứ cho người dò la

Những dấu hiệu xem ra rõ nét

Vua Thành Thái cương quyết đổi thay
Bác lời Quan Sứ thẳng tay
Thượng Thư Bộ Lại, đuổi ngay ông này

Mưu của vua chẳng may bại lộ
Trương như Cương đi tố chuyện này
Levecque khâm sứ mới hay
Bàng hoàng chưa biết việc này tính sao

Khắp cả nước cao trào nổ dậy
Muôn vạn người đã thấy thực dân
Toàn là một lũ ác nhân
Kéo theo Đề Thám xin làm nghĩa binh

ĐỀ THÁM - NGHĨA QUÂN YÊN THẾ

Hùm Yên Thế dụng binh du kích
Đòn bất ngờ, đón địch sau lưng
Khiến cho giặc Pháp vô cùng
Hoang mang lo sợ khó lòng ngồi yên

Verlesco làm tay thuyết khách
Lên Yên Thế tìm cách nghị hòa
Thư đưa, Đề Thám xem qua
Ông ta chấp thuận , quân ta đang còn

Lực lượng ta hiện đang yếu thế
Cần kiện toàn vị trí đóng quân
Muốn nhanh cần có thời gian
Để quân luyện tập vững vàng mới hay

Nếu đánh mãi lâu ngày lực cạn
Ắt phải cần tính toán điều nghiên
Tương quan giữa địch và mình
Tạm thời hòa hoãn dưỡng binh , bố phòng

Bọn giặc Pháp đem lòng tráo trở
Mới hai năm đã trở mòi ra
Điều binh định đánh quân ta
Ý đồ của địch lộ ra nguyên hình

Chia hai đội, tách riêng chủ lực
Diệt chốt đồn, cắt đứt giao liên
Đón đường phục kích triền miên
Lần này Pháp lại đòi xin giảng hòa

Mười năm rồi can qua, hừ chiến
Ông đã có điều kiện hưng binh
Chinh quy sắp xếp đội hình
Vạch ra chiến thuật giúp mình thành công

Đánh Nghĩa Hưng cho người tổ chức
Cài quân vào khu vực Thăng Long
Bò ngay độc dược vào trong
Thức ăn của giặc , giết chung cả nghìn

Vụ đầu độc gây nên chấn động
 Từ Nam Triều cho đến Paris
 Pháp cho thống sứ Bắc Kỳ
 Điều tra , tiếp gửi quân đi tiểu trừ

Quân vạn rưỡi (15.000) chia từ nhiều ngã
 Tổng chỉ huy đại tá Batay
 Lê Hoan theo cánh phía tây
 Tiến vào Yên Thế bao vây khắp vùng

Hơn một năm tấn công cứ điểm
 Phía nghĩa quyền biến khôn lường
 Bám đất, chống trả đối phương
 Về sau thế cận tìm đường rút lui

Đám dân binh lần hồi tan rã
 Vũ khí ta thì quá thô sơ
 Cận lương, hết đạn bấy giờ
 Ông cho giải tán để chờ thời cơ

Ba vạn Franc (30.000Ffrs) thưởng cho ai bắt
 Hoặc kẻ nào dụ được ông ta
 Tam Kỳ mưu hiểm dò la
 Bắn ngay chủ tướng, thực là khốn thay !

Dùng ngòi bút để thay vũ khí
 Mặt trận này khiếp vía thực dân
 Lột trần mặt nạ giả nhân

Quốc hồn, nghĩa nước góp phần xương lên

Làng Vị Xuyên có người Mặt Trái
 Đỗ tú tài tên gọi Tú Xương
 Nho sinh gặp buổi nhiễu nhương
 Giặc đang dày xéo quê hương của mình

Dùng ngòi bút tài tình độc đáo
 Vẽ cảnh đời soi thấu dã tâm
 Cửa tường quan lại thực dân
 Buông lời trào phúng tả chân diễu đời :

“Một đàn thẳng ngồng đứng mà trông
 Nó đổ khoa này có sướng không
 Trên ghế, bà đầm nhoi đít vịt
 Dưới sân, ông cử ngồng đầu rồng”

“Tri phủ Xuân Thường được mấy niên
 Nhờ trời hạt ấy vẫn bình yên
 Chữ Y, chữ Chiếu không phê đến
 Ông chỉ phê ngay một chữ Tiền”

Phê bình thế sự đảo điên
 Bóc trần tất cả tim đen bọn này
 Phan Bội Châu ở ngay Nghệ Tĩnh
 Năm Quý Mão(1903)yết kiến Phúc Dân

Cùng nhau tính chuyện nghĩa nhân
 Đồng Du khơi dậy tiếng gân đồn xa

Đưa Cường Để đi qua Hương Cảng
Đến Phù Tang tới mạn Hoàn Tân

Học sinh trong nước đưa lần
Sang qua Nhật Bản học dần từng môn
Từ chính trị, việc quân, kỹ thuật
Đào tạo sao cho thật tới nơi

Để mai đất nước cần người
Có ngay trừ bị có người chuyên môn
Nhưng Nhật Bản thông đồng với Pháp
Năm Tân Dậu (1909) giải tán Đông Du

Trục xuất ngay vị cầm đầu
Tiên sinh đành phải lao đao một thời
Vị thủ lĩnh thành người thất thế
Pháp nhờ tay đế chế Trung Hoa

Bắt người khi tạt ngang qua
Quảng Châu Trung Quốc , đưa ra hầu tòa
Ở trong nước vua ta Thành Thái
Đã ra mặt chống lại bọn Tây

Sĩ phu trong nước chung tay
Hô hào dân chúng tẩy chay lũ này
Trước bối cảnh quá gay như thế
Pháp chọn đường hạ bệ vua ta

Đôi lần Thành Thái nói ra

Trong khi ngự bến Bắc Hà thăm dân :
“Cầm hồ đoạt sáo như an tại
Thùy vị giang sơn tiểu uế tinh”

Câu này làm Pháp giật mình
Buộc vua thoái vị, ngôi dành cho con

DUY TÂN HOÀNG ĐẾ (1907- 1916)

Đưa Duy Tân lên ngôi hoàng đế
Pháp đặt quan giám chế canh chừng
Như Cương, Cao Khải được lòng
Của viên khâm sứ, tháp tùng bên vua

Việc đẩy đưa Vĩnh San hoàng tử
Lúc đăng quang mới tám tuổi ngoài
Mười năm ngồi ở trên ngai
Quyền uy chẳng có, đóng vai bù nhìn

Nhói trong tim, nghe tin Thành Thái
Bị sinh cầm đày ải đi xa
Đau lòng trước cảnh quốc gia
Non sông gấm vóc giặc qua chiếm rồi

Đất Nam Kỳ là nơi thuộc địa
Cũng có nhiều nhân sĩ vì dân
Như Trần Chánh Chiếu, An Khương
Lập nên cơ sở Minh Tâm giúp người

Lầu Nam Trung , vốn nơi khách sạn
 Làm bản doanh kết bạn muôn người
 Cử đi du học nhân tài
 Cho sang bên Nhật trau dồi kiến văn

Đất Bắc Kỳ ở gần Trung Quốc
 Nên thông tin mỗi lúc mỗi nhiều
 Viết lách thì có Khải Siêu
 Quốc hồn khơi dậy lắm điều hay ho

Sách dạy cho dân giàu nước mạnh
 Chuộng thực hành xa lánh từ chương
 Học thêm khoa học tinh tường
 Nâng cao kỹ thuật tính đường đầu tư

Lập trường tư Đông Kinh Nghĩa Thục
 Qui tụ về mấy chục sĩ phu
 Phong trào đổi mới Đông Du
 Nguyễn Quyền, Bá Trạc khai mào xướng lên

Hoàng Tăng Bí vang trên thương giới
 Đông Thành Hưng mở lối khuếch trương
 Kinh tài hậu thuẫn khôn ngoan
 Cho trường Nghĩa Thục còn đang thiếu tiền

Phan Châu Trinh ở miền Tây Lộc
 Huyện Hà Đông tỉnh thuộc Quảng Nam
 Thấy dân đói rách lắm than

Sưu quan thuế nặng lang thang không nhà

Cổ động ra phong trào Tiền Phát
 Biểu tình đòi giảm bớt thuế sưu
 Đánh thức một số sĩ phu
 Công kích chống bọn hủ nho quan trường

Trần Quý Cáp vạch đường Cách Mạng
 Làng Bát Nhi thuộc trấn Quảng Nam
 Đỗ khoa tiến sĩ Giáp Thìn (1904)
 Giữ chân giáo thọ Thăng Bình - Phú Yên

Giục dân đen vùng lên chống thuế
 Bị thực dân chém xẻ ngang lưng
 Việc gây phản uất vô cùng
 Làm dân cả nước rùng rùng đứng lên

Trần Quý Cáp rời Huỳnh Thúc Kháng
 Bạn đồng khoa vào tận trường thi
 “Chí Thành Thông Thánh” đề ghi
 Nộp ngay một quyển nhẵn nhe với người

Tỉnh hồn nước gọi đời thức dậy
 Phải nhìn ra để thấy năm châu
 Dân quyền kế sách hàng đầu
 Mở trường, lập hội phải mau kịp thời

Bỏ nếp cũ khuyên người tự lập
 Lo tự cường hãy gấp nhanh đi

Chớ mong ngoại quốc làm gì
Tự mình cứu lấy đời chi người ngoài

Theo chủ trương của người Ấn Độ
Bất bạo động, là lối đấu tranh
Đình công, bãi khóa, biểu tình
Hô hào dân chủ liên minh ba miền

Phan Châu Trinh bốn ba khắp chốn
Giương ngọn cờ bình đẳng dân quyền
Thực dân bảo hộ phát điên
Chúng liền hạ lệnh giam riêng cụ này

Năm Canh Tuất(1910)nhân ngày đại xá
Hội Nhân Quyền tại Pháp đệ đơn
Yêu cầu thủ tướng Raymond
Tự do phải trả cho ông Tây Hồ

Khi Đông Du bắc đầu tan rã
Phan Bội Châu cũng đã bị giam
Au Châu thế chiến lan tràn
Quân Đức thắng thế, Pháp càng lo âu

Ở chính quốc sắp đầu hàng giặc
Quân bảo hộ cố nắm lấy quyền
Truy lùng khủng bố liên miền
Thẳng tay đàn áp dân miền trong nam

Cả toàn dân mong cho vận nước

Gặp thời cơ để được nói lên
Dân sinh, dân chủ, dân quyền
Tự do, độc lập giữ nguyên cõi bờ

Tăng Bạt Hổ quân cơ ngày trước
Đặng Tử Kinh, người bước đi theo
Sĩ phu mỗi lúc mỗi nhiều
Thiền sư Thiện Quảng cũng theo về cùng

Dân cả nước nóng lòng chờ đợi
Cách Mạng rồi sẽ tới nay mai
Giặc Tây cho lũ tay sai
Tìm cách trấn áp những người chủ mưu

Đỗ Chân Thiết nhà nho xứ Bắc
Người Thịnh Hào ở đất Hà Đông
Nhiệt thành yêu nước đến cùng
Với nhiều đồng chí đã hùn với nhau

Vốn đầu tư Đông kinh Nghĩa Thục
Giúp nhân tài những lúc khó khăn
Về sau bị lũ Việt gian
Báo cho mật thám bắt giam vào tù

Giặc tung kế hỏa mù chia rẽ
Ở triều đình nhiều kẻ hám danh
Sấn lòng đem bán rẻ mình
Cho quân cướp nước tung hoành nhiều ướng

QUYỂN HAI MƯỜI CHÍN

TRẦN CAO VÂN VÀ VIỆT NAM QUANG PHỤC HỘI

Có một người ở làng Tư Phú
Phủ Điện Bàn thuộc xứ Quảng Nam
Thấy quân Pháp quá tham tàn
Dấy binh tụ nghĩa vạch đường đánh Tây

Trần Cao Vân một tay uyên bác
Hệ tư tưởng rất được đời ưa
“Trung thiên Dịch Thuyết” bấy giờ
Gieo mầm Cách Mạng vào cho dân mình

Cùng Thái Phiên liên minh lập đảng
Qui tụ quân Cách mạng dưới tay
Việt Nam Quang Phục lập ngay
Vạch ra kế hoạch đánh Tây diệt thù

Họ nhắm vào vị vua yêu nước
Cài người vào đến được kinh đô
Giả làm tài xế cho vua
Cùng vua : lãnh đạo diệt đồ ngoại bang

Vua Duy Tân nóng lòng được sớm

Hội kiến cùng với nhóm Thái Phiên
Cao Vân giả lão chèo thuyền
Doanh Châu đảo nhỏ dập duềnh nước khua

Hồ Tịnh Tâm sen vừa vào hạ
Nắng hanh vàng đã quá giữa trưa
Phiên, Vân diện kiến đức vua
Làm sao chuyển đổi cơ đồ nước Nam ?

Khi mạn đàm tình hình thế giới
Biết rằng Tây tất phải lo toan
Tăng cường phòng tuyến phía Đông
Nghe đâu quân Đức tấn công mặt này

Tính : thực dân nay mai thất bại
Hỏi : làm sao giữ mãi Đông Dương ?
Ta nhân cơ hội sẵn sàng
Ngàn năm một thuở : bẻ tan xích xiềng !

Người trong nước tuyên truyền chống Pháp
Rỉ tai ngầm khắp các đội quân
Nhất là trong đám lính sang
Au Châu, đở đạn cho phường giặc Tây

Khuya mồng hai, một giờ, trời sáng
Lê Cảnh Vãn sẽ bắn thần công
Báo cho dân, lính hợp đồng
Nhất tề nổi dậy xung phong chiếm đồn

Trước , phải dồn giặc vào thế bí
Chiếm xong rồi ta sẽ phát binh
Riêng vua tạm phải di hành
Vào vùng Quảng Ngãi lập thành chiến khu

Theo kế hoạch, đánh vào Mang Cá :
Trứ, Chương, Hà đột phá trung tâm
Khải, Hàn, Trinh đánh Tòa Khâm
Cao Vân hộ giá men đường Quan San

Ao đỏ sẫm, vai quàng bảo kiếm
Chít khăn đen, lưng quấn dải vàng
Theo hầu : tay nỏ Côn Quang
Bốn tên thị vệ, lên đường : vua đi !

Bến Thương Bạc, nửa khuya về sáng
Trên trường thành lấp lánh sao đêm
Sông Hương nước vỗ mạn thuyền
Lòng vua cứng lại quay nhìn hoàng cung

Buồn một nỗi vô cùng thấm thía
Đất nước chừ tứ phía ngoại xâm
Ruộng vườn mất, dân hờn căm
Bởi quân cướp nước dã tâm quá chùng

Sông Lợi Nông thuyền rồng vừa đến
Nguyễn đình Trứ bá kiến đức vua
Không ai có thể nào ngờ
Tên này phản bội báo cho kẻ thù

Việc khởi nghĩa bấy giờ bại lộ
Thuyền chở Người tới ở Hà Trung
Rời thuyền lên núi Ngũ Phong
Quanh co dốc đá, đòi thông quay về

Làng Ngũ Tây thuộc thôn An Cựu
Năm kề bên dãy núi Thiên An
Dừng chân tạm với các quan
Nhưng Tây nghe được đón đường bắt vua

Charles điện thoại cho Tòa Khâm Sứ
Báo Toàn Quyền vào xử việc ngay
Bởi y chẳng thể chuyển lay
Trước lời tuyên bố của ngài Duy Tân

Trước thất bại vì quân phản bội
Vua bị bắt cùng với các quan
Thái Phiên và cả Cao Vân
Đề, Siêu cũng bị tống giam vào tù

Thực dân Pháp dự trù hành quyết
Chúng đem ra giết chết bốn người
Để hòng dọa nạt, ra oai
Để hòng dập tắt dân đòi tự do

Những tử tù hiên ngang đồng dạc
Giữa pháp trường lên án thực dân
Điểm tên, chỉ mặt từng thằng

Buôn dân, bán nước, manh tâm hại người

Cửa An Hòa, nơi bày bãi chém
 Bọn thực dân giải đến mấy người
 Cao Vân vẫn nở nụ cười
 Phất tay viết lại cho đời mấy câu :

“Anh hùng để cục hươu thành bại
 Công luận thiên thu phó sử biên”
 Mấy lời tâm huyết lưu truyền
 Ngàn năm gương đó vẫn nguyên giữa đời

CUỘC KHÁNG CHIẾN TOÀN QUỐC

Lúc bấy giờ khắp nơi trong nước
 Nhiều phong trào của các sĩ phu
 Ngấm ngầm thành lập chiến khu
 Tích trữ lương thực, dự trù quân trang

Tại thực dân vào lăng Tự Đức
 Tìm kho tàng báu vật thời xưa
 Chúng đào tận đến quách vua
 Dân tâm xao xuyến thâm thù giặc Tây

Để trấn an, giặc bày diệu kế
 Cho dựng nhà Khai Trí, mị dân
 Nam Phong nguyệt báo canh tân
 Viết bài xã luận nói gần, nói xa

Với mục đích gian tà, lừa bịp
 Đánh đồng lên : Pháp Việt đề huề
 Ru dân, nhằm để dễ bề
 Đặt nền thống trị, rẽ chia giống nòi

Trương biểu ngữ “Rồng Nam phun bạc”
 Hồ “Đánh đổ Đức tặc”, mở màn
 Mười kỳ quốc trái rêu rao
 Đèn ơn mẫu quốc viết vào Nam Phong

Lũ còng lưng làm bồi cho giặc
 Tư tưởng hèn gieo rắc trong dân
 Bọn này lạng lẽ phá thềm
 Phong trào cứu quốc thêm phần khó khăn

Đất miền Nam đã thành thuộc địa
 Biến Sài Gòn theo vẽ Tây phương
 Nhà thờ, trại lính, sở Đoan
 Xây thêm dinh thự, mở đường giao thông

Viện Pasteur cử ông Calmette
 Nghiên cứu gia về cách lên men
 Sản xuất một số vaccin
 Đâu mùa, bệnh đại, thuốc tiêm chích ngừa

Ông gợi ý nên đưa nguồn lợi
 Từ trong tay các hội người Hoa

Sản xuất rượu đế mạch nha
Tiền thu thêm được dôi ra rất nhiều

Ong Yersin men theo đường bộ
Từ Khánh Hòa lên tới Lâm Viên
Tìm ra Đà Lạt Cao Nguyên
Hoàng triều cương thổ thuộc quyền thực dân

Hai ông này có công mang đến
Nền y khoa ở tận Tây Phương
Đặt nền móng nơi đây
Tìm ra kỳ dược thuốc hay cần dùng

Lũ giặc Pháp tung quân bốn phía
Chiếm lần hồi toàn cõi Đông Dương
Văn minh kỹ thuật chủ trương
Cho dân bánh vẽ, quên đường chống Tây

Chúng cũng bày ra trường Cao đẳng
Lập Hội Đồng Tư Vấn loè dân
Cũng cho báo chí rần rần
Phô trương dân chủ bất phân lập trường

Bọn “hót Tây” cũng chường ra mặt
Cũng nhi nhô coi rất chướng tai
Chung quy một lũ tay sai
Việt gian, một nước bọn này sâu dân

Vua Duy Tân sau lần thất bại

Bị bắt về giam tại đê lao
Mấy lần Khâm sứ ra vào
Tìm lời dụ dỗ ngọt ngào với vua

Hồ Đắc Trung, thượng thư Bộ Học
Được Nam Triều ủy thác xử vua
Dấu thân mang án tử tù
Cao Vân lén gửi mật thư ra ngoài

“Trung là ai ? Cân đai võng lọng
Cố làm cho thánh thượng sanh toàn”
Mấy lời tâm huyết trời trần
Gởi quan Chánh Án phải bằng cách sao

Tội thực dân lại trao cho sẵn
Xử nhà vua bản án tử hình
Nhưng khi tuyên án, tình linh
Vị quan già ấy lại truyền tha vua

Quả bất ngờ với tên Khâm Sứ
Bàng hoàng thêm cả lũ tay sai
Chúng bèn hạ lệnh giam ngay
Quan ngài Chánh Án vào thay chỗ Người

Vua bị đày ra vùng hải đảo
Đông Châu Phi, ở thấu Denis
Ba mươi năm sống cách ly
Nhưng lòng luôn vẫn hướng về quê hương

Việc ném bom lan tràn khắp nước
Đó là điềm báo trước cho quân
Thực dân cùng với Việt gian
Là giờ báo tử cũng đang đến gần

Lũ thực dân lòng lên như thú
Chúng lục sùng bắt bố lung tung
Việt gian, điếm chỉ hết lòng
Bắt người tra khảo vô cùng dã man

Để đánh trả, xuống đường khùng bố
Ở Thái Bình bom nổ giết ngay
Một tên tuần phủ “chẳng may”....
Hotel Hà Nội chất đầy xác Tây

Ở Nghệ An có tay đầu xú
Tự nghĩa binh hùng cứ một phương
Lựa thời đột kích, đón đường
Đánh cho giặc Pháp cuống cuồng thất kinh

Phan Châu Trinh và Ngô Đức Kế
Huỳnh Thúc Kháng cùng Nguyễn Tiểu La
Bị quân giặc Pháp đày xa
Còn Lôn lao lý, lệ nhòa, máu dân

Ở trong Nam có Phan văn Quế
Tự xưng mình hoàng đế Xích Long
Nghe đâu có luyện phép gồng
Dựng cờ khởi nghĩa tấn công giặc thù

Ở Sài Gòn cũng như Chợ Lớn
Tám quả bom mô phỏng kiểu Tây
Được đem cài sẵn nơi đây
Gần bên dinh thự, nối dây giựt mìn

Việc bại lộ, giặc tìm bắt bố
Giám họ Phan khám Lớn Sài Gòn
Kêu tù bản án chung thân
Phá tan sào huyệt ở gần Hóc Môn

Vây khám Lớn, quyết tâm giải thoát
Đánh nhà đèn, đồng loạt xung phong
Nghĩa quân thề chết một lòng
Giải vây chủ tướng thoát vòng lao đao

Cuộc khởi nghĩa cho dù thảm bại
Nhưng tiếng thơm dội mãi ngàn năm
Những người vị quốc vong thân
Là gương nhắc nhở cho dân hiểu rằng

Không gì quý cho bằng độc lập
Không gì hơn dân tộc phồn vinh
Đuổi đi lũ giặc viễn chinh
Cởi ách nô lệ, chính quyền giành ngay

Ông đội Cấn vốn tên Trịnh Đạt
Người cầm đầu cách mạng chống Tây
Cùng Lương ngọc Quyến giúp tay

Phất cờ khởi nghĩa lựa ngày khởi binh

Chọn Thái Nguyên : địa bàn nổi dậy
Cùng quân dân chiếm lấy đèo lao
Tấn công trại lính phá rào
Đập tan xiềng xích tròng đầu dân ta

Với quân số hơn ba trăm lính
Chỉ một tuần chiếm lĩnh khắp nơi
Giặc đưa tiếp viện ngàn người
Phản công đê bẹp đánh lui quân mình

Dững nghĩa binh rút về Tam Đảo
Để tạm thời nương nấu nơi đây
Lựa thời phục kích bao vây
Dần dần lực cạn, càng ngày càng suy

QUYẾN BA MƯỜI

KHẢI ĐỊNH HOÀNG ĐẾ (1916- 1925)

Giặc Pháp đày Duy Tân hoàng đế
Đưa Bửu Đảo lên thế ngôi vua
Đấy là Khải Định được cho
Vì ông thân Pháp, về hòa với Tây

Khi lên ngôi trên ba mươi tuổi
Vợ thì nhiều, lại nổi...không con

Ưa dùng thuốc phiện là hơn...
Thân hình bạc nhược gầy còm thảm thương

Ngồi trên ngai dung nhan giống hệt
Theo nhà văn Somerset Maugham
Trông như pho tượng bằng đồng
Người không tình cảm, lạnh lùng vô tri

Năm Nhâm Tuất(1922) vua đi sang Pháp
Dự hội chợ ở tận Marseille
Công du tiêu phí vung tay
Hết tiền quốc khố , phải xoay thêm vàng
Nhân làm lễ tứ tuần đại khánh
Thông báo cho bá tánh miền Trung
Bắt dân vàng bạc chúc mừng
Dẫu là sinh nhật chỉ tròn bốn mươi

Vua bù nhìn ở nơi đất Huế
Bày lảm trò khiến để người chê
Chê cười chưởi lũ tay sai
Cúi đầu làm mọi cho loài ngoại xâm

Có một bài tự thân bút ký
Viết về chuyện quốc thể an nguy
Xử oan vua cũng châu phê
Vài điều lặc vặt nhiều khi buồn cười

Vua lại sai xây lăng Khải Định
Lo cho mình hậu tính mai sau

Kiến trúc trong bản sơ đồ
Nửa Âu nửa Á làm cho khác người

Làng Ngọc Điền nằm ngay Nghệ Tĩnh
Phạm Hồng Thái sinh quán ở đây
Cha làm Huấn Đạo nơi này
Là người chống Pháp trong thời Cần Vương

Theo tấm gương vì dân vì nước
Chàng thanh niên dần bước ra đi
Sá gì một thuở chia ly
Sá chi một chút nữ nhi thương tình

Đường cách mạng thênh thênh phía trước
Phải làm cho dân được ấm no
Phải dùng bạo lực mà đo
Ra tay giết sạch kẻ thù mà thôi

Đã bôn ba chân trời góc bể
Khi Trường Sơn, khi đất Thái Lan
Xuống tàu ra Thái Bình Dương
Ghé vào Thượng Hải, theo đường Quảng Châu

Ở Quảng Châu, gặp Hồ Tùng Mậu
Cùng bạn bè, qua thấu Đông Kinh
Chủ trương cổ động tuyên truyền
Vào sâu trong giới thanh niên bên ngoài

“Tâm Tâm xã” là nơi hội quán

Chỗ cho người cách mạng vào ra
Xiển dương tư tưởng quốc gia
Chủ trương bạo động vẫn là ưu tiên

Tin Toàn Quyền Đông Dương vừa đến
Lệnh ám sát được tiến hành ngay
Phạm Hồng Thái nhận việc này
Diệt tên đầu sỏ cho người biết ta

Tựa Kinh Kha lên đường quyết tử
Ông ngắm ngòm theo dõi Merlin
Theo từ Thượng Hải theo lên
Đông Kinh quay lại, ghé miền Quảng Châu

Một buổi lễ ngoại giao đại yến
Nằm ở phố Sa Diện, Tô Châu
Đội lối ký giả lọt vào
Liệng bom giết lử cầm đầu thực dân

Tiếng bom nổ vô vàn dữ dội
Là tuyên ngôn đối với thực dân
Rằng bây đã đến ngày tàn
Chính sách thuộc địa chẳng còn bao lâu

Phạm Hồng Thái đi vào lịch sử
Làm tròn xong nghĩa vụ vinh quang
Là người liệt sĩ Việt Nam
Vong thân vị quốc nêu gương cho đời

Hoàng Hoa Cương là nơi an nghỉ
 Người anh hùng khí tiết ngàn năm
 Tổ quốc đền nợ tri âm
 Hy sinh tính mạng gieo mầm tự do

Năm Ất Sửu(1925) vì lo vận nước
 Phan Châu Trinh tuy sức đã tàn
 Vẫn còn gắng soạn diễn văn
 Bàn về đạo đức Đông Tây cùng người

Vốn là người nặng tình dân chủ
 Quyết đưa ra tranh thủ vấn đề
 Quốc gia sở dĩ vận suy
 Cũng vì chuyên chế, cũng vì ngu dân

Cần bỏ kiểu tự thân cổ hủ
 Giảm bớt đi lối cũ từ chương
 Phải đem khoa học vào trường
 Dạy cho bọn trẻ biết đường văn minh

Phan Bội Châu nhân danh công lý
 Lên án Tây, lũ quỷ thực dân
 Vì sao dân phải hờn căm ?
 Vì sao dân đói, dân than mọi bề ?

Trong điều trần , ông quy trách nhiệm
 Chính bọn Tây đã biến nước này
 Thành nơi địa ngục đọa đày
 Là nơi quân phiệt ra tay làm giàu

Kêu gọi dân mau mau đổi mới
 Việc trị nước cần phải canh tân
 Đập tan đế quốc thực dân
 Giành quyền tự chủ non sông về mình

Bọn đương quyền mang ông ra xử
 Quyết đưa ông xử tử làm gương
 Đâu ngờ dân Việt kiên cường
 Đấu tranh chống lại xuống đường hô vang

Viên Toàn Quyền Đông Dương mới đổi
 Trước cường phong phản đối, dân ta
 Nhằm lúc Khải Định băng hà
 Varenne đành phải cho qua việc này

Vua Khải Định một người lãnh cảm
 Việc ái ân khó được quan tâm
 Hưởng dương chưa tới bốn lăm
 Một tay bạc nhược khổ dân cả đời

BẢO ĐẠI HOÀNG ĐẾ (1925- 1945)

Vua Bảo Đại lên thay Khải Định
 Lập Hội đồng Phụ Chính điều hành
 Từ nay coi sóc triều đình
 Để cho Vĩnh Thụy học hành cho xong

Trong ý đồ vô cùng nham hiểm
 Đưa sang tây để biến hoàng thân
 Ăn chơi , hủ hóa lâu dần
 Trở thành quen thói mất lần khả năng

Triều đình Huế nay nhường mất hẳn
 Chẳng khác nào một cỗ máy xay
 Chạy theo ngân sách của Tây
 Vua quan được Pháp từng ngày trả lương

Viện Cơ Mật khi bàn việc nước
 Đều phải lo gởi trước cho Tây
 Bởi rằng chúng buộc từ nay
 Nhất động nhất cử báo ngay Toàn Quyền

Các thành viên Hội Đồng Cơ Mật
 Vị Chủ tịch người Pháp chính tông
 Mặc dù nghị luận bàn chung
 Nhưng quyền quyết định cuối cùng do Tây

Những đổi thay khắp trên thế giới
 Là những điều thúc hối dân ta
 Tin tức báo chí từ xa
 Giao thông liên lạc xem ra khá nhiều

Biết nhìn theo văn minh thế giới
 Nước quanh ta tiến bộ không ngừng

Còn mình thì kín như bưng
 Vì Tây kiểm duyệt canh chừng thường xuyên

Nước nhược tiểu về nguyên một phía
 Đồng một lòng cương quyết vùng lên
 Xướng khai chủ thuyết dân quyền
 Đấu tranh cách mạng tăng thêm tinh thần

Toàn thế giới dần dần phân hóa
 Hình thành ra các khối liên minh
 Đế quốc Anh, Pháp giật mình
 Tại sao thuộc địa đấu tranh dân quyền ?

NGUYỄN THÁI HỌC VÀ VIỆT NAM QUỐC DÂN ĐẢNG

Một xu hướng tự nhiên tất yếu
 Đòi tự do bằng máu kẻ thù !
 Đánh tan tất cả âm mưu
 Để giành độc lập lại cho nước nhà

Nguyễn Thái Học hiểu ra điều ấy
 Sau nhiều năm trăn trở suy tư
 Lập ra chi bộ bấy giờ
 Cùng nhau bàn tính, dự trù chọn tên

Quốc Dân Đảng đã liên kết lại
 Các đồng chí cùng ở bên nhau
 Lần đầu họp ở Thể Giao
 Chỉ trong mấy tháng người vào khá đông

Hồn Cách Mệnh, giòng sông của Đảng
 Gieo vào lòng tư tưởng vì dân
 Đảng viên trong nước nhiều lần
 Bầu ra Tổng Bộ, bao gồm mấy ban

Nguyễn Thái Học cử làm Chủ tịch
 Phó đức Chính giữ việc chỉ huy
 Trưởng ban ám sát : Song Khê
 Ký Con, Nhượng Tống thêm nghề chế bom

Biết Thái Học : linh hồn của Đảng
 Pháp cho người đeo đẳng bám theo
 Năm nghìn, giải thưởng được treo
 Chúng đem tiền bạc làm xiêu lòng người

Giết được người, người nào chẳng thấy
 Đảng Quốc Dân tiếng dậy như cồn
 Phố phường cho rãi truyền đơn
 Giết Tây, ám sát nổ bom vang rền

Giết Thừa Mai một tên phản đảng
 Xử tử Kinh, thanh toán đội Dương
 Giữ nghiêm luật Đảng kỷ cương

Tiến hành khởi nghĩa ngày càng nhanh hơn

Một bản án rộng đường khủng bố
 Giết Ba Gianh ngay sở Mộ Phu
 Tên buôn người, kẻ đại thù
 Bị đoàn Ám Sát bắn cho nát đầu

Một tháng sau, giặc tung thám tử
 Quyết truy lùng Tổng Bộ Trung Ương
 Đảng viên bị bắt cả ngàn
 Nhiều tên phản đảng, Việt gian ra hàng

Theo chủ trương Hội Đồng Tổng Bộ
 Phải tấn công đập đổ quyền hành
 Học coi cánh ở Bắc Ninh
 Khắc Nhu : Phú Thọ, ngoại thành : Ký Con

Trong Rừng Sơn cạnh vùng Yên Bái
 Phó đức Chính nói với đội viên
 Hẹn giờ nơi đánh trước tiên
 Tấn công trại lính, chiếm liền các kho

Giặc yếu thế, thua to trốn chạy
 Nhưng sáng gần, quay lại phản công
 Quân ta cố gắng xung phong
 Dần dần đạn hết, rút lui vào rừng

Ở miền xuôi bắt đầu Phả Lại
 Năm đạo quân vây trại công đồn

Bất thành vì sớm một hôm
Cơ mưu bị lộ rút sang La Hào

Ở Vĩnh Bảo xông vào huyện lỵ
Hoàng Gia Mô cuống quýt xin tha
Huyện thành đã thuộc về ta
Nhân dân làm cỗ bày ra hội mừng

Máy bay giặc trên không trinh sát
Chấm tọa độ, oanh tạc phe ta
Bộ binh giặc kéo tràn qua
Đốt thiêu hết sạch cửa nhà của dân

Chúng truy nã nghĩa quân ráo riết
Các đảng viên bị giết sạch dần
Tin đưa giặc đã hành quân
Đánh tan Hưng Hóa, vây gần Lâm Thao

Thành Hà Nội được giao cho Nghiệp
Làm nhiệm vụ cắt đứt thông tin
Ném bom công sở chính quyền
Xung phong chiếm lĩnh Nhà Đèn Trung Ương

Quân đối phương chùng như thắng thế
Chúng truy kích cố diệt phe ta
Tịch thu vũ khí tìm ra
Tăng cường trấn áp, soát nhà lục dân

Các lãnh tụ Quốc Dân, hầu hết

Bị bắt đi, kẻ chết trong tù
Người vì thất thế sa cơ
Rút vào bóng tối để chờ thời cơ

Các chi bộ cơ hồ tan vỡ
Giặc ngày đêm bắt bố lung tung
Biết nơi Thái Học đường cùng
Là ấp Cổ Vịt, khoanh vùng bắt anh !

Vị lãnh tụ trở thành biểu tượng
Cho linh hồn Cách Mạng Nhân Dân
Vùng lên đánh đổ thực dân
Cởi xiềng nô lệ, đuổi quân bạo tàn

Trên Yên Bái, mười ba liệt sĩ
Tiến lên đài đường bệ hiên ngang
Một vòng nguyệt quế vinh quang
Mà dân tộc đã khóc dâng cho Người

Vẫn tươi cười trên đài hành quyết
Hô "Việt Nam vạn tuế" rền vang
Một lời nhắn gửi nước non
Trước giờ vĩnh biệt quốc dân đồng bào

Nỗi hờn đau thoáng qua ánh mắt
Sáng ngời trên gương mặt các anh
Giữa rừng dân chúng bao quanh
Quốc kỳ, cờ đảng nghiêng mình tiếc thương

Bước đường hoàng lên đài đồng dục
 Quắc mắt nhìn lũ giặc ngoại xâm
 Một lòng vì nước vong thân
 “Thành công không được, thành nhân với đời !”

Trống ba hồi, đầu rơi khỏi cổ
 Giữa pháp trường máu đổ thây phơi
 Dường như vang vọng bao lời :
 “Tự do, Độc lập muôn đời Việt Nam!”

Có một người âm thầm theo dõi
 Nở nụ cười tạ gửi các anh
 Ngậm hờn, giọt lệ long lanh
 Chị theo anh đến cạnh bên pháp trường

Từ pháp trường , chị quay về lại
 Viết bức thư tuyệt mạng gửi cha
 “Chết sâu thừa có xót xa
 đời mà ai biết, người mà ai hay !”

Nguyễn thị Giang xưa nay nào có
 Là một trang liệt nữ anh hùng
 Khăn sô một dải cho chồng
 Bài thơ tuyệt mạng tạ lòng núi sông

Giòng lịch sử tạm dừng ngang đấy
 Chuyện tương lai xin đợi kẻ sau
 Biên niên sử ký thêm vào
 Bằng lòng trung thực, ta giao cho người.

HỒ ĐẮC DUY

Kính bút

Việt Nam ngày 11 tháng 3 năm 2000

--- ❁❁❁ ---